

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

GERGELY ÁGNES versei 1153

SZIJJ FERENC: Három napló (*Rétegszöveg*) 1155

KARÁTSZON ENDRE: Időhiány (*elbeszélés*) 1161

CSENGERY KRISTÓF verse 1169

TANDORI DEZSŐ: Szépírásmű, csúnya órán 1171

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 1183

DARVASI LÁSZLÓ: A könnyemutatványosok legendája (*Részlet a regényből*) 1187

NAGY GABRIELLA versei 1196

BENEY ZSUZSA: A gondolat metaforái (*József Attila: Eszmélet*) 1199

*

JOSZIF BRODSZKIJ: Szerénytelen javaslat 1214

M. NAGY MIKLÓS: Jozsif Brodskij szerénytelen javaslatáról 1222

ANTONIO TABUCCHI: Rejtvény 1224

GELLÉR B. ISTVÁN: Egy lelet leírása (*A Kortárs magyar fotográfia című kiállítássorozatot után*) 1235

TIHANYI LÁSZLÓ: Fehér szavak (*Zalatnai Katalin beszélgetése*) 1237

*

FEHÉR MÁRTA: Szükség van-e a filozófiára? 1240

LENDVAI L. FERENC: Szükség van-e filozófiára? 1242

*

VISKY ANDRÁS: Angyali és könyörtelen (*Tolnai Ottó: Végel(ő)adás*) 1248

FÜZI LÁSZLÓ: Kis „semmisek” az Új Tolnai Lexikonból (*Tolnai Ottó: Rothadt márvány*) 1253

KROMMER BALÁZS: Valaki más(képp ugyanaz) (*Kertész Imre: Valaki más*) 1256

HARCOS BÁLINT: Kukuba néni (*Simon Balázs: Makdír*) 1259

V. GILBERT EDIT: Jozsif Brodskij: Új élet (Baka István fordításában) 1262

1997

DECEMBER

A Kortárs magyar fotográfia '97 című kiállítássorozat anyagából

KÁSA BÉLA, BALLA ANDRÁS, KEREKES GÁBOR, SZILÁGYI LENKE, BENKŐ IMRE, ZÁTONYI TIBOR, KOVÁCS MELINDA, VÉKÁS MAGDOLNA, DRÉGELY IMRE, TÖRÖK LÁSZLÓ, HERENDI PÉTER, KÖRTVÉLYESI LÁSZLÓ, TELEGDY ZOLTÁN, CSOSZÓ GABRIELLA, FARKAS ANTAL, BOZSÓ ANDRÁS és TILLAI ERNŐ fotói

A fekete-fehér műmellékletek
a Tér Grafikai Stúdió támogatásával készültek.

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTÉ Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Gödöllőn:** Fák Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kaposvárott:** József Attila Könyvesbolt, Fő út 33. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Köny-**

vesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyvgaléria, Fő u. 174-176. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszezen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – **Magiszter Könyvesbolt,** V., Városház u. 1. – **Osi-
ris-Századvég Könyvesbolt,** V., Veres Pálné u. 4-6. – **Írók Boltja,** VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hol-
lán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi
udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsi-
linszky u. 37.

<http://www.jpte.hu/pecs/jelenkor/>

120,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XL. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

✱

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

✱

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

✱

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belföldre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

PÁL JÓZSEF 1923–1997

Hetvennégy éves korában váratlanul elhunyt Pál József költő. Zalaegerszezen született, iskoláit ott, illetve az újdéki kereskedelmi főiskolán végezte, és első munkahelyei is szülővárosához kötődtek. 1957-től élt Pécsen, 1968-ig a Tanárképző Főiskola könyvtárában, majd két évtizeden át a Baranya Megyei Könyvtárban dolgozott könyvtárosként. A Jelenkor 1958-as indulásától 1961 elejéig volt a lap szerkesztőbizottságának tagja. 1954 és 1988 között öt önálló verseskötete jelent meg. Az elmúlt években keveset publikált és a nyilvánosságtól visszavonultan élt, összhangban azzal a szerénységgel, mely egész egyéniségét oly meghatározó módon jellemezte. Emlékét megőrizzük.

KÖLTŐ-NET címmel internetes laptalálkozóra került sor október 9-én a budapesti Merlin Színház Klubjában, melyen a Holmi, a Jelenkor, a 2000, a Lettre Internationale és a Nappali ház vett részt. Az estet Szilágyi Ákos vezette, a virtuális és valóságos (digitális és analóg) vendégek a következők voltak: Csuha István, Ferencz Győző, Jókai Mór, Kálmán C. György, Károlyi Csaba, Kölcsey Ferenc, Kukorelly Endre, Margócsy István, Mosonyi Aliz, Parti Nagy Lajos, Petőfi Sándor, Rakovszky Zsuzsa, Szilasi László, Tábor Ádám, Török András, Závada Pál.

VIDOVSKY LÁSZLÓ zeneszerzőt a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagjává választották. Akadémiai székfoglaló hangversenyét szeptember 29-én hallhatta a közönség az MTA Kongresszusi Termében. A műsor keretében a szerző *Mozi*, *Fuvola-zongoraszonáta*, *Silly Old Muzak* és *Black Quartet* című művei hangzottak el, közreműködött az Amadinda Űtögyűttes, a Componensemble (vezényelt Serei Zsolt), Matuz István és Vidoovszky László.

A JANUS EGYETEMI SZÍNHÁZ ünnepélyes helyfoglaló és évadnyitó műsorára került sor november 11-én Pécsen, a JPTE Szántó Kovács János utca 1. alatti épületében. Dr. Tóth Józsefnek, a JPTE rektorának ünnepi megnyitóját követően a *Tényleg szeretsz...?* című ensemble játékot láthatta a közönség Szabó Attila rendezésében. A fogadáson P. Müller Péter kritikus mondott pohárköszöntőt, a program zárásaként a JESZ a *Reszket a hold* című revütragédiát mutatta be, melyet Mikuli János vitt színpadra.

ARITMIA 5. címmel kortárs zenei találkozónak adott otthont a dunaujvárosi Kortárs Művészeti Intézet október 10-én és 12-én. A találkozó második napján az EAR együttes Olsvay Endre,

Faragó Béla, Madarász Iván, Szigeti István, Hollós Máté és Sugár Miklós műveit adta elő.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Székely János *Caligula helytartója* című drámáját mutatja be december 19-én a Kamaraszínházban Soós Péter rendezésében.

A DEBRECENI IRODALMI NAPOK ez évi témája a novella volt. A tanácskozás – melynek főreferátumait Angyalosi Gergely és Thomka Beáta tartották – november 13-14-én zajlott.

KIÁLLÍTÁSOK. *Ezredvegi portrék* címmel láthatta a közönség a Józsefvárosi Galériában Körösenyi Tamás festőművész tanítványainak kiállítását október 9-től november 6-ig. – A Budapest Galéria Kiállítóházában John Albok amerikai fotóművész kiállítása november 27. és január 11. között látogatható. – A Budapest Kiállítóterem Kass János grafikusművész alkotásainak december 9-től január 18-ig ad otthont. – A Dorottya Galériában Péter Vladimir ötvösművész kiállítását november 7. és 30. között tekinthették meg az érdeklődők. – A Műcsarnok *Antik enteriőr* címmel magyar régiségkereskedők kiállítását mutatta be november 24-től 30-ig. – Körösenyi Tamás *Illeszkedés* című kiállítása a Kortárs Művészeti Múzeum–Ludwig Múzeum Budapest rendezésében a Budavári Palotában október 22. és november 30. között volt látható. – A Janus Pannonius Múzeum szervezésében Böröcz András állította ki munkáit a pécsi Múzeum Galériában október 29-től november 30-ig. – A Pécsi Galériában Erdélyi Gábor, Fogl Filemon, Herceg Nándor és Nagy Gábor György festményei november 27. és január 4. között tekinthetők meg. – A Pécsi Kisgaléria december 4-től január 4-ig karácsonyi művészeti vásárnak ad helyet.

GERGELY ÁGNES

A barbárság éveiből

Mert mindig ugyanabba a folyóba lépünk.

Graham Swift

1

Égtájjra égtáj

*A keleti frontot elfeledték.
A rézbánya bezárt.
A rongált sínen kisiklott
az utolsó vonat.
A fátlan térség oldalában,
hol öt holland lezuhant,
vörös folt van a lépcsőn:
vér volt, vagy minium,
senki sem mondja meg.
S a lelkész, aki így szólt:
„Ez nem szalonna, ez sajt.
Megehetitek” –
anekdota. A levéltár üres.
Az emlékező letérdel,
vízbe dobhatja kavicsait
az ontológiai kényszer,
a sivatagi sakál elriad,
a folyók végig állnak.
Hűtlenségre születünk,
és kannibálnak.*

2

Barcarola

*Az évtized most lassan elmerül
tutajon jár a vágy a ház alatt
a tornyok Monteverdit játszanak
a csatornára sárga hold terül*

*a sárga hold a rezgő sárga folt
a toronyban egy szál harangkötél
a tutaj izzik mint a lámpabél
a kontinens hatalmas lámpa volt*

*a kontinens most lassan elmerül
tutaj torony csatorna és gulág
három infarktus zúzda Petrográd
a zárt osztályra sárga hold terül*

*a sárga folt a rezgő sárga folt
de a csatornán kútkáványi lét
ad vízivárost vízivárosért
míg Ahmatova lassan ráhajolt*

3

A barbárság éveiből

*Goljev gárdakapitány párbajban megölte
Iljin főhadnagyot. A kapitány ezt követően
szétlövötte a város jelentősebb épületeit,
köztük a XVIII. századból való Bjelcsev-
palotát, stukkódíszekkel s a barokk
istállóval együtt.*

*Jelentem, Felség,
a stukkódísz felesleges volt. Minek
elképráztatni a barbárokat. A várost
az arányai éltetik; a pusztulás húzóereje.
Amit ön átrepül, nem szakadék.
Csak a zuhanás a mérték. A hegytetőn
az a lovas akkor lovas, ha utolérték;
különben lovasszobor.*

*Hallja, Felség?
Harangoznak Iljin főhadnagyért.
Emlékszem, az akadémián előttem ült,
fegyvertan órán mindig izzadt az ökle.
Most már izzadhat, akár örökre. Itt
az én léptékemmel mér a történelem.
„Aki megölte.” „Aki szétlövötte.”
Ő legendába lép. S az idő mélye –
várja meg, Felség –,*

*mint lávát föld-
csuszamlás, feltátogatja kettőnk szintézisét.
„Nem miatta halt meg, hanem helyette.”*

Három napló

Rétegszöveg

(1)

Ugyanaz az idős házaspár, ugyanott,
az egyikük bottal, de hogy melyikük,
már nem tudom, talán közös bottal
jártak ketten, ugyanott akart
átmenni előttem az úttesten.
Először átengedtem őket, másodszor nem,
vagy fordítva, mert siettem.
Hideg van mostanában az autóban,
ha elindul vele az ember,
és mindig ez az első,
hogy át akar menni előttem valaki,
már lépne le a járdáról, vagy már
félíg le is lépett, vagy ketten, és már az egyikük,
én meg nyomnám a gázt, hogy fűtsön mielőbb.
Elgázolja-e az ember az idegen gyalogosokat,
vagy legyen udvarias, vagy a távoli ismerőseket,
hiszen itt laknak nyilván a környéken,
talán már láttam őket gyalog is,
ezt autósoknál sohasem lehet tudni.
A múltkor egy autóból próbáltak
beleköpní egy másikba, nem is a vezető,
hanem mellette az utas, az ablakon kihajolva,
mert nem adott elsőbbséget.
Néha a nagy szívbéli jóság,
máskor meg az állati ösztönök,
nehogy két perccel később érjen oda az ember,
ahol úgyse várják, mert lelőtték közben az illetőt,
vagy elgázolták, vagy bt-vé alakult,
vagy nem is oda beszéltek meg,
hanem tegnapra és egészen máshová.

Vagy lehet, hogy nem is házasok,
nincsenek is megesküdvé, vadházasságban élnek
évek óta. Egy politikai rendezvényen

ismerkedtek össze, egymás mellett ültek
a parkszínpad nézőterén, és a férfi végig
azt mondogatta, hogy úgy van, úgy van,
így dobban meg egy kicsikét a szívük,
és már megszokták egymással, jobban telnek a napok
az őrijítő beszélgetéssel, hogy mi legyen a vacsora,
pedig úgyis mindegy, vagy úgyis az lesz,
amit az asszony kitalált, már hónapokkal ezelőtt.
Ha el nem gázolom őket. Vagy pedig úgy,
hogy az asszony a vadkacsákat etette éppen,
belerázta a zacskóból az apróra tördelt
száraz kenyeret a tóba, mert a kutjának
meg a macskának hullik a szőre,
és ő így is egész nap csak takarít,
de valakit muszáj etetni, vagy már fiatal korában is
ugyanott etette őket, és akkor jött arra
a férfi, aki most is ugyanolyan sovány,
minden hiába. Igazából én is csak
az autó miatt sietek, néha tényleg sietek,
de általában csak azért, mert benne ülök,
és akkor annak sietnie kell, így kívánja az önbecsülés,
meg hogy a többiek se szidjanak. Az rettenetes.
Azt gyalázzák az emberből, amit elsőre
látnak, nem is én vagyok, mégis igazuk van,
mert sietnek, vissza kéne szólni valami durvát.
Bár tényleg hideg van, sőt azóta még hidegebb,
de mire odaérek, addig be se fűti.

Muszáj etetni, és ezek az asszonyok,
akik kacsákat etetnek vagy főleg galambokat,
úgy rázzák ki a zacskóból a morzsát,
olyan izgalommal, és rögtön, hátra se nézve,
úgy sietnek el onnan, mintha a saját
testükből adnának valamit,
ami van nekik bőven. Az is hatalom,
a saját testemből a legegyszerűbb –

Most mehetnek nyugodtan, nem indul az autó.
Lehullott a hó, de már előtte sem indult,
mert volt egy kis eső, azt nem szereti,
meg a hideget sem, ki vagyok neki
szolgáltatva. A rádiója is hallgatja magát
titokban, amikor áll, fogy az áram.
Megint elfogyott, feltöltöttem,
de úgy se indult. Olyan vagyok nélküle,
mint egy félkarú óriás, egy megcsalt
szerető, s utazhatok a többi félkarúval

és megcsalatottal a villamoson,
ülnek egy helyben vagy állnak és kapaszkodnak,
maga a pokol. Ők meg ezalatt
mennek át az úttesten, nem néznek
se jobbra, se balra, csak mennek,
sétálnak egy kicsit, és ha a zöldségesig
eljutottak, már megérdemlik
a vacsorát, fordulhatnak vissza.
Vissza is fordulnak, óvatosan,
mert el is lehet csúszni,
ahol a járdán megfagyott a hó
vagy a vizelet, kutyaé vagy emberé.
Hazáig mind a kettőt megbeszélik.

Kicsit olvad, aztán odafagy megint
minden, hó, jég, szar. Most már olyan,
mint egy korszakos üledék, mind
mélyebbre fagy benne a kosz. Én csak
járok-kelek, mehetek megint autóval is,
volt itt a szerelő, megjavította, ez meg
már mióta itt van, és még meddig.

Vagy ha letörök egy darabot a széléből
egy kerítésen vagy egy kupacból,
akkor olyan a hó, mintha egy műanyaggyár
robbant volna fel és terítette volna be
a környéket foltokban, kemény,
lágas szerkezetű, az alja már jég,
de abban is még vannak buborékok,
a teteje hártványosan jeges és koszos,
a közepe könnyen morzszálódik.
A műanyagrobbanás után is mindig
nagy a hideg, mert a szilárdulás,
mint tudjuk, hőt von el –

(2)

Befoltoztak egy fát, bádoggal,
hogy be ne ázzon. Kétfelé válik
a törzse, ott lent éppen egy nagy üreg,
de valaki befoltozta. Mostanra már
teljesen kívájta volna a törzsét a víz
és a fagy, de így még eláll egy darabig,
él és virul. Csak most tél van.
A szomszéd utcában áll,
ott van a kisbolt, naponta
megyék arra, onnan pedig idős

*háaspárok jönnek időnként,
mennének át a saroknál az úttesten
a trafóház felé. Óvatosan
maguk elé néznek, szinte
ki se látszanak a nagykabátból.*

*Így most a bádagon tükröződik az ég,
egy fekete csík, ha tükröződne valami,
legfeljebb az ágak, vagy azok se
a portól, a szürke égtől. Bár ma
sütött a nap, meg kellett volna nézni.*

*Ma megnéztem, de felhős
volt az ég megint. Azért így is
gondolhatom, hogy tükröződik ott valami,
csak homályosan, teljesen elmosódva,
esetleg a bádóg horpadásaiba gyűlve
vagy a horpadások fényes peremére.
Ahol megcsillan egy darabka fény,
abban bármi benne lehet,
egy golyóstoll hegyének csúcsán is
az asztal, a csésze, a fák az udvaron,
a parabolaantennák biztosan,
és talán messzebbről a városi tó is.*

*Vasból kell csinálni mindent,
azt lehet hegeszteni. Létrát,
kerti asztalt, garázsajtót.
Mindent hulladékból, innen-onnan
hazahozott anyagokból.
S például a létrát feltámasztani,
hogy rám ne dőljön közben vagy
másra, mert rossz volt a kép,
igazítani kellett az antennán.
Az a sok felesleges erőfeszítés.*

*Az még földi antenna volt,
egy mesterséges ág vagy inkább
szárny, várta a hullámokat,
hogy nekirugaszkodjon rajtuk
az ismeretlen repülésnek,
de sohasem sikerült, bizonyos
adókat sehogys sem tudtunk jól befogni.
De a szomszéd ilyenkor mindig ásott,
mert már enyhébb az idő, szinte
mind elolvadt a hó, s mintha már
a tavasz közeledne, jó korán,
a bádogos kátészen elcsöngették*

*a munka végét, siettek a felhők,
és az állomásról elhallatszott hozzánk
az üzemi megafonból a sürgető férfihang.*

*Vagy talán egy foltozóbrigád járja a várost,
megvizsgálják a fákat, nyomukban
a bádoglemezrel megrakott teherautó,
lépésben, és valami különös oknál fogva
mindig vasárnap reggel. A lakók
lekiabálnak nekik, tanácsokat adnak,
mint egy termelési operettben,
de csak a felnőttek érthetik,
a gyerekeket bezavarják az erkélyről,
persze későn, mikor már meglátták
a szomszédasszonyt hálóingben.
Színfalmeleg, éles, híg napsütés.*

(3)

*Elmentem egy álló taxi mellett,
és melegséget éreztem. Mindig áll
egy taxi a felső fűvészkert bejáratánál,
a sofőr benne ül, vár, rádiót hallgat
vagy keresztrefejtvényt fejt. Nem tudom,
kire vár mindig, talán a kertészre,
ha annak menekülnie kell,
mert üldözik, és egy távoli szigeten
elő van készítve neki minden.*

*A keresztrefejtvényben is van
csonthéjas gyümölcs, élő növény,
dél-amerikai folyó, római pénz
és elásott hulla, aki túl sokat tudott,
általában egy régi francia bölcselő.*

*Ősszel az alsó fűvészkertben
temetőbemutatót rendeztek.
Felállítottak néhány névtelen sírkövet,
kis vaskerítést, díszpadot, ültettek
gyászvirágokat, kitették a cégek névtábláit.
Olyan volt egyszer estefelé, mint egy
lakatlan sziget a fák között,
messzire fehérlettek a kövek és a táblák,
meg a fűvészkert kissé már megkopott
táblácskái a növények nevével.
Nem jöttek látogatók, hazafelé tartva
esetleg benéztek az emberek a kerítésen át,*

*vagy autóval mentek, és olthatatlan
kíváncsiságukban rádiót hallgattak,
amelyben mindig csak az autóról beszélnek,
és akinek nincs autója, az kimarad
ebből is, önmagát zárja ki ebből
a nagy közösségből, az ne is hallgasson
semmit, híreket se, reklámot se,
hogy hol volt tömeges karambol,
és milyenre cserélje le a régit.*

*A lakatlan szigeteken tényleg már csak
taxisok élnek, meg akik őket kiszolgálják,
rejtvényújságok kiadói, nyomdászok,
rejtvényújságárusok, papírhulladékgyűjtők,
papírgyártulajdonosok, rádiósok,
sírkövesek. Egyszer csak, szinte a semmiből,
felbukkan egy zaklatott kertész,
és nem tud pontos címet mondani,
s ha megkérdezzük útközben egy idős
házaspárt, ijedtségében az egyik erre
mutat, a másik meg arra. Gondolom,*

*az oltások körül folyik a titokzatos
manipuláció, ahogy mesterségesen
átnőnek a növények valami másba,
mert nagy a csábítás, hogy visszaéljenek
vele, akik a könnyű életet keresik,
bár maguk is, mint aztán kiderül, áldozatok.*

*Meleg volt a motorháztető,
mint egy korhadó fa belseje.
Amúgy is melegebb volt már,
mert megjött a tavasz, végszóra
éppen, amikor napi munkája után
főleszmél az ember egy pillanatra,
s csodálattal tölti el idén is
a kozmikus idő: már hét óra,
és még mindig világos van.
De nem volt igazi meleg, fáztam,
télikabátban már nem járhattam,
de úgy meg hideg volt, és gyanús
lett volna, ha állandóan taxidrosztok
köri!l sündörgök. Szerencsére itt van
az autónk, főleg azzal közlekedtem,
míg nem lett melegebb az idő,
és még most is, mert általában sietek.*

Időhiány

- Azt hittem, már sose vesz kézbe.
- Pillanatok kérdése. Foglaljon addig helyet.
- Pedig nagyon kell már, hogy kézbe vegyen.
- Mi is lesz?
- Combgyakorlat szüléshez és lúdtalpkezelés.
- Rögtön hívom, Madame L. De előre megmondom, lúdtalpat ma nem veszek kézbe. Nem fér az időmbe.

Ráhúzom a függönyt. Tiszta bolondokháza. Gyógytorna nem elég. Masszázs nem elég. Ortopédia is kellene. Mikor értem én rá ortopédiára? Madame L. hetedik hónapban lehet. Benézek a hármasba. Ott még öltözködnek. Van négy percem. Három perc, amíg az öreg felveszi a cuccát, fél perc, amíg elkészön (majd megint kezét akar adni), fél perc kell a ketteshez. Szóval négy perc. De ebből csak három az enyém.

Egész postám itt vár. Ajánlatok, reklámok, brosrák. Vegyek szereket. Orvosi segédeszközöket. Hány ebből a kézírásos boríték? Ezek előnyben. Csak tudnám, miért. Ez a házassági értesítő csokor virágba kerül. Kiválasztani a virágosnál. Kitölteni az Interflora bárcát. Először diktálni. A virágos elírja a nevet, elírja a címet. Ezért saját kezűleg kitölteni. Pénz és idő. Sima díszítávirat is pénz. Postán a sorban állás még több idő. Méregdrága idő. Érdeemes a kézírásos borítékot előbb bontani? Azért, mert személyes? Mert lehet egy csekk benne? Mert lehet benne levél egy nőtől? Hát ez a többoldalas tényleg nőtől jön. Hogy a nő nem jön. Nem jön ma ez a páciensnő. A művésznő! És ezt milyen hosszan fejt ki. Mintha magánüzenet lenne mellékkörülményekkel. Mintha ráérné. Képtelenség ezt most olvasni. Jön ki az öreg a hármasból. Rossz jel. Keze nedves papundekli. Belefogódkodom a mobiltelefonba és a postámba. Hátal az öregnek mondom neki, holnap viszlátig ugyanebben az időben.

Felhívom Madame S.-t. Amíg kicsenget, benézek a kettesbe Monsieur M.-hez. Megmondom neki, sérvet kap, ha ferdén tartja a súlyzót. Látom azt is, öt kilóval többet emel, mint az előírás. Madame S. jelentkezik. Mutatom Monsieur M.-nek a súlytöbbletet és kívánok Madame S.-nek jónapot. Hangja fátyolos. Fölébresztem-e? Tele a szája lekvárral. Kaláccsal. Időt akar nyelni a nyeléshez. Hümmög. Ma nem ér rá. Azt állítja. Ígérem, gyorsabban leadja a tíz kilót. Tizenkét kilót, sóhajta. Szóval, írhatom fél tizenkettőre.

A váróteremben írom már. Lejárt a négy perc. Madame L., tessék a hármasba. Öltözzön be, aztán kitöltjük a papírokat. Nem fog fájni. Be van fűtve. Viszlát, Madame S. A meleg Önnek is jól fog tenni. Jó napot, Monsieur V. Hagyja a mankót az öltözőben. Az egyesben. Ahogy szokta.

- Látja, Madame L., ilyen a telt ház. Ugye, ön a hetedikben van. Csak a hato-

dikban? Jó nagy baba lesz. Ki fog jönni magától. Garantálom. Farát, combját, hasát fogom gyakorlatoztatni. Úgy látom, az orvos is ezt írta föl. Akkor most kitöltjük a papírokat. Nyomtatott betűkkel töltsé, úgy olvashatóbb. Addig én rendezek egy illetőt, aki lemondta a mai tornáját. Hova tettem a levelet, azon lesz a száma. Töltsé csak, Madame L., tudok magára figyelni. Egyelőre nem veszi fel senki. Majd később. Írja be a személyi számát és a kezelőorvosa címét. Csak nyugodtan töltsé, nekem a garázst kell még hívnom.

– Halló F. garázs. Itt Monsieur P. A kipufogócsövem ügyében. Még nem jött le a raktárból? Tessék adni a raktárt. Halló, raktár. Nincs ilyen különleges méret? Munkámhoz kell a motor, nem kiránduláshoz. Értsék meg. Felír a rendőr, ha visszhangosan puffogok. Hát akkor hívom később.

Kérdem Madame L.-től, hozott-e magával Szveltusz féle nyújtószalagot? Legközelebb hozzon. Vegyen egyet, ha nincs. Itt is hagyhatja: mindig kéznél lesz. Talán a szomszéd kabinból tudok egyet hozni. Viszem a telefont és a postámat. Jó ürügy benézni az egyesbe. A mankóshoz. Csönget valaki. Jó napot, Monsieur G. Vetkőzzék az ötösben. Rögtön jövök. Addig kezdje a bordásfalon. Jó magasra húzza fel a térdét. Csak már adhatnám Monsieur V.-nek az iszappakolást. Gatyára vetkőzve ül az egyesben. Rakás szerencsétlenség. Ül és szuszog. Fülel. Biztos hallja a négyest. Megint a tatározó. Miatta nem tudom a négyest használni. Bebámul az ablakon. Rádióját a párkányon bőgeti. Egyetlen melós tatározza az öt emeletet. Festékes bödöneit nálam tartja. Ha gyorsan továbbmegy az állványon, mondtam neki, megengedem. Tíz napja egy helyben piszmoz. Goromba leszek vele. Csak adom előbb V.-nek az iszappakolást.

– Üljön fel, Monsieur V., az asztal szélére és harangozzon a jobb lábával. Fáj? Akkor se hagyjuk betokosodni. Hogy is törte el? Ja igen. Mégis, hogy hasadt meg a térdeplő imádság közben? Mert ugye, nem sokan térdeltek rajta. A deszka vénhedt ki. Megszuvasodott. És nem bírta el a kóros testsúlyt. Térdeplünk majd megint, Monsieur V. Sose bánja. Inkább fogyókúrázzon. És térdepléskor a jövőben legyen önnél mindig Softex párna. Akkor hozom a pakolást.

Le kellene most rögtön szűrnöm a tatározót, de befut Madame S. hívása. Hogy fél tizenkettő túl késő. Jöhet-e tizenegyre? Minden foglalt? Akkor ma nem jön. Jöjjen csak Madame S., megoldjuk, ismeri a céget. Kicsit fel kell gyorsítanom. Lássuk csak. Iszappakolás az egyesbe. Leszedni az ötöst a bordásfalról. Hasizom feszítőre cserélni a kettes súlyzóját. Szveltusz szalagot vinni a hármashoz. Igaz, a Szveltuszom a négyesben van a tornaszőnyeg alatt. Bedilizek. És mégis inkább a túlterhelés. Mert ha fel kell adni az ipart, én megpuhulok. A gondolatától is. Ez a művész-nő, aki nincs otthon vagy nem akarja felvenni, minek néz ez engem?

Keményen rátárcsázok. Nála kicsöngve rontok itt be a négyesbe. Nem tudok ordítani, hogy nincs ott a Szveltusz a tornaszőnyeg alatt, mert a hívott számon valaki felveszi a kagylót. A tatározó kivitte az állványra, de nem üvölthetek rá, hogy mért a testét, mért nem a házat tatározza, mert a drót másik végén rám förmed egy női hang, hogy mért zavarok és egyáltalán ki vagyok. Csak inteni tudok a melósnak, adja vissza a Szveltuszt. Közben duruzsolom a kagylóba, hogy a művésznőt keresi a masszörje. Vajon a művésznőhöz van szerencsém?

– A művésznő mindent megírt Önnek. Én a húga vagyok és nem érek rá.

– Azt hiszi, ráérek hosszú leveleket olvasni? Jelenleg négyen vannak nálam.

– Na látja.

– Mit látok? Önnek nincs szüksége masszírozásra?

Elneveti magát. Napjainkban kinek nincsen? De nővére már mindent megírt. Nevét kellene kérdenem. Leteszi. João, mutatkozik be a tatarozó melós. Szóval portugál? Igazából a hóg nevére volnék kíváncsi. Csak éppen João van jelen. Illetve Yussef, aki azért João, mert João Párizsban üzletképesebb. Szveltuszomat sürgetem. Yussef laposan körülnéz. Ha már úgylis itt vannak a festékes bődönei, kifestené az egész rendelőt. Ne, João, ne. A házfalat fesse. Rohanok át a hármashoz a Szveltusszal, mintha szüléshez kellene.

Madame L. odatette hasát a betegsegélyző űrlapjára nehezeknek. Dacosan vár. Dorgálom, mért nem fekszik már a tornapadon. Azon fog a jövőben gyakorolni. Szemrehányása így leszerelve. Ő maga hemperedik fel a padra. Hasa balra billen. Utasítom, rakja középre. Dugja be bokáját a Szveltusz két legszélső slinglijébe, és vesse szét a combját. Zavartan mosolyog, de szétveti. Aránylag könnyen veti szét. Lelkiismeretesen. Utasítom, vesse szét tízszer. Igen, tízszer egymásután. Nem vonzó látvány. Annyira nem, hogy eszembe sem jut elképzelni, milyen lehet ez a szétvetés embrió nélkül. Gépiesen számolok tízig. Ő elégedett magával. Dugjuk akkor bokánkat egy slinglivel beljebb. Felhívom figyelmét arra, hogy így nehezebb lesz, és utasítom, ezúttal ő számoljon tízig. Az ajtóból utasítom és rohanok az izsappakolásért. Tüstént meg kellene szabadulnom tőle, olyan forró. Mégsem állom meg, hogy benézzek az ötösbe. Monsieur G. a földön ül falféren. Homlokán, orrán, állán szétfolyó verejtékcseppek. Rátamadok, mért ült le. Motyogva helyesbít. Most sikerült felülnie. Előbb a linóleumon feküdt. Félájultan. Dorgálom, ha lázas, jelentsen beteget. A páciens mikrobája nem az én felelősségem. Rám az Ön anatómiája tartozik, Monsieur G., az izmai, a csontváza. Elkezd vacogni. Ölébe rámolom az izsappakolást. Adja vissza, ha túl forró, biztatom olyan hangon, mintha állóképességét fityingre se becsülném. Büszkeségből tartja. Sziszeg, de nem nagyon. Térdemeléssel a bordásfalon meg is szakadhatott volna. Csepülöm hátizmaid. Semmi se tartja a gerincét, azért fáj. Hogy masszírozni fogom-e? Hogyne. Csak előbb függeszkedjen vissza a bordásfalra. Térdet magasabbra. Elveszem tőle az izsappakolást. Kellemesen lelangyosodott. Kár, hogy a művésznő húga elfoglalt. Kár, hogy a mankósnak forró izsappakolás kell. Kár, hogy Yussef nem tud diszkrétebben ajánlatot tenni. A négyes úgylis használhatatlan. Hova rakom Madame S.-t, aki hamarabb jön. Leghamarabb a kettes ürül. Monsieur M., a girhes, aki izmos akar lenni. A súlyzós. Mi a franc ez a zuhanás? Megpuhulok, ez a kettes.

Kár, hogy elvállaltam ezt a kettest. Kár, hogy nem néztem körmére. Megtálalta az ötven kilóst. Most ott fekszik mellette, mint a régi kipufogócsövem a motor mellett ma reggel. Áthúznám a négyesbe, ha Yussef nem mázolna ott. Vagy áthívjam Yussefet? A bűdös festéktől egy tetszhalott is felébredne. Felhívom a garázst. Itt Monsieur P. A kipufogócsövem ügyében. Még nem jött le a raktárból? Tessék adni a raktárt. Halló, raktár. Hiánycikk? Könörgöm, hegesszék meg a régít. Itt fekszik mellettem. Hogy ott fekszik ön mellett? Ott fekszik és nem pufog. Könörgöm, könörgöm. Értse meg. Felír a rendőr. Hát akkor hívom később. Masszírozni fogom, ha nem tér magához. Addig hívom a művésznőt. Megint a hóg. Megismerem a hangját. Érzéki a nevetése. Még nem

is nevetett. Előbb volt érzéki. Fog most is nevetni. Mikor a nővére nevet, gödröske jelenik meg az arcán. Biztosan neki is van gödröcskéje. És vajon ha nevet, neki is ide-oda csúszkál a trikó a mellén? Megint a masször bátorodik. Hogy a nővére már mindent megírt? De önről nem írt. Mért írt volna? Önnek teljesen rendben a teste? Csönd a drót másik végén. Meg kell törni. Önnek nem lenne jó, ami a nővérének? Kuncog. Gyöngyözik a kuncogása. A nővérének gyöngyözik a teste, ha én tornáztatom. Kedvetlenül mondja, nem ér rá gyöngyözni, segítséget várnak tőle. Én is segítséget várok öntől, vágom rá. Egy élettelen ember van a rendelőmben. Levágja a kagylót.

Most mit csináljak az élettelen emberrel? Szerencsére nyújtózik. Nyög. Monsieur P., leszállt a mogyoróm. Szapulom, hogy felelőtlen.

– Ötven kilótól, persze. Tízet mondtam. Ugye, mondtam azt is, hogy lassan a testtel. Nem vagyok felelős sem a hasfaláért, sem a mogyorójáért. Mért akarta elsietni? Mondtam, kívánság szerint formázom az alakját. Ha akarja makaróni, ha akarja kolbász. Hurkától sarokházig. Választhat. Űrméretben, feszességben szolgálatára állok. Ugráltathat a bicepszen tetovált habléányt. Indiai elefántot. Folytatásos, pornó képregényt. De idő kell hozzá. A test az időben épül. Minden test. A szellem szabadabb. A szellem is függ az időtől, de a térben szabadabb. Ha akarja hurka, ha akarja sarokház. A test függ a szellemtől, de csak a térben. A szellem akar bicepszet, a szellem akar deltát. A test, ugye, önmagától nem akar ilyesmit. Az ön teste talán akart? Az ön cingár teste. A szelleme akart, Monsieur M. Az ön mértéktelen szelleme kívánta meg a hátam mögött, vagyis orvul, igenis orvul a térbeli ötvenkilóst. Amit csak egy hónap múlva emelhetett volna. Az ön szelleme időn kívül óhajtotta helyezni az ön testét. És mi volt az idő válsága? Jól meghúzta az ön mogyoróját. Mellesleg le is téphette volna. A testén állt bosszút. A szellemén nem tudott. Mi ebből a tanulság?

– Nagyon fáj a mogyoróm.

– Tegyen rá hideg borogatást a mosdóban. És tudja meg, hogy ön a felelős érte. Én erre egyszerűen nem érek rá. Látja már jönnek is ide az ön helyére. Vigye át a ruháját. Húzza be az ajtót maga után. Jónapot, Madame S. Tessék a kettesbe vetközni. Rögtön jövök. Addig pedálozzon. Izzasztónadrágban.

Rohanok új izsappakolásért. Szerencse, hogy a mobilt tudom tartani a vállammal is. Ha közben hívnának. Csak én nem tudok így senkit se hívni. Kellene megint a garázst. Nem lesz semmi a csöveimből, ha nem zargatom őket. Milyen képet vágna a hús Monsieur M. mogyorójához? Na tessék. Csöngetnek. A mentők csöngetnek. Hogy jöjjenek-e az élettelen emberért? Szórakozik a bestia. Kérem, itt mindenki tele van étellel. Mindenki vár is valamit az ételtől. A vézna Monsieur M., aki most megy el a kettesből, duzzadó izmokokat remél. A duzzadó Madame S., aki a kettesbe jön, karcsúságot remél. Monsieur G. az ötösben egyenes gerincet a görnyedő hátába. Madame L. a hármásban császármetszéstől fél: ő ruganyos ágyékról álmodik, honnan az újszülött csak úgy világra ugrik. Az egyesben Monsieur V. megint térdepelni vágyik az összeforrott térdkalácsával. Én szeretném mind a négynek a vágyát egyformán teljesíteni. Szeretnék egy ötödik páciens is a négyesbe. Szeretnék többet keresni. Szeretnék új kipufogócsövet. Szeretném, ha João gyorsabban festene. Ő is egyszerre két munkát végez. Ki itt az élettelen? Sajnálom, önökkel bolondját járatják.

Gyanúsan csendes ez a Yussef. Biztos a házfalat festi a kinti állványon. Majd nekem is felszámítja ezt az időt. A benti állványon. És közben nem halad. Hol fog akkor a művésznő tornászni? Vagy a húga? Madame L. szólít. Hogy vesse-e még? Negyvenszer vetette már. Valami húzást érez a petefészke táján. Még jó, hogy nem tolást. Kis oldómasszázst adok. Nem fogja rögtön érezni az izomlázatot. Ha ez nekem itt lebabázik. Rágondolni se jó. Nézni se jó. Mégis más a művésznő. A húga is más lehet. Mármint hasonló a művésznőhöz. Nagy, szürke szem, seprűs, szőke szempillával. Lányos has. Alt bűgás, mikor a csípőjét gyúrom. És micsoda gyertya! Felhívom. Balkézzelem nyomkodom Madame L.-t, jobb kézzel a mobil gombjait. F. garázs? Elnézést, tévedtem. Fenéket. Nagyon jó, hogy beszélek magukkal. Szeretném, ha már nem kellene. Beszélni. Ha már puffogathatnék. Puha, muzikális csiholásokkal. Belterjesen. Nem vadállati mennydörgéssel. Amitől nem hallani az érzéki nevetést. Hogy önök nem hangmérnökök? Én meg nem vagyok időmilliomos. Ha nem csinálják meg a csövet, baj lesz. Majd meglátják, kinek lesz baja. Lecsapom. Micsoda töketlen banda. Persze, hogy nekem lesz bajom. Lebögnék a hűg előtt, ha elkapna a rendőr. Mert a hűg sportos. Valami azt sűgja, hogy sportos. Hogy ő is szeret puffogatni. Jó volna olvasni a nővére levelét. Biztos írt a hűgáról. Esetleg a hűga motorjáról. Talán van neki. A postám viszont benn maradt a négyesben. Az ötösben nem maradhatott, mert oda a forró pakolással mentem be. Otthagytam viszont Monsieur G.-t a bordásfalon.

Rögtön jövök, Madame L. Addig álljon négykézlábra. Bal térdére erősítem a Szveltusz egyik slinglijét. A másik slinglit az ön jobb lábfejeére. Térdeljen bal lábával, a jobbat pedig kinyújtva feszítse a Szveltuszt. Aztán fordítva: jobb térdére támaszkodjon, bal lábfejjel nyújtson. Olyan harcképes lesz az ágyéka, mint egy római katapult. No, és milyen lesz Monsieur G. gerince? Érdekes, ez a gerinc valahogy kevésbé ösztönzi bennem a szakembert. Ha lenne csigolyasérve vagy komolyabb rándulása, tüzetesebben foglalkoznék vele. De mi vonzó van egy korrall járó, közönséges meszesedésben? Aminek még a bordásfalon való hosszas szenvedés sem tudott ártani. Azért megmasszírozom kissé; ne mondja, hogy semmiért fizet. De csak fél kézzel. Másikkal a művésznőt tárcsázom. Persze a hűgával szeretnék beszélni. Foglalt. Szinte látom, ahogy a telefon fölé hajolva válaszol. Vékony pulóverén át gyöngéden kirajzolódik a gerince. Pont most nem szabad egyik kezem sem. Beleénekel a kagylóba. Szinte hallom. Nem a szaggatott bűgást, hanem a bűgó szaggatást. Ó-ó-ó. Ugye, jó, Monsieur G.? Élvezi? Hogy nem zavar a telefon? Ha leteszem, nem lesz olyan jó. Na, ugye? Önt csak a gerince mellett kell. Főleg az izmokat.

Amik még csenevésznek. Tessék. Maradjon hason fekve. Markolja ezt a két súlykorongot. Tolja szét a karját. Mozgassa félkörben. Nehogy leengedje. Rögtön jövök.

Olyan csendes a négyes, mintha Yussef a postámat olvasná. Ha Yussef tudna olvasni. Rányitok váratlanul. A kettesbe nyitok mégis. Túl erős ott a zihálás. Madame S. képe szederjes. Csupa izzadság. Trikója tapad a testéhez, illetve hurkáihoz, melyek testét képezik. Biztatom, nagyon jól csinálja. Lelkiismeretesen. Eredményesen. Behízott szeméből ömlik a szemrehányás. Igen, a pedálitmust nekem kellett volna diktálni. De ön, Madame, megtalálta a tökéletes ütemet.

Nem mindenki képes rá. Hallottam a lélegzésén. Meg aztán váratlanul rám telefonált egy régi páciensem, aki súlyos csípőműtéten esett át. Azonnal menjek el hozzá, arra kért. Nem tud felkelni a vécéről. Azon egy vízvezetékszerelő tud segíteni. Mondtam neki, mondja a vízvezetékszerelőnek, emelje meg az ülőkéét tíz centivel. Aztán hívjon vissza, mihelyt lesz egy szabad percem, felugrok hozzá. De most Madame S.-el foglalkozom. Hangsúlyozottan mosolygok erre a fortyogó számovárnőre. Azért jár ide, hogy melegvíz csurogjon belőle. A művésznő húga már régen értett volna a szóból. A művésznő hűgára azonnali hatással lehetnék. A művésznő húga különben is fogyókúrázik. Magától. Madame S. viszont adja a sértettet. Makacsul. Ujjat húz a masszörrel. No, Madame S., jön a móres.

– Tudja ön, hogy a soványsághoz az izzadás nem elég? Koplalni is kell. Emlekeztetem a fogyókúrák tízparancsolatára. Különös tekintettel a reggeli kalács és lekvár megvonására; mártások és sercegő kolbászok helyett nyers salátalevelek rágszálására; tepertős túrós csuszának sovány joghurttal való felcserélésére, életfogytiglani krémesbéles, valamint sacher- és puncstorta vesztésre, természetesen a tejszínhabos óriásfagylaltot is beleértve. Az izzasztó program ellenőrzésén túlmenően kötelességem figyelmeztetnem az egyéni szenvedés programra. A végső harcot egyedül kell megvívnia, Madame S. Választania kell a szellem célkitűzése és a test tűrőképessége között. Ha nem választ, skizofrén tünetei is lesznek.

Szemlátomást fakul arcán a szederje. Saját, sápadó zsírtengerén Madame S. csupán lélekvesztő. Összevissza beszélek a győzelemtől ittasan. Lényeg az, hogy Madame S. már nem szemrehányón, hanem riadtan néz. Olvashatom bátran a postámat. Telefonozhatok. Megszánom. Folytassa csak, biztatom, tartson ki a hátralevő időben.

Madame S. pedálozik a soványság felé. Megyek a művésznő leveléért. Kicsit fáradtan mégis. A lélek sajnos erőtelen. Kikészíti a szűk tér, az időhiány. A véget nem érő egyensúlyozás. Miért is? Itt senki sem fog meggyógyulni, senki sem fog meghalni. Bele kell az ilyenbe puhulni. Hiányzik a kipufogócső, hiányzik a művésznő húga. Azt mondta, segítséget várnak tőle. Hát nekem most szükségem van rá. Itt, most, helyzetem magaslátán. Szeretném panaszkodni neki, hogy a magaslát bármikor beomolhat. Mindenkit elkaphat ilyen üresjárat. Az idegek okoznak bajt. Ezért is kell mindenkinek valami minimális művészet. Különböző igazolódnak a balsejtelmek. S akkor már semmit sem lehet visszacsinálni. Felhívom. Nagyon sürgős. Nagyon nem jól vagyok. Hogyhogy nincs jól? kérde bizalmatlanul. Most mondjam az üresjáratot? Még lecsapja nekem.

– Madame L.-re gyermekágyi fájdalmak jönnek.

Hatodik érzésem azt súgta, hatásosabb a női szolidaritáshoz fordulni. Bevált. Jön rögtön, mondja. Elképzelem, milyen képet vágna a jelenleg négykézláb Szveltuszt feszítő Madame L., ha a róla mondottakat hallaná. Nem tudom, hogy jutott eszembe ez a zöldség. Nem tudom, miért harapott rá a hűg. A masszörnek is lehet irodalmi ihlete. Majdnem elröhögöm magam. Legalább is olyan jókedvem kerekedik, hogy nem türelmetlenkedem Yousseffel, aki a megengedhetőnél jóval hangosabban kiszól a négyesből, hogy Monsieur P.

Youssef testes, poros, szűrősszemű figura. Olyan sután jön-megy az állvá-

nyon, mint gázlómadár szárazföldön. Éppen erről van szó. Ugye láttam, hogy lúdtalpa van? Bizalmatlanul nézem. Sokat kínlódik vele, mondja. Türelmetlenül nézem. Ha motorbiciklije nem lenne, nem is járhatna már munkába. Mondom neki, nem látja, mennyi dolgom van. Próbálom kivédeni az áremelést, amit hátulról mellbe akar kieszközölni. Ő kitalálja gondolatomat és mézédesen rám mosolyog. Nem arról van szó. Most tényleg a lúdtalpról. A postámban látott egy betét hirdetést. Lélegzetért kapkodok. Yussef mégis tud olvasni. A postámban turkál. A művésznő levele már nem titok! Yussef nevetve közli, csak a gondolataimban tud olvasni. Őt viszont a lúdtalpbetétre vonatkozók érdeklik. Ne nyugtalankodjak. Inkább olvassam fel neki, ami a brosúrában a betétviselés megszokásáról áll.

– Yussef, ne vicceljen velem.

– Nem akarja a testet komolyan venni, Monsieur P.? Olvassa csak. Vagy inkább kérjek többet a szobafestésért?

Kacsint. Olvasom:

1) Lefekvés előtt egy 10–15 cm-es levágott seprűnyél darabka erőteljes meghempergetése meztelen talppal a földön.

2) Nyolc-tíz perces kellemes, meleg lábfürdő, célszerűen vödörben, melyben félláb-szárig vízben van az alsó végtag és elegendő hely marad ahhoz is, hogy a bokaizületek kifelé és befelé történő, köröző mozgatásával megtornáztassuk, fellazítsuk a láb valamennyi izületét és izmát. Szárazra törlés után lábszármassázs: alulról felfelé.

3) Olajozzuk be (pl. babaolajjal) alsó végtagjainkat lábujjaink hegyétől térdig, és alkalmazzunk rájuk páraakötést. Első rétegnek állottvízes törülközőt tekerjünk fel; e fölé nylon pelenkát; erre pedig száraz törülközőt.

4) A beborogatott lábakat pócoljuk fel úgy, hogy lábszáraink vízszintes, combjaink ferde sikkal alá legyenek támasztva. A felpócolást, melynek magassága jó másfél-két arasznyi legyen, célszerű a lepedő alá, díványpárnából, összehajtogatott takaróból elkészíteni az ágy teljes szélességében. A lepedő alól a felpócolást nem tudjuk éjjel, álmunkból kirúgni és bárhogy fordulunk is, alsó végtagjaink magasabban maradnak törzsünk-nél.

5) Felébredés után, főleg hideg időben, ajánlatos a páraakötés eltávolítása után még néhány percig a takaró alatt hagyni lábainkat, mivel azok a páraakötésben átforrósodnak és a hirtelen lehűlés izomgörcsösödést idézhet elő.

6) Felkeléskor a láb, lábszár olajtól való megtisztogatása után azonnal betétes cipőt húzzunk, ne papucsba bújjunk. Papucsot viselni tilos.

– Ennyi az egész?

Yussefnek úgy ragyog a tekintete, mintha az élet titkához férne hozzá. Nem mondom neki a lúdtalpbetét fokozatos megszokásáról és éjszakai szellőztetéséről írottakat. Azt akarom, hogy Yussef folytassa a négyes falainak feketén elvált mázolását. Ezt az alkut sem tudom részletezni idő híján. Vár Madame S. a kettesben, Monsieur G. az ötösben, Monsieur V. az egyesben, Madame L. a hármasban. A művésznő húga is jön: nem maradhatok vele az előszobában.

Yussef térdét csapkodja jókedvében. Kilátszik sorvadó nyé, ahogy közli, hogy most rögtön elmegy lúdtalpbetétet venni. Monsieur João, emelem meg a hangomat és elállom az ajtót. Yussef nem egyezkedik. Később bezárnak a boltok. Hiába ismétlem kiáltva, hogy Monsieur João, Yussef lemászik a külső állvá-

nyon és kölcsönveszi motoromat. A bőgés, a csattogás olyan, mint amikor egy teljes sebességre kapcsolt mozdony negyven vagonnal bemennydörög egy alagútba. Amely agyvelőn vezet át. Madame L. agyvelején. Legalább is a hármából velőtrázó sikoly hallatszik.

Egyből ott termék, bár elvben Monsieur V. lenne soron. Madame L. a torna padon vonaglik. A Szveltuszt csomóra gyűrve harapdálja. Így is kitör sikolya. Ez bizony fájdalom. Még több. Rettenet. Mi baja, Madame L.?

– Állítsa meg! Ne engedje ki!

Nem érdemes megjátszani magamat. Itt sajnos beindult egy nem kívánatos folyamat. Sajnálatos nekem. Sajnálatos Madame L.-nek. Koraszülés. Azt hiszem, azért akarja visszatartani, hogy ne legyen elvetélés. Azt hiszem. Testhez értek, nem az élethez. Yussef a felelős, annyi biztos. De az én motoromon nincs kipufogócső. Nem nyert ügy. Neki nagyon fáj. Idelármázza a többieket. Időt kell nyerni. A magzatot az anyaméhben nagy baj nem érheti. Minél tovább marad ott benn, annál életképebb lesz. Logikus. Madame L., adja ide a Szveltuszt. Nincs más megoldás. Az összerágott, ám még így is erős szalaggal szorosan összekötöm két combját. Se ki, se be. Még erősebben izzad, még erősebben sikolt. Trikója alatt testén gyötrelem hullámok vonulnak. Meddig tud így kitaratni? Meddig lehet a többieket visszatartani? Őket semeddig.

Pechemre Madame S. jelenik meg elsőnek. Izzasztónadrágban. Duzzadó táskákba tolul arcán az utálat. Szóval angyalcsinálással van elfoglalva. Felismerését erkölcsi ítélezésre hangolva kürtöli a görnyedten elősiető Monsieur G.-nek és a végtelen várakozás miatt magánkívül idemankózó Monsieur V.-nek. Ajánlatos nem megszólalnom. Telefonálni kell a rendőrségre, süvölti Madame S., de Monsieur V. szerint ide most mentők kellene. Humánusabb érvét Madame S. azzal tromfolja, hogy a mentőknek nincs hatalmuk a gonosztevők előállítására. Közbelép Monsieur G., aki szerint legjobb a tűzoltóknak szólni: ők jogosultak a kártevők elleni védekezésre és kiképzést kaptak rendkívüli helyzetek megoldására. Parázs vita közben vonulnak a telefonkészülék felé az előszobában. Én szorulok. Madame L. egymáshoz csomózott combbal rugdalózik. Vegyem le a Szveltuszt? Ha elvetél, engem tesz felelőssé.

– Egy kis türelem, Madame L. Próbáljon ne termelni fáradságanyagot. Önnek teljes izomkészsültségre lesz szüksége.

Ha Madame L. elevent szülne, a rendőrök, a mentők, a tűzoltók pofára esnének. Madame L. elájul. Pedig aránylag jól működik a teste. Próbálom kis pofonokkal magához téríteni. Ujjaim szederjes nyomot hagynak arcán. Nem jó jel. Nincs mit méritenem a lúdtalpbetét brosúrából. Koraszüléshez nincs mit. Gépi esen odatéved szemem, de nem merem olvasni. Érzem, hogy múlik az idő. Csöngetnek. Máris? Hisz még le se tették a kagylót. Látom az ajtóhoz rohanva. Az ajtóban seszínű vénkisasszony áll nagy, kopott bőrtáskával. Ilyesmi okoz gerincferdülést. Olyan az egész jelenség, mintha a művésznőről lecsonkoltak volna minden kellemet. Maradt a bába. Az én idegállapotomban már semmi sem lep meg. Mégis, micsoda csalódás.

Madame L. láttán a hűg feldúltan rám kiabál, vegyem le azonnal a köteléket. Bogozom ki. Ő fülével dolgozik. Tapasztja az ájult nő szívére, hasára.

– Őt már nem tudom megmenteni. A gyereket igen.

Roppant rutinos. Megmenti nagy vérfürdőben. A csatakos csecsemő is meglehetősen dermedt. Azért látszik, hogy él. Eléggé ahhoz, hogy meghökkentse a telefonálókat. Tüntetően beviszem a fürdőszobába. Adok neki iszappakolást. Kilóg a lábfeje. Jóformán boltozat nélkül. Előre látom, mi is lesz, amikor kivesszik az inkubátorból. A brosúra segít előre látni:

Kisgyermeknél a lúdtalpesség a következményes, kóros fáradékonyság mellett gyakran nemcsak a játékkedv hiányában, a többiekétől való visszahúzóásban, nyűgösségben, már rövid terhelés utáni karra keredzkedésben nyilvánul meg, hanem gyakran esti, éjszakai lábszár- és térdfájdalomban, nyugtalan, hánykolódó alvásban, álomból való felriadásban, sőt gyógyszeresen nem befolyásolható étvágytalanságban, testsúlycsökkenésben is.

Puhuljak meg, ha ezt az ortopéd kisdedet nem nekem teremtették. Vagy inkább engem őneki. Hogy én őt kezembe vegyem és gyúrjam. Csikarjam és döngönyözzem. Fejlesszem és térdepeltessem. Izzasszam. Várassam. Sürgessem. Teljes testi szakértelemmel. Ha felnő, majd motorozik ő is. A lagzijára pedig küldetek Interflorával virágot. Bele fog férni az időmbe. Úgy intézem valahogy. Ennyi minden mellett viszont hogyan fogok ráérni a művésznő levelére? Hogyan fogom olvasni, nem tudom.

CSENGERY KRISTÓF

Aranykor

*Felmegy a toronyba a királyfi.
Denevérek társa: a szélzúgásban
ott fészkel,
nem mozdul, nem eszik, nem iszik
a törvénytörő vak bagoly.
Át sem hevílve, levegő után sem
kapkodva szalad fel a körlépcsőn
az inas lábszáru fiú – de felérvén
úgy tesz legelőszőr, mint aki csak
szétnézni akar, kortyolni a tájból,
meglesni, hogyan húzzák fejükre
az álmos falvak az ég takaróját.*

Sok időt tölt

sétálva fenn. Olykor megáll, nekidőlve
az öreg kőkorlátnak. Baglyocskám,
mormolja magában a kezdő szót,
fontolva a módot,
niként hozakodjon elő
anya kérdéssel. Kicsi bátyám,
ízleli hízelkedve – de aztán
elnémul a benső hang. Járt már fenn
nem is egyszer a megbabonázott
testvér birodalmában, s faggatta
szégyentelenül a jövőről.
A madár-formájú fivér,
figyelenre csak egyszer
méltatóan a türelmetlent, így
reccsent ridegen a fiúra: gyors
választ ha akarsz, repülni tanulj,
vagy ugorj.

Soha többé

nem szólt.

Ő már odamenni
se tud, ránézni se merne.
Minek is kellett feljönnie újra,
milyen ostoba és
megalázó itt toporogni!
Végigsimogatja szemével
még egyszer a bársony távolság,
sólajt, s a kanyargós lépcsőn
indul visszafelé.
Ballag előbb, szaporázza fokként,
úgy zúgva le végül, mint a vihar.
Meg-megkérdi a riicskös kőfal
rohanás közben, ha nem őt,
vállát, karját legalább: nem fáj-e lemenni?
Alig érzi a kérdést.
Lent – mint aki álomszíjak
szorításából szabadult –
percekig áll kábán zihálva,
azután bámul csak a rongyolt
selyemre, a szétnyílt húsról,
s a sebekből fölfakadó
forró patakokra.

Szépírásmű, csúnya órán

„Ha már úgy unod, legalább azt élvezd!”

Élet és irodalom közt nem látok sok különbséget. Egyiket jobban unom, mint a másikat.

*

Élet mellett miért irodalmat említek? Mert abból kell élnem.

*

„Ha már úgy unod, legalább azt élvezd”, ma délután jött ez. Szebb lenne „azt” nélkül, de akkor nem egészen egyértelmű.

*

Ezek még a többletgyötrelmek. Hogy aprólékoskodni is kell. Mikor az egész – mint egész – nincs. Nem tudom, irodalom mi, mi irodalom, de „ez” nem élet. Ahogy én érzem.

Nem, dehogy mondom, hogy „ahogy én élek”. Nem élek sehogy, sehogy úgy különösen, különlegesen. Egyáltalán nem élet az élet.

*

Nem vagyok életellenes. Mondja valaki: „én életpárti vagyok”.

*

Párti, ez, mondhatnám, a pártrendszer maradványa. Ám ez ostobaság. Ki érti a világon, hogyan értem. Nem. Az élet: a pusztulás is, a lelkesedés is stb. Aki az „élet” pártján van, mindennek a pártján van. Azén is, hogy ebbe bele kell pusztulni, folyamatosan kell pusztulni, és az elpusztulás még nem is minden. Az elpusztulás nem minden, folyton ott van még ráadásnak a pusztulás. Vagy a lepusztultság. És az is milyen aktív! Azt is milyen tevékenyen kell élni. Az írónak, ráadásul, írni. Hát ezért lelkesedj!

*

A Krieau – a bécsi ügető – is depressziau.

Mindegy, hogy kényszer-ügetős volnék; ahogy Brody mondja, Bródy Sándor.

Igaz is, nem is.

A startautó két fehér szárnya és Szpéro kifehérült halotti szárnypárosa miatt az egész „ló” itt indult 1990-ben. Addig azt se tudtam, eszik-e, vagy csak azt.

*

Szemere Miklós, a legnagyobb magyar lóversenyező – talán a legnagyobb – az ügetőre csak közvetlenül a halála előtt ment ki először.

Most ez mindegy.

*

Mindegy, mit hagysz ki, „hagysz”.

Három nap eltelt, granddal nincs kevesebbed, mint amivel jöttél, abszolút veretlen vagy.

Mit akarsz?

Ja, hogy kihagytad a Diabolino ST-t, pedig a Doktor úgy megmondta, mondta, mondta. „A Marz, ha hajt, nem verik meg.” Kedden „Marci”-val találkozol. Itt egy Diavolo Trattoria...

Maradtál a fix nyereséged mellett, az se volt semmi, Napol Royal. Végre elkaptad a Napol Royalt, ahogy Mándy mondaná. Egyébként tömérdek „Mandy’s” ló fut, Mandy’s Star, Pride, Feirght, egy apamén ez a M.

Na.

Hazamentél. Dögül, rendes tempóban, mégis vonszolódóként. Gondolatokkal.

A legkevesebb az volt, hogy semmi tevékenységet soha többé. Nem az, hogy irodalmat nem. Semmit. Ami tévék.

A tű fokán. Tevékenység a tű fokán – nyista.

*

Jött ez a cím mondás, jó.

Megalázó megint. Jött egy poén.

Nem akarok illet, nem én.

Poén, illet nem akarok én.

Szól a rádió. Kereskedelmi adó. Hányszor megmondtam: koncentrációs tábor, koncentrációs stb.

Pedig vettem bort, csip van paprikás, olcsón. A Müller Thurgau, egy liter, 12 fokos, jó. Olcsó. Vacak.

Rádásul tudom: nem Célpont Közértben stb. kell beszereznem az ilyen kegyeret és levet, hanem egy cukorboltban. Ott a legjutányosabb.

Mit szólatom a rádiót. Mit szólaltatom meg magam, bocsánat, szólíttatom.

Ha a Doktor Diabolino ST-jét kihagytam...

... eljöttem legalább.
Egy emlék, mindjárt.

*

Ez az, ma délelőtt folyton erre gondoltam.
Csúcson a leginkább akkor voltam, félálomban, Párizsban, Saint-Cloud, mikor első délután, bár egy lovam győzelmét – Valgrizsa – elcsalták, még a helyezési pénzével, meg két-három nyeréssel ott voltam, hogy 30 frank híján visszajött a lakásom bére.

Még rátettem egy lapáttal, az éji Vincennes-ügetőn elvesztettem a nyeregményt. Másnap hagytam abba a piát. 7000 nap. Ez annak az előtörténete.

*

Ma folyton erre gondoltam. Ahogy a 8 nap bérét 30 frank híján visszanyertem. Semmi közöm a játékosokhoz se.
Nem vagyok szerencsejátékos, csak szerencsétlenkedem. De azt aztán mindenben.

Valóban muszáj lenne, muszáj?

Nem biztos.

„Mit csinálsz helyette”, kérdi Johannám. Hogy nem a hangokat hallja. Vagy Teddy, Salinger buddhista szentje.

Szent, Diabolino ST. „Bűnös vagyok-e vagy szent? Bűnös vagyok, annyi szent.”

*

A Doktor szerint – aki a Kokót hiányolja a pályáról, Kov. urat, én meg nem kérdelem, hol a Murczu, így együtt vagyunk, csak szeretünk külön, míg tippelünk, szóval, semmi és minden –, na, a Doktor szerint... nem is emlékszem, mi volt szerinte.

Ez legalább jó.

*

Szóval, ahogy Párizsban a 30 frank híján első du. visszanyert lakáspénz elűszott, s ez mélyebb fontolásokra kényszerített, így azért most, hogy a lakásom 2/5-e megvan két nap, jobban vagyok. Konstruktívabb nihil.

*

Röhej, hogy az „irodalom nélkül nem tudnék élni” egyetlen értelme: „élet nélkül nem tudnék írni”. Én végigjártam ma egy fél kihalt vasárnapi városnegyedsort. Nem semmire mondom, amit.

*

És hiába mondom, hogy semmi irodalmi tevékenység. Ha ezt nem írhatnám, nyomorultabb lennék.

✱

Akkor viszont nehezen képzelhető – vagy nagyon ügyes élvencség lenne! –, hogy semmi irodalomról nem akarok hallani se, mert nem akarok, arról, hogy rólam mi volt, mert nem akarok, arról hogy... stb., mert nem akarok.

Ha már hallani muszáj, legyen úgy, hogy...

...fogalmam sincs róla, hogyan legyen.

Na, megint semmire se jutunk.

✱

Felolvasom ezt Brodynak, legföljebb, ahogy este telefonál. Telefonál, ez nagyon jó lesz nekem.

Felolvasom ezt. (Nem olvastam föl.)

Jutni semmire se jutok.

Maradni valamire maradok.

Ez az abszolút jut-is-marad-is.

✱

Nehéz lesz kibírni Legközelebb-Londonig.

Londont lehet unni, lehet hanyagolni, elhagyni nem lehet. Londonban evidencia, hogy „habár unod, csinálod”, vagy ha nem, „ő” valamit csinál, és az pont elég.

✱

Ami kimaradt, kimaradt, amit kifelejtettem, hát ki, ez eredmény, egyébről se lenne szó, folyton gondolkodom, amire nem, amit nem, tiszta nyereség. Kilenc nap játék jön még.

✱

Ki tudja, hány nap irodalom.

Még több élet.

Szól a koncentrációs tábor.

Hirtelen halál: hő vágy. De nem hogy valami által. Valamitől. Miatt.

Hogy jön az hozzá.

A halálnak kéne épp a leginkább nem X-jellegű történésnek lennie, végre semmi cselekvés.

Ha valaki, valami fel tud számolni engem úgy, hogy az nem cselekvés és nem személyes, kérem!

Hát kérem! Nagyon kérem. Egy-két dolgot még elintézek – és utána tessék.
Bocsánat, essék.
Minden esendő.
Minden elesendő.
Minden eltessendő.

Csak tessék, tessék. Na, kösz. A bécsi Práteren át mentem, minden meggyőződés nélkül, a Krieauba.

Praktikélesz, én, aki csak egyben balfácán, abban, hogy mégis él, ahhoz képest a Napol Royalt egész jól megfogtam, függetlenül, hogy favorit volt.

Nekem favoritom volna, hogy megszűnjek, és ezt mégse fogja senki meg.

Fogjanak meg! Ahogy Karinthy mondaná. Akinek köpenyéből... stb. Ó, nagy kerek kék ég! A köpeny molylukain folyton a csillagokra látni. Most nem az, hogy a csillagokra. De vakuljon a szem, amely célba vevé... általam a csillagokat. Akkor talán ellopható leszek, mit tudom én, egy köpenyfordulattal... És semmi élv.

*

És, hát világos, ez a szar is, amit írok itt, arra jó csak, hogy kibírjam, hogy élni muszáj, vasárnap délután, idegenben – otthon, mindegy –, és hogy nem bírtam ki az ügetőn, Napol Royal és a kihagyott Diabolino ST után eljöttem. De nincs annyi járás, város környezetben, hogy abba belehalj. Ha az jönne, le is állnál.

Hát ez az. Le akarnál állni, végleg, de csak részleg állsz le, hogy végleg ne állj le. Ezt én nem kértem.

Ezt én visszautasítom.

Az nem az én szégyenem, hogy nincs miként.

Hogy nincs olyan óvszer, amit egész lényemre húzhatnék, pusztítólag. Lásd J. A., erről.

A kurva életbe.

Hát ez egy elég szép írásmű.

Amivel minden rosszat megmondtam.

Hogy visszafinomodjak.

De a szitán, a szitán attól még nem hullok át. Alszom egyet – az is csak fennakadás. Bárhogy kapálózom, fennakadok.

Talán meg kell térnem a hit kebelébe, onnét majd kiszűnhetek dobogni. Mindig az ilyen lehelet dolgok voltak nekem.

*

A rohadását, megint a torokgyulladás? Fulladok. Szép dolog, nem alszom az éjjel?

Hány óra is?

Mennyit kell kibírni, hogy holnap ugyanennyi kelljen, hm?

*

Kedves Karinthy, még ma is csak úgy lehet elsózni valami rendesebbet, hogy ködösítünk, ezért ajánlottam ezt neked, tudom, egy francot se szorulsz rá, és nyilván egészségesen nem is érdekel. Te azért engem kicsit. De abban bízom, ez se lenne, ha...

----- Az ajánlást kihúztam.

Milyen ott az idő? Itt a december eleji hó van odafagyva a járdára. Nálad biztos ragyog a nap.

Kaszinózik Szép Ernő?

Na, csak abban ott össze ne kerülünk.

Inkább maradok.

És még mindig csak a hatórás hírek vége van. Végigvágom magam, alszom kicsit, mielőtt aludnék majd.

Öcsi, becsüljem meg, hogy rendes ágyam van! Na, ez a beszéd. Be is fogom a pofám.

„Ez a beszéd: fogd be a szád.”

*

Csak ez nem ilyen romantikus, irodalmi.

Még kilenc nap itt.

Hogy végre otthon.

Kilenc nap otthon.

Hogy végre el.

Hat nap, hogy Saint-Cloud, hogy...

...hogy hogy, hogyhogy hogyhogy hogy hogy, hogy...

Ennyit érzek a rózsából síromon, Stein.

Komolyan, előre örömkönnel öntözöm és siratom.

Hogy hogy, mindegy, hogy hogy, csak legyen végre annyi csak, hogy hogy, hogy hogy és annyi, hogy annyi, és hogy.

És hogy!

*

„Na, figyeljenek ide, az nem volt azért ilyen egyszerű”, magyarázná, Karinthy úr, maga ott. „Az úgy volt, hogy a Gerard H lement favoritnak, de akkor a Ragazza Me még tovább, alá, a Ragazza Me 26-on állt, a Gerard H 29-en, a Diabolino ST 34-es ló lett. Persze, ezért kellett volna. Mert nem megint egy favoritgyőzelem. De hát szóval...”

*

Életem!

Na.

*

ÖNÉLETRAJZ (*Nincs azért' ilyen jó kedvem!*)

Kér valaki, szedjem össze, utóbbi évek, mit fordítottam etc.

ETC...! G!

Szedi az akárki, a Kozarek.

„Kedves Barátom, ha megkérhetlek... egy kis segítségről lenne szó, és Te...”

Hát, még hogy én!

Egy beszélgetés, műből, szereplők, talán: Topo d'Azaray, Coline (Charlene, Topo féltestvérének lánya).

„– És, neked akkor tényleg... nem egy semmi...? Ugyan... ez sem...

– Esemény volt, te...

– Esemény?! Megint valami, ami csak azért... hogy balhé legyen...

– Jaj, tényleg, te...”

*

Diabolino ST-ben pedig nem hittem igazán, és kész. Majd, Saint-Cloud kis hídja, az lesz a valóság. („Egy halottnak”, PJ.)

*

Én, hálsten, nem vagyok tized-olyan aktív se, mint a szereplőim, csak végigvágom magam, tényleg, és a rádió se koncentrációs, slágerdivat helyett öröknék az Őrült Matt Schuh – „Mad” – konferálásában, három óra hosszat, jó ég, ennek a végén én már tényleg alszom, telefonom után, kösz mindent ebben mindenkinek. Mást sem akarok, velem lehet beszélni.

Főleg álmomban. Még nem tudom: hajnalban Szpérót látom.

Erre ilyen előleg is felvehető? Más se.

De jó lesz, ha szinte transzparens majd:

„MARADJUNK ENNYIBEN”.

Részemről ez bármikor. Szinte mindenki kíméljen.

*

De közben: s ma még: dolbog, bocsánat, boldog lettem. Ma még! (A szpéros álom előtt.)

Kedvemre a Matt Schuh, a „Mad”. Akinek a *Kész és félkész katasztrófák* címet köszönhetem.

(Zenekar elment katasztrófasújtottak javára zenélni, szép pénz jött össze, koncert után egyből visszaadták. Miért? Egy klasszikus Mad Matt Schuh-poén. Mert: ők voltak a katasztrófa!!)

Régi, hatvanasokból, zenéket dob a Schuh, és a maga dumáját. Ez maga az örökkévaló! Abban, ha a jelen olyan, mint az örökkévaló, egyből otthon vagyok, és örökké élnék, csak a jelen többijéről ne kellene hallanom. Szóval, tiszta baleset, ha sikerül eltűnnöm innen, mert ha az itt nem olyan nagyon itt, én boldog vagyok ott!

Ezt mára, nem is tudom, hol. Azért. Ilyen egyszerű.

*

Amitől viszont ez valóságosan szépírásmű lehet: az élet és tovább. Mert mára, hétfőre, tessék: még iszonyatosabb kihangoltságból feljőve, délutánra szinte a lustálkodás, a magam ügyetlen botladozásainak emlékét idézgető fejcsóváló nevetgélés laza állapotába kerültem, és egyformán jónak – „jónak” – ígérkezhetett így, dolgozom vagy csak ücsörgök; mindenesetre idebiggyesztettem ezt, szintén nem bonyolult.

De Stealnak, a festőnek, aki kiugrott egy borús márciusi napon az antibes-i műterme ablakán, miközben képeinek amerikai sikere minden addigit túlszárnyalt, otthon öttagú család – feleség, négy gyerek, az egyik alig egyéves – várta, valamint ő maga tudhatta, se otthon, se idegenben... mégis ugrott. Ugratnak minket, mondta Karinthy. De ha elevenen bekoporsóznak – ld. rák etc. –, s mit hoz még a holnap... sem jó.

Félelem és depresszió. Irodalom és élet. Hagyjuk ezt abba itt. Az egésznek kellene, mondom levertség nélkül, nagyon is praktikusán, abbamaradnia itt. Mondd már, kicsit kapkodnának a hátramaradottak, mire rendet tesznek utánam, de egy záros határidő után a dolgok szépen mennének tovább, s nekem se kellene annyiszor... finoman, félrejáratnom a számat.

Megint elkedvetlenedem.

Nem vitális.

Vitálisan kedvetlenedem el. Kedvem ellenére vitálisan. Még mindig így a jobb. Csak ha mindig így lenne, az volna a csömör.

Érdeklődéssel várom – de itt el nem mondom –, holnap mi lesz.

*

Holnap az lett, hogy...

Eleinte szinte semmi se volt. Hajnal: nem az, hogy „műveket megsemmisít!”, de cigaretta el! ha a torok lepedékes már... emlékezz vissza arra a fulladásra, nem az van csak, hogy megfulladunk, ha majd emberek hangja szólít – a tenger alatti terem után, amit álmunkban láttunk –, hanem hogy az alacsony szobában, ahogy nappal kicsit arrébb, a *sarokszobád* alá bejön a forgalom, felpattansz, ülsz az ágyon, aztán ülsz az asztalnál, és abban bízol csak, lehet ülvé aludnod – ez volt, ahogy azt már mondtam.

Akkor rajzolni kezdtem, mert oda kell ajándékoznom most egy „város”-t... hirtelen bukkant elő, belekerült egy könyvbe, máris elkerül tőlem. Na, próbálkozzunk!

Ez a próbálkozás felszínre hozott!

Egész rendes, önnýűvő napom lett. Mínusz 6 fok. Fagyott járdaszegélykoszok. Egy piac, hosszú, zagyva, sültkrumplizás. Osztrák vagyok-e, mert valami problémája van, mondom: magyar vagyok. Aztán jugóul dumál a srác valami krájlizerszerűvel. Aztán haza a Josefstadton át. Aztán hidegleléses alvás, egy óra. Le az irodára. Most örökké veretlen maradok. Ezt elszúrom. Két lovat is győzelemre játszom, másodikak. Franciaországban egy tutit kihagyok. Két favoritot kihagyok. Hűtlen lettem közben – Coleridge kedvéért – El Nidóhoz, akihez a múltkor is hűtlen lettem, pedig újabban „nekem fut”. Nagyot nyerhettem

volna. Aztán egy Bold Boss nevűvel visszahozok mindent, 20 – hús! – schilling a nyereményem.

De tényleg veretlen maradtam egy nap megint, pluszban zártam.

Bazári ez a pluszba-zári!

*

Haza, bevásárlás. A cukrászbolt, Nemes Nagy Ágnes. Ki hitte, ott a legolcsóbb a bor és a paprikacsip. Ráadásul vasárnap is nyitva van. Na, mondom én. Cigaretta. Hosszan, gyorsan.

Gyanúsan.

Már hétkor álmoság. Darvadozom az éjjeliszekrény mellett, a szalmafonatú asztalnál a fotelban, szemközt egy szalmafonatú szék, aztán az íróasztal. Elpakolom a 4 rajzot, melyekben főleg napvilágnál tudtam szépeket gyönyörködni.

Kezdttem egy „Ralph Waldo Emerson esszék”-et, persze, csak használok Emerson, újdonság rajongója – módjával, nem „olyan-olyan” új ő, de megjárja –, két könyvről írok, senki se kért rá, nekem tetszenek ezek a könyvek, azt hiszem, nagyon is, és írok 5 oldalt. Igaz, előző nap írtam ezt, előtte valamit egy abszolút költőről, előtte egy abszolút gondolati költőről, előtte Kellér Andornak az élet édes tarkaságával teljes könyvről, semmi gúny. „Az édes tarkaság keserűje”. Tehát ez afféle etalon-ízelt lett, ilyen íze, aki keres, talál, megleli, hogyan vannak együtt sorrendben az örökre szétguruló dolgozatok. De közben Tandori Ágnes telefonál, mondja, cikk rólam is, jó, mondja, igen, közepesnél feltétlen jobb. Te jó ég, míg itt én mindenkiért kiteszem a lelkem... Kellene tudni, mi van abban a cikkben? Nem kellene? Közben mára megint 10 és fél órát aludtam. Ha csak tehetem, ha nem kávézom sokat – mint otthon –, alszom, az idő java részét átaludnám, tartok hát azért valahol abban, hogy sehol, de még valamikor van az, hogy soha.

*

Kedves Jelenkor! Most pokoli jókedvű vagyok, kedd reggel van, hét óra múlt, tegnap volt hétfő – az El Nidóval –, előtte vasárnap – Diabolino ST –, előtte szombat, kis nyereség a... kivel is? Herzmanovsky-Orlando feleségének nevét olvastam a sarokszobában, Carmen, különben Schulista volt a vezetékeve lánykorában, hát nem mondom, ez volt ráadásul, a rajzolónak egyáltalán nem amatőr Herzy könyve, dokumentumok, levelek, rajzok, az egyetlen könyv Az Egész Vendéglakásban, mely engem, vendéget, várt. Aztán a pokoli fulladás. Diabolikus. Aztán a könyvben egy rajz: kutájuk, halálakor. Isten, a Szuszi! Akit a Clark Ádám téren láttam először. Szpérót is ott leltem, jószerén, a Clarknál, csak a Lánchíd-főnél, lent. Na. Pokoli jókedv. Re derültem. Visszaderültem. Eszembe jutott egy általános iskolai emlék. Volt egy helyismeretet oktató tanárnőnk és egy biológiatanárunk. Ez utóbbi mindig azt mondta – az állati testrészeiről –: „fark”. A fark stb. A tanárnő Budapesten tanított. A Clark mellett lakom. Ezer bocsánat, de életem első evidenciátörténete ez volt: mert a tárnő és a tárúr, nagyon jó, nyilván plátói barátságban volt – a „tárnő” B. Balázs osztálytársam találománya volt, ő felelni mindig így állt fel: „Re-re, tárnő!” A re-re jelentését nem kell kutatni, semmi, olyan ná-nanana. Ez. Na, én meg kitalál-

tam: Clark Ban és Fark Ben, ez a Big Benn. Tizenhárom évesek voltunk. Csak hát muszáj volt rendszeresen tanulni – nem tanultam rendszeresen –, muszáj volt, ösztönösen, ötvenes évek, valamit mégis. Így is mennyi mázli kellett. De a deviancia szépen visszatért, hű maradt hozzám.

„Ha tanárunk francia, De Vie, mondjuk, lett volna neki tárnő Devi Ancija.”

Ellenben maradjunk annyiban, hogy El Nido.

Róla azt kell tudni: a legbitangabbul álltam, és ott állok így – fiacskám, jelen időt és múlt időt nem használunk egymás mellett –, igen, tárnő, de Eliot írja, hogy jelen-idő és múltidő, hm. A magyarórákon fújósfcit játszottunk az utolsó padban. Már eeeee-kkkkk-oooo-rrrr-aaaaa előnnyel vezettünk, hogy kikerülünk a középiskolából, lehet járni egyetem helyett az Anci bárba stb., s én még ennek is melléje, kívüléje jártam, ennyire elválasztott a csillagfény minden tárgytól, lásd Emerson, amit csak megérintettem. Keszthelyi Rezsőnek, ő az abszolút költő, írnám, ha férne, abba az újságba még, ha nem írtam volna már ezt a Györe-dolgozatba, vagyis az R. W. Emerson-esszébe, a csillagfény! Aki magányos akar lenni, szakadjon el szobájától is – ah, Pascal! Pascal the Rascal, volt egy ilyen ló egyszer –, ne csak „a társaságtól”, mert szobájában ott a könyv, amit olvas stb., együtt van ő azért. Hány délelőttöt lógtam el, órákat, szemináriumokat, mert – egyedül a lakásban – otthon ültem, pizsamában veritékeződve, írtam a tíz-húsz oldalakat, valami prózát, rémes szerzemények lehettek, hol lehetnek? Tehát El Nido.

Ott állok a King's Cross pályaudvar előtt, szemben velem egy Ladbrokes lóiroda, csak győzelemre lehet fogadni, mi legyen. Kihagytam Bogartot, Carducit; Sassiver volt egy esély: Szpéro kicsiny sasmadár, Szpéro kicsiny sas. Ezt énekel-tük neki. Volt a Sassiver futamában egy El Nido nevű ló. 5 az 1-hez. 9 a kettőhöz... ment le... 4 az egyhez... Mikor 7 a kettőhöz állt, megfogadtam, úgy, hogy ha nyerek, pluszban vagyok.

*

(Halljam a kérdést? „Mi lenne, öcsi, ha nem unnád úgy?” Hát úúú-gy azért nem is unom. Ld. Nemes Nagy Ágnes, hogy ő az örök üdvösséget nem unná, sőt, talán nem unná.)

*

Na, tél volt hát, ezek akkor a galoppon Angliában olyan műanyag pályás versenyek, Örök Talaj, jól porzik. Southwell, Lingfield, újabban Wolverhampton a műhomok – equitrack, fibresand – pályák, ezek anyagnevek, hadd művelődjünk, maradjon valami, olvasó. Szóval az El Nido az utolsó kanyarból az élen jött ki, és hosszakkal elporzott a mezőnytől, és üvöltöttem.

Aztán nem mertem őt játszani többé.

Még két győzelménél voltam jelen, az utolsó is 5 a kettőhöz fizetett, szép pénz, mondjuk, húsz fonttal. Csoki ismeretlen-ismerősöm mellettem játszott meg úgy, hogy a szeme nem rezzent, hatvaunál. Söpörte a pénzt a végén.

El Nido, ahogyan az lenni szokott, visszahanyatlott a 0 – 7 – 0 – 0 – 5 – 0 – 5 – 6 – 7 lovak közé, ezek a helyezési számok, a 0, hogy a 9 közt se volt.

Egyszer láttam még őt Angliában – most 9 éves a Nido –, akkor második helyre kellett nekem, egy font és ötven penny nyereségre volt szükségem a pluszhoz, ez meglett, több se.

Pár hete itt láttam irodán, Bécsben, hogy fut. Későn láttam. Csekély plusszal hazamentem. Ráadásul Gulf Shaadi is ment, az én másik ilyen nagy kedvencem, a sztori kb. hasonló. Csak az El Nido akkor favorit volt, 7/4, a Shaadi 12 az egyhez. Mindkettő nyert. Nekem futottak.

Csak hogy én ezt csupán már csak másnap láttam.

Az eredményközlőben.

Én barom! Mit nem bírtam ott maradni. Mit nem néztem meg rendesen a programot.

A lóversenyzést nem nekem találták fel. Kalkai büntetést mérek magamra, amikor csinálom: mert csinálom is, meg nem is csinálom, fogadalmakat teszek, ahelyett hogy a sugalom lovaimra tennék, nem figyelek oda, nem tudok dönteni, ld. Hamlet, Rimbaud.

Ja, egy Rambo Waltzert is kihagytam. Tisztára Rimbaud járt az agyamban, képvers, minden. Kihagytam.

El Nidót egy bizonyos Miss Clark vitte. Amatőr versenyben. Azért a Miss.

Miss Clark.

8-ról 10-re ment el az El Nido. Tízszerez pénz. Ha hú maradok... ha igazán makacs vagyok... ha van szívem, ha van bennem naszcenz becsület, primitivitás... megteszem a Nidót egy százassal, lesz, ami lesz, egy százaz az öt üveg hétdecis rossz bor, két ebédelés a piacon.

Hatalmas küzdelemben, de biztosan nyert Miss Clark a Nidóval. De mert a győzelme óta egy 4. és egy 5. helyezés volt a neve mellett, én, mint egy zöld kezdő, kihagytam. Coleridge-et játszottam, aki 12-ről 8-ra ment le, jó, hát harmadik lett, ha helyre játszom legalább, kapok rendesen.

Mindegy, húsz schilling, plusz. És akkora fáradtság, hogy 8-tól ma fél hétig aludtam, kétszer voltam kint a klotyón, semmi több. Most írom ezt.

※

Ez egy esszé-önéletrajz, akkor!

Azaz: nem.

Rájöttem, hogy ez itt be is fejeződött.

Csak ha ezem – lóban is kifejeződne. Ami: elismerés-szeretetvágy?

Agyó, ezem.

Ne is lássalak. Úgy elkedvetlenedtem. Rendben, ez is rendben van, megvolt.

El Nido – és Miss Clark napján – Szpéró hajnalban ráadásul megjelent álomban.

Nézett fel rám egy eléggé üres, bár kölessel és homokkal – !! – felszórt nagy kalitkából. Nagy kalitka.

El Nido: 2 mérföld, irtózat hosszú táv. Volt a futam, az volt, 2 mérföld.

Várj, mondtam Szpérónak, szórok neked. Hé, a fejedre ejtettek, kicsikém, hogy a fejedre hagyod szórnai a kölest?

Ez volt az álom. Szpéró nemcsak az Esthajnalcsillag képében néz, de rendszeresen látogat.

Hol odaköt valamihez, hol elválaszt.

Mit tudom én, lehet, ő akarta, hogy mégse tegyem El Nidót.

„Most kicsoda nekünk ez a Miss Clark”, ilyesmit mondott.

Sétálok fel s alá, cigizek, itt a szobában. Nem vagyok egyedül, mert írok, készlődöm, kint – nappal van – szál csillag se.

„Elza halott volt...” Mondom a híres szöveget. „Még egy fájdalmas kiáltást hallatott...” De jó lenne ott tartani. Mondom, a hashártyaszakadás óta tudom: fél napot ki lehet bírni, így, félájultan ágy alá mászva. Sok madarunk is átélt ennyit, így alkudnék, pluszban volna. .

*

Jön azért ehhez még valami, hozzáfűznivaló, pár napra rá, érzem, hozzáfűzendő van.

Az *édes tarkaság keserűje* és a „Ralph Waldo Emerson”-ok cikkel egy időben alakult ez a dolgozat, e dolg., e „dolg”, hogy így mondjam, az írás, mint tárgy, és van a tárgyaknak sorsa.

Persze, rövidebb cikk lett vón ez, és akkor az ÉS-nek. De oda Keszthelyi Rezsőről... meg Ubul II. is várólistás. Ahogy a *dolgban* élni kezdtem, ahogy napra nap hozzáírtam, nyilvános lett előttem: *Jelenkor*.

S így ezt a valamit most: persze, van az, keszon tenger alatti terem, óne habléányok és rőt koszorúk, ráadásul, Eliot–Kálnoky, de megfulladásnak érzi a *dolgozó*, mikor hirtelen hazulról, a dolgok tényleges menetéről, az óhajításokról stb., az adódásokról hall.

Te jó isten, egy másik világban élek.

Nem „a lovakkal” élek egy másik világban, nem avval, hogy Cagnes-ból, déli francia föld, ahol az ügető télen zajlik, elkapok egy Wild Thyme nevűt, helyezésre, 20 silling, 68 silling lesz belőle, azaz 22-ből, irodai adó is van, szóval, nem ez a víz alatti, hanem hogy mennyire kívül élek, mihelyt tehetem, a sémán, a forgórácson stb., és nem tudom hirtelen elintézni, hogy írárok, miket oda szántam, nem férhetnek mégse, mert más az óhajítás stb.

Ilyenkor: szélesebességgel *alienbe* mentem át régen. Ma nem. Hozzá kell tenem ezt: van egy bizonyos rendje, igen, van az otthoni forgónak, emberek a maguk adottságai és tehetései szerint írnak könyvekről, állítanak össze lapszámokat etc. Ez rendes, gondos ügy, minden foltjával is tisztességes; legyen nekem.

Orphica

(Héliopolisi szent töredékek)

I.

*Egy isten áll Orontész partjain.
Egy isten áll és mélyen álmodik.
Talán rólunk. Nap sistereg fölötte: fény
Húsa remeg hosszan feketült sikolyokban.*

II.

*Majd ha kibomlik az éjszaka
Csapzott hajzata: csillagok
Sörénye csattog, ellobog...
Te akkor érkezz, jöjj, gyere:
Izzadj tajtékot, igazgyöngy!*

III.

*Tengeri kagylón hajt Aiolosz majd.
Küproszi szirtre lebegj!
Hajtson a vágy vizein komor szél
Rengeteg álma.*

IV.

*Jöjj, Kommagéné szépe, Oszroéné
Csillaga: vár Szamoszata szülötte!
Téged is áld, neked áldoz Edessza
Népe, s a papnők meztelenült kebelén
Érted reszket a gyúrt tűroszi bíbor.*

V.

*Téged egész Babylónia áld,
Téged a tág Szeleukia tisztel,
Ha szentélyekben részeg éjeken sikoly
Vonaglik, rebben, száll ki női torkokon:
Föltornyosul, leroskad szent kéj, nászöröm.*

VI.

*Jöjj, ragyogó-ölii égitest, te,
Szállj le közénk, hol az Eufrátesz árad
Sarat sodorva, mint a tiszta holdsugárt
Szerelmes éjszakák és suttogások, ó,
Szállj le közénk, boríts be, szír sötétség!*

VII.

*Sötét szír szépség, úgy szakadj le rám, akár
Vén tengerárra barna sziklafal zuhog:
Vad, meredek levegőben izzó
Fényként szakadj, szaggass szét, falj fel, szent gyönyör!*

VIII.

*Széttéptük istenünket.
Ma bennünk bujdosik: tűz,
Mi lelkeinkben árad,
Testünkben áramol, hat,
Mint ritka bor... Bököd még:
Vágy thürszoszával íz, hajt,
Üvölt, zeng, rázza vérünk!*

IX.

*Jöjj, lakomázz, gyönyörűm,
Szíria gyöngye – a holnap
Most ne gyötörjön!
Tűnnek a földi tivornyák,
S fölmagasodnak az égilakók mind!
Ám aki itt szerelemmel, vággyal, örömmel
Élni sosem mer –
Halni se tud majd, mert sose boldog:
Bényeli lelkét éhes enyészet,
Tartarosz, Orcus,
Hol sose tombol a tánczos ünnep!*

Baalbek-Byblos-Bejrút, 1900 júliusában

Kettétört óda Görögországhoz

Földedre, Hellász, tengerek éke, még
Nem léptem eddig, tán soha... Lábam is
Fürgébb, mióta érzi roppant
Szirtjeid, ős köveid, romokba

Roskadt, parázsló városaid porát,
Régmúltadat, mely folytonosult jelen,
Lelkekbe lengő láng, öröklét –
Vágy, szerelem, csatajaj, tudás, vér.

Szépségem, én túl kései vándorod
Volnék! Fogadj el még fiatal, szilaj
Szerelmesednek, friss csikódnak,
Gyorsnak, erősnek, a szél fiának,

Ki templomőrző szent ligettedben épp
Füvet tiporván lendül a fény felé,
Akár merész, tar sziklafal tör
Rőt, meredek ragyogással égre

Delphoiban, izzón, mint Szunion fokán
Szemembe tűző égei kék világ,
Hol vízbe gázol, habtarajba
Szökken a hegy, s tenyerén vakítva

Hordozza kegyként egykori csarnokát
Poszeidónnak, mintha athéni lány
Ajánlaná föl ékszerét dús
Aphroditénak a nászi kéjre,

Lágy mozdulattal, térden, ivor kezét
Magasba tartván, könnyen emelve föl
Áldozatát, mely ezredévek
Napjainál nehezebb... De majdnem

Lebegni látszik, mintha egy ógörög
Sor lenne, sóhaj, Pindarosz álma tán:
Rezgő legekbe röppenő szó,
S lélek is – elsuhogó szabadság.

(-----)

*Hermészre, Hellász! Bárhova hajt időm:
Láttam Korinthoszt, árnyas Olimpiát,
Tapostam ádáz Théba táját,
Thermopiilai talaját, Mükénait,*

*Déloszba szálltam, knosszoszi partszakasz
Felé hajóztam köszügetek között,
Majd Spárta várt, vad Argosz éje,
Attika fénye, fehér csodái –*

*S ekhózta hangom tág Epidavrosz is!
Azóta titkon, járjak akárhol én,
Sajgón bolyongva sejttem azt, hogy
Már soha, tán soha nem halok meg!*

Éliszben, Korinthoszbán, Aigina szigetén,
Phókiszban időzvé, 1908 júliusában-augusztusában

A Nappali ház 1997/3–4. számának tartalmából:

A szeretkezésről:

Abody Rita, Harold Brodkey, Cserna-Szabó András, Esterházy Péter,
Fe Lugossy László, Hazai Attila, Kukorelly Endre, Lator László,
Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Jaap Scholten, Szabó Ildikó,
Tóth Krisztina, Jan Wolkers, Wayland Young, Závada Pál

Ilma Rakusa kilencsorosai Nádas Péter fordításában

Imreh András, Jász Attila, Röhrig Géza, Schein Gábor, Szijj Ferenc és
Varró Dániel versei

Révész Sándor válasza Nádas Péter Aczél-tanulmányára

A Nappali ház megrendelhető a következő címen:
1399 Budapest, Pf. 701/330.

A könnyemutatványosok legendája

(regényrészlet)

Az 1681. esztendőben a Thökölyvel szövetséges erdélyi hadak újabb magyarországi hadjáratra vonulnak. Akit megölnek, az meghal, akit élve hagynak, azt elpusztítják később. Böszörménynél Pilinger újra embert öl. A nyomorult földtúró vonakodik odaadni nekik a kecskéjét. Pilingert nem is annyira a nevetni való ellenkezés hergeli haragra. Inkább az, ahogyan a paraszt ráemeli a tekintetét! A szeméből ugyanaz a szomorúság sugárzik, mint amit olyannyira ismer ő is, s ami elől menekül. Hát nem! Dér fussa be az ég keretét! Vakuljon meg az ég! Pih. Pilinger Ferenc nem lesz rabja többé semmiféle szaros mélabúnak, dögletes szomorúságnak! Nem és nem! Csak egyet üt a vitéz. A paraszt vérbe borult arccal zuhan a földre. Nézi egy ideig a tetemet Pilinger, aztán úgy lovagol tovább, hogy a kecskét is odahagyja. Az állat meg unottan rágja a vérben ázó torzsákat halott gazdája mellett.

Aztán néhány nap múlva Fegyverneknél majdnem halálra kínozza a gomba. Legalábbis ő arra fogja, hogy remeg a keze és a lába. Habot köp, és olyan elesettséget érez, hogy legszívesebben a földdel takarná be a mellét. Pilinger nem tudja, hogy a szülőföldjén jár. Nem tudja, hogy itt nyekergett fel először csecsszópóként, innen hurcolta apját s anyját Rákóczi György erdélyi fejedelem egészen a váradi ostromig, honnét egy Angelo nevű olasz végül nagy szerencsével kimentek. Honnan is tudná?! Honnan is tudhatná, hogy a balaszentmiklósi romok, a kietlen föld hátán púposodó halmok, egykori házhelyek, pajták és istállók emlékei, a vidék felett zörgő száraz ég, a hatalmasra nőtt nyárfák és a buja füzesek, a Tisza szeszélyesen kanyargó, homokszínű vize még mindig őrzi az ő leheletét is?! Nem tudja ezt Pilinger Ferenc az eszével. Ám a lelke fáj, mintha kettészakadt volna. Mert hiszen a leheletünkből mindig marad ott is, ahol születtünk. Menj bárhová, és légy bárki, nagyúr vagy akasztófavirág, pénzeszsák vagy sápadt állú deák, a lelkedből mindig ott sírdogál egy darabka a föld felett, hol először ordítottál az életed miatt, és ami csak a tiéd. Mert köpjön bárhová a sors, élsz ott is, hol megszülettél. Lehet ezt könnyes szemekkel is mondani. Lehet ezt ordítva mondani, dühvel és finnyásan, vagy lehet kacagva és lemondóan, hanem a lélekkel nem dacolhat sem szellem, sem kedv, sem pedig felejtés.

Jánossy György kapitány a fejét csóválva áll meg az izzadságban úszó, mozdulni képtelen Pilinger szalmazsákjánál. Közel hajol, és beszívja a másik testé-

nek páráját. Keserű szag, betegségszag. Kardos barmára megint rátört volna az istenverte mélabúja?!

– Fáj-e, vitézem?

– Nem fáj – suttogja Pilinger.

– Nekem meg egyszer az arcomba szart egy dög tatár – tűnődik el Jánossy kapitány. – Az se fáj nagyon, fiam. Mégis majdnem belehaltam.

Pilinger csak néz üveges szemekkel, és kocogtatja a fogait. Szélkiáltó madár hozza csőrében az alkonyat fekete szálát, azzal a hűlő fényt hatalmas fekete zsákba varrja, s aztán mintha az énekéből áradna szét a táj fölött a csillagos ég.

Tututu!

Tru-tru!

Mi ez, mi ez! A nyögdecselő, nagybeteg férfi előbb könyékre emelkedik, aztán zihálva fölül. Remeg, mint a falevél. Istenem, segíts meg, ha nem vagy, akkor is segíts meg! Piha. Hallja már, hogy a közelben szekér zörög. Nagy busa fejét rázza Pilinger. Igen, tudja már. Bárhová köpi a sors, mindig a nyomában lesznek, kísérni fogják a könnymutatványosok.

Nem téved.

A következő évben újra Észak-Magyarország földjét tapossa a lába. Naponta másik nőszemélyt hág meg, és nem válogat. Mintha csak virtus dolga lenne a női combok közé furakodni. Szeret zabálni és inni, habzsolni mindent, csak-hogy kapitánya, Jánossy György tudja ám, hogy e féktelenség mögött egy másik, sokkalta rosszabb természetű hajlam rejtezik. 1682-ben Thököly Imre megesküszik Zrínyi Ilonával. Nagyszerű nász ez, országra szóló és párját ritkító, mégis szerényen és csöndesen teszi Thököly. Van oka rá. Senki sem érti, Thököly kedvenc katonája, a fiatal Pilinger Ferenc, akit bár nem emelt ki, és nem tett hadnaggyá, de azért folyamatosan figyel és számon tart, miért ugrik föl a csöndes vendégségből, s miért üvölt az udvaron torkaszakadtából.

Takarodjatok!

Takarodjatok!

Takarodjatok!

A következő, 1683-as év gazdagon és dicsőségesen indul. Végre úgy tűnik, hogy a császári hadtesteket ki lehet takarítani Felső-Magyarországról. Csalóka, mocskos ábránd. Bár Thököly egész Külső-Szolnokot elfoglalja, ura lesz a bala-szentmiklósi halmoknak is. Sőt! Pilinger ebben az évben jár Morvaországban, és nem győz csodálkozni a fenyevesek rettentő sokaságán. Sok sört iszik. A habot sárga, erős fogával megharapni szereti. Sarolta napján már a pozsonyi várban fosztogat, miközben egy orvlövész kilövi fülcimpájából az aranykarikáját. Ezen akkor igen jó nevet. Lőrinc napján, Nagyszombaton zsákmányol egy óraszerkezetet, mely, úgymond, arról nevezetes, hogy elkészülte óta soha sem járt. Ugyan minek járt volna, amikor Jézus Krisztus születésének időpontját mutatja. Az év június havának hetedik napján Thököly Eszéken találkozik Kara Musztafával. A Nagyvezír a táncoló dervisek osztályából származik, tekintete ketté töri a diót, szakállában tízezer a fekete és tízezer a kék szál, de az egyetlen aranszálat titokban tartja, róla még a szultán sem tudhat, mert ha tudná, bizonyul ki-végeztetné. A szultán később mégis tudomást szerez e szakállról, s nem a bécsi vereség, hanem emiatt végezteti ki Kara Musztafát. Pilinger Ferenc látja a nagy-

vezír válogatott háremét, s az őket védő eunuchokat. Utálatos, szaros népség! Piha. Hörög undorában, és többször is kiköp. A biztonság kedvéért hozzáteszi:

– Takarodjatok!

A következő években aztán minden baj megtörténik, aminek meg kell történnie. Bécsset hiába ostromolja a török, még ennek a hatalmas fenevadnak is torkán akad a császár fényűző városa. A következő évben viszonzásul Lotharingiai Károly herceg ostromolja Budát hónapokon át. Egyelőre sikertelenül. Ám a császári hadtestek mind nagyobb dühvel és elszántsággal újík a kurucokat és a törököket. Pilinger élete ezekben a hónapokban oly sokszor kerül veszélybe, hogy már nem is számolja. 1684 őszére Tokaj, Kassa és Sárospatak német fenntartóság alá kerül. Csoda-e, hogy a váradi pasa e szörnyű sok baj után fogságba veti Thökölyt. A fejedelem emberei többnyire császári oldalra pártolnak. Híre terjed annak is, hogy az úr meghalt. Kivégezték, a szíve állt meg a szomorúságtól. Ám végül az is rágalomnak bizonyul, hogy él ugyan, de a fogságban már Allahhoz imádkozik. Mire a fejedelem 1685 decemberében kiszabadul, alig lézengnek mellette néhányan. Többek között a testvérünk, Jánossy György és Pilinger Ferenc is. Thököly nem érti, mi baja lesz fiatal katonájának. A debreceni úton halad a néma, szorongó kíséret. Pilinger Ferenc hirtelen hátra marad, lovát visszafordítja, és a levegőt harapva üvölt a kietlen távolba.

– Takarodjatok!

– Takarodjatok!

– Takarodjatok!

Az 1686. esztendő kezdetekor néhány kuruc hadtest Cserkesz Ahmed szerdával vonul. Az egyesült magyar-török-tatár hadak Claude-Florimond Mercyt és Johan Donatus Hessler generálisokat akarják büntetés alá venni. A német tábornokok a szegedi szandzsákszékhelyet zaklatják január első napjai óta. Szeged köztudottan khász-város. Adóját egyenesen a szultáni kincstár feneketlen mélyébe szórja. Zaklatása tehát közvetlenül sérti a szultán őfelségét. Úgy is tudni azonban, hogy Thököly és Cserkesz Ahmed Szolnokot fegyelmezné inkább, a fölfuvalkodott Véber Dániel császári hadbiztost, aki a szegedi népeket mindig egyre opponálásra ösztökéli, miközben kutyának becézi őket. Január első napjaiban a Budára küldött bor, liszt, tojás, mák, kávé s egyéb élelem Mercyék, de még inkább a bátor Petneházy Dávid ezredes közbeccsapása okán odavész. A törököket akkor a császári hadtestek oly lelkes elragadtatással üldözik, hogy a német dragonyosok levizelhetik a szegedi Palánk kerítését is. Legyen Mohamed a tanú rá, meg is teszik. Tarack s más nehéz fajsúlyú tüzelszerszámuk nem lévén, ostromra nem gondolhatnak. Néhány napi szabad fosztogatás és gyűjtogatás után visszavonulót fújnak.

Aztán kölcsönös aggodalomban és fürkészésben telik a télvég, s ugyanígy a kora tavasz is ezen a gólyalápos, hol meg homokkal teleszórt kopár és többszörösen végigpusztított vidéken. Végül a Tisza szeszélyes folyása mentén is kitavasodik. A zöld átveszi a hatalmat. Sűrű fellegekben kirajzanak a szűnyogok. A déli szelekkel puha begyű vándorló madarak érkeznek. Halrajok és bomló vízihullák közé újra lemerülnek a halászhálók. Aki földművest, kereskedőt vagy igazhitű adószedőt illet, György napjára készül. Előkerültek már a lepedők harmatszedésre. Már kisikálva a fazekak, hogy a harmattal kenyerüket dagassza-

nak. Más meg a kardját fényesíti hetek óta. Thökölyék napok óta táboroznak Szeged alatt. Várják a kedvező alkalmat a támadásra. Ekkor történik, hogy az a nagyfejű fiatalember, akit testvérünknek nevezünk, az egyik alkalmi felderítésen olyan hiányt szenved, amely csodával ér fel.

- Phallosz – mondja erre szépen a bölcс görög.
- Pénisz – súgja Apolló szerszámára a deák.
- Nille – vigyorog a német gyalogos.

Thököly fejedelem táborában leginkább fasznak hívják a szeszélyes férfi húst.

- Fasz – mondja a vitéz, és megvonja a vállát. Ennél jobbat nemigen tudhat.

Az igazság ilyen és ekkora, következésképpen mi se akarjuk másképpen szólítani. Mert jöhet a táborba valaki parasztkunyhóból, jöhet rózsakertes fejedelmi udvarházból, jöhet a regulák közé kákabelű kancellárdeák, itt aztán már ő is csak fasznak hívja, ami a lába között lengedez.

Szent György havának huszonkettedik éjszakáján testvérünk újfent arra riad, hogy az eszével föl nem fogja a nevét. Továbbá nem tudja az életkorát. Továbbá azt sem tudja, mire való az, ami ő. A teste. A lelke. Betegsége, ím megint elővette. Item, embernek nem ez lenne a legrettenetesebb csapás? Elveszteni a célt, az életet vezénylő akaratot? Neve az embernek annyi lehet, amennyit csak akar. Lophat, örökölhét, találhat és választhat is nevet. De a maga rendeltetését, sorsát senki el nem rabolhatja. Sorsot találni sem lehet. A Sorsot olyképpen kapja az ember, mint a Napot, a szelet vagy a mindennapi rossz kenyeret. Minden, ami van, ingyen van, az ember mégis alaposan megfizet érte. A Sors meg az a felhőcske, ami a szülőanyánk fölött lebeg, amíg kiáltozik, mert annyira fáj a születés. Amikor pedig az ember kibújik az anyja véres húsából, és viszontag felkiált, hát az a felhőcske rögvést a szájába hussan és a szívére telepszik. Onnastól van egy akarat órája, és van ő, csupaszon és pőrén, hogy ellenszegüljön mondatnak, kinyilatkoztatásnak s olyan fabulának, amely ellenére tör. Mikor sikerül ez, mikor nem. A vélekedés szerint inkább nem sikerül, s ezt még véletlenül sem kedvtelve mondjuk. Észbe kell fogni mégis, hogy az ember ebből az ellenkezésből van. Na de ha nincs minek ellenszegülni, ha nem tudja a rendeltetést?

Ami az övé, csak a sorsa által az övé!

Úgy igaz, meg is retten újra akkor a testvérünk a szegedi éjszakában. Alatta a föld terül, fölötte a csillagos égbolt csikorog. Forog vele a mindenség. Hallja élni, lélegezni a belátható világegyetemet, ő meg semmi, de semmi. Remegve ül a fűben. Borzong a bunda alatt. Hallja a vérszívók lelkes koncertjét, az éji szél álmos motozását egy közeli bozótban.

Hol vagyok és miért vagyok, kérdezné, ha volna ereje hozzá.

Fogai koccannak. Nem akar a könnymutatványosokról tudni, és nem akarja érezni őket, nem akarja látni a szekерüket, nem kíváncsi a mutatványaikra, a dögletes fenébe kívánja őket az ostoba vigyorukkal, a bamba képükkel, a mérgező könnyeikkel együtt.

- Pilinger Ferenc!
- Pilinger Ferenc!
- Pilinger Ferenc!

Lám csak, egyszerre háromszor is kimondta a nevét.

- Kuss te, így meg úgy!

– Aludj, barom! – horkantják többen is. Félalvó vitézek, nyugtalanul forgoló-dó hadfik, kiket tán hasonló szorongattatás gyötör. Könnyen fölforr és elcsöp-pen a férfimag, a név is könnyen kimondatik, csak a következmények lesznek bonyolultak és szépek. Bátorság, virtus tehát! Testvérünk újra úgy tudja, nin-csen semmi egyéb rendeltetése, mint hogy hagyni kell mindent. A könnymutat-ványosok le vannak szarva. Piha! Az ő élete regulával, hadi articulussal telik. Ha ölni kell, akkor öl. Ha meg nem kell ölni, hát nem öl. A lényeg az, hogy a ha-sa tele legyen, a kardja fényes legyen, mintha több csiga mászott volna rajta. És legyen nő is, ha ágaskodik a fasza, hogy ne ágaskodjon hiába. Ez és nem más a férfi rendeltetése, akit Pilinger Ferencnek hívnak. A fenébe a búskomorsággal, a dögletes szomorúsággal!

– Pilinger Ferenc a nevem – mondja, s belenevet az éjszakába. S mert a követ-kező pillanatban meghallja, hogy szekér nyikorog a közelben, még elmorogja félálomban:

– Takarodjatok!

Hamis elégedettséggel alszik még vagy fertályórát. Akkor halkan kászáló-dik, fegyverei után nyúl. Csakhogy nem egyedül szedelőzködik. A parancs sze-rint sötétben indulnak. A császári csapatok előőrseit kell földeríteni. A szegedi mészárosok hozzák a hírt, hogy a környéken több idegent láttak, némelyik nem is rejtette magát. Az utakon pöffeszkedő császári ruházat valami fontosabb ké-szülődésnek a jelzése. Jó lesz résen lenni. Az öreg Répási, a hosszú hajú Zudar és Pilinger Ferenc, így mennek hárman. Lovakat nem visznek. A harmatcsepp itt-ott már fölfénylik, s úgy csillan a fűszálak peremén, mintha azt üzenné, gyöngyszüret készülődik. Mögöttük a tábor gyorsan a sötétbe vész. Előttük könnyű tavaszi köd üli a vidéket. Répási a fél szemére vak, de folyvást azzal di-csekszik, hogy álmában a világtalan szemével lát jobban. Zudar fiatal, fekete férfi, loboncos haja a háta közepét verdesi. Osonnak csöndesen, hogy már nem fordulhatnak vissza. Egyszerre, mégis azt érzik, hogy vissza akar térni az éjsza-ka. Mi ez, a kirelejzumát?! Visszaömlik rájuk az éj minden hideg, szórt csillagfé-nye. Állnak a pusztá csöndben, hallgatóznak.

– No jöjj!

Egyszer csak előttük áll, nagyon közel és érinthetően. Fiatal férfi, mintha csá-szári gyalogos lenne.

– Jöjj már!

– Jöjj! – kiáltja, fölnevet, és szalad máris. Ők meg hajrá, utána. Úzik veszetten, mint rókát a kopók, csakhogy baljósan némák közben. Átrohannak fűzfabokro-kon, csalitoson, fűbe bújó lápvizen, hol felriadt kácsa csap ijedten utánuk. Hol dobog, hol meg cuppog alattuk a föld, mintha éhes lenne. Homokba lépnek, sziksót is rúgnak. Futnak és futnak. Arcukat kósza ág karmolja, a verejték íze a nyelvük alá mar. Futnak és futnak. Arra is futnak, amerre felhasad az ég alja, ar-ra is futnak amerre már öregember az éjszaka.

– Hah, na jöjj már, jöjj!

Futnak, hogy a szívük szakad meg.

– Jöjj, jöjj!

Futnak, mintha csak ez maradt volna, futni, futni.

– Jöjj, jöjj!

Aztán már csak ő marad a nyomában, Pilinger Ferenc.

– Jöjj, jöjj!

Lemaradnak a többiek, az öreg Répási nem bírja a veszett iramot, Zudar haja meg fönnakad egy ágban. Pilinger rohan már csak, és csak rohan, balsejtelmét nem veszi észbe, a kardját markolja.

– Jöjj már, jöjj!

De mintha most egy kaftános kicsi zsidó rohanna előtte. S ahogy pillant hátra, hát látni, hogy véres a szeme! Hogy habzik a vér a szeméből! De máris egy fekete hajú alakot űz Pilinger. Pillant hátra emez is, hát ennek meg apró fekete kő pereg a szeméből. Most meg egy széles hátat lát, melyen nagy bozontos fej billeg. Már hátra is tekintett. Lángol a szeme a figurának. Piha! Ezek a mutatványosok! De hirtelen előbukkan egy ismeretlen arc is. Hosszú, loboncos hajú, nagyon szép férfi. Pilinger még nem látott ilyen szép férfit. Ki ez? Miféle szerzet? Ez is mutatványos lenne?! Űzi még nagyobb dühvel, csaknem eléri, a szaga is az orrába csap, emberszag, emberszag. Csak néhány szökkenés, s máris jég pereg az üldözött szeméből. Ügyetlen, karja nincs alak botladozik a következő pillanatban előtte. Néz hátra ő is. Mintha tükör lenne az arca helyén. S ahogy fut Pilinger, ahogy harapja az üldözött kavarta léget, hát egyszerre magamagát látja.

– No jöjj, jöjj már!

Nincs idő gondolni annyit sem, mint a villám szokta. Már utol is érte. Egyetlenegyszer szúr csak Pilinger Ferenc. Jól tudjuk, miféle érzés az, ha a kiképzett vas a rostok és az inak, a kanyargó véredények bonyolult rendszerében egyszer is fordul. Hangja nincsen az ilyen szúrásnak. Csak a megdőfött ember lihegése hallik. Csak a szív dobban. Csak a szemtükör roppan a halál szörnyű nehézkedésétől. Kész is van az üldözött egészen. Hever a földön, mintha sosem élt volna, mint holmi rongybaba, szalmaember. Pilinger Ferenc tüzetesen kikutatja, de hiába. Papír nincsen nála. De ha nem nyelv, vagyis ha nem kém, akkor micso-da?! Az arca olyan furcsa. Ha testvérünk elfordítja tekintetét róla, nyomban felejtí a vonásokat. Folyvást bele kell tekinteni, mintha éjszakában nézné a nappalt, mintha tó vizében az ég magasát.

És honnan bugyog e töméntelen vér?

Ki vérzik így, szent ég!?

Mintha a világ összes vére folyna!

– Hah, jöjj már!

Pilinger Ferenc levetkőzik a tetem mellett. Hirtelen gyengeség fogja el, s a szürkületbe hideg fényt hány. Ennyi vért a testvérünk magáról még le nem mosott. Meztelen, akár a föld, amit a talpával tapod. Ekkor látja meg a borzasztó hiányt. Ahol eddig magamagát markolhatta, ott most semmi sincsen. Mintha sohase lettek volna, eltűntek a combjai közül a herék, nem lengedezik a combok között a csámpás bőrzacskó. És csak éppen hüvelyknyi hús, pici rózsaszín lebernyeg maradt a szórbozót közepén! Nevetséges, csecsemőfasznak is kicsi nyúlvány, hogy a hüvely azért kicsoroghasson. Még nem sír, nem is átkozódik. Csak rázza nagy, szomorú fejét. Ébredne, visszariadna, hogy ez csak egy szemét, egy dög álom. Szar varázslat! Fent az ég vörös bársonya terül már, alatta remeg a könnyűhideg kútvíz, látja abban elmosódni a maga arca ezüstjét, és az az arc sírva tekint vissza rá.

Nincsen hímtagja Pilinger Ferencnek, elveszett.

Ordít hirtelen, hogy megreped és ezer darabra törik alatt a kútvíz tükre. Térdre rogy. A tetemet rázza, amely könnyű, akár a levegő. A tetemet rázza, akinek súlya szinte már semmi nincsen. Hogy lehet a nincs ilyen könnyű, hogy?!

– No jöjj, jöjj már – hallja mégis. Mintha utolsó fölismerése támadna, szaggatja róla a ruhát. Nehezen megy, a vastag, idegen szövet sehogy sem enged. Kardjával szaggatja, s közben meg-megvágja a tetem arcát, oldalát. Hideg vér perme-
tez rá, mintha nem is emberé lenne. Érzi, sietnie kell. Bemarkol a tetem lába kö-
zé. S ez az érintés az, mely utolsóként magára emlékezteti. Néhány perc múlva Zudar és Répási így találják rá. Mint valami nyomorult eb. Ép esztét elvesztette. Négykézláb forog az itatóvályú mellett, vér és sár borítja, nyüszít és öklend, jöjj, jöjj. Répási hajol hozzá, rázza a vállát.

– Hol a kém, Pilinger?

– Jöjj, jöjj! – suttog a másik vissza. Répási a fejét rázza, megy a fene, te barom. Zudar óvatosan alányúl, vízzel lögyböli az elgyöngült testet. Egyszerre meglát-
ják ők is. Dermedten bámulják. Zudar nem akar hinni annak, ami pedig pontos-
an látható. Hiszen ami van, az van, ami meg nincs, az nincs. Néha tényleg csak
ennyi, és nem több a bölcsesség. Zudar dacol a tapasztalattal, s benyúl Pilinger
lába közé, lázasan keresgél.

– Hol a szerszámod, Pilinger?

Testvérünk mintha eszmélne, fáradtan pislog.

– Nem tudom.

– Hol a német?

– Megszúrtam.

– Hol van?

Kábán fordítja az arcát. Körbenéz, tekinget. Mindhiába, a tetem sehol. Csak
a vére maradt itt, csak a vére. Vagy kinek a vére?

– Pedig megszúrtam – suttogja –, szívébe szúrtam.

Az öreg Répási is tűnődve áll.

– A vak szememmel se látom – mormogja.

– Barom! Kit szúrtál te meg?! – hörög undorodva Zudar.

Öltöztetik, s két oldalról megtámogatva a táborba visszaviszik Pilinger Fe-
rencet. S mert oly valószínűtlen ez az egész, az úton már nem beszélnek. Ki-ki a
maga gondolatával társalog. Kivéve Pilingert, aki csak bámul maga elé, mintha
üvegből lenne a szeme. De ahogy a táborba visszaérnek, Jánosy kapitánynál
rögvest jelentkezik az öreg Répási. Közben pillantását Pilinger Ferencre villant-
ja, s a kapitány füléhez hajol. Nem szól, csak csodálkozva fürkészi katonáját Já-
nosy György, jó magyar kapitány, számtalan végvári csata, kicsapás és rajta-
ütés hőse, aki csak egyszer gyengül el kalandos élete folyamán, amikor egy ku-
tyafejú tatár napokig vallatja, s végül az arcába székel. Pilinger Ferenc évek óta
hasznos, jó embere neki. Úgy ismeri Pilingert, mint földjét a szántóvető. Szép,
nagydarab ember Jánosy kapitány. Ha iszik egy kis veres bort, röptében fogja
meg a fecskét. De mert jó ember, éppen csak ráprüsszent a madárra, s dobja
vissza az égne, vigye fel az örömhírt, hogy idelenn is tudnak ám a mámorról,
de még inkább tudnak a fegyelemről. Na de ez az esemény már nem a mámor

zavaros tartományába tartozik. Ez valami egészen más. Ha nem igaz, s otromba vicc csupán, ő maga bünteti meg ezt a három semmirekellőt, éppenséggel pedig a magyar faszuknál fogva. Hajladozik elég csalánvirág a vitézi sátrak oldalában. Ellenben ha helyes a jelentés, úgy veszélyes bűbájosság, ördögi ármány lehet a dologban. Mi a szűzmáriás jóisten történt ezzel a Pilingerrel? Nem volt neki elég, hogy Késmárknál megmetélték a császár kutyái, hogy szégyenszemre zsidózták társai a háta mögött? Nem volt elég neki az istenverte mélabúja, ami hívatlanul tört rá, amitől úgy dagadt a képe, mint a kelt tészta, s ami napokig úgy legyöngítette, hogy ilyenkor még a kardot is kivetette a kezéből? Így dohog János kapitány, s közben le-letéved a tekintete, Pilinger ágyéka felé. Nem, inkább mégse hinné ezt a sületlenséget. Viszont mégiscsak szükséges experiálást tenni. Összeszorított két ujjával mutatja tehát Pilingernek, lépjen közelebb. És amikor katonája félrőnyire megáll tőle, mást nem tehetvén, szelíd viszolygással apprehendálja Pilinger lába közét. Fel is szalad a pír a homloktövéhez, aztán vonul lefelé szépen az állszőréig. Efféle nyíltsággal, idegen tekintetek előtt, csak tábori némbert illetett, nem is egészen józanul, és nem is tegnap. Nahát úgy morran János kapitány, mint a darázs marta ló.

– Nocsak, no! E kurva helyről ugyancsak depekulál a fasz!

Bámul elhűlve a nagy, sápadt, ezüstös arcba.

– A felderítés előtt még megvolt, Pilinger?

– Nem figyeltem ki, kapitány uram – suttog a testvérünk.

– Aztán miféle vitéz, aki elhagyja a faszát?

– Rossz vitéz? – kérdi zavartan Pilinger.

Tűnődik János kapitány, és megleli az igaz választ.

– Se nem rossz, se nem vitéz az már, Pilinger.

Megint hallgatnak, tehetetlen, alattuk fű zöldell, felettük ég kéklik, vércse is vijjog valahol.

– Nem is ember az már, te Pilinger – tűnődik János.

– Nem ember?!

– Se nem férfi, se nem nő!

– Istennek micsoda barma lennék akkor, kapitány uram?

– Én csak egy bűdös magyar vitéz vagyok – morran János –, ugyan honnan tudhatnám!

Hallgatnak újfent, tehetetlen. János kapitánynak most olyan nehéz a homloka, mintha valaki kapaszkodna a ráncainak vastag redőibe. Vicsorog kínjában, s ösztönösen, hogy nem is tud róla, a maga szerszámát igazgatja, megvan-e még. Megvan, jól van. Ej, édes Istenem, milyen jó is megfogni, a markunkban tartogatni. Pilinger Ferenc nem mozdul, s ettől valahogy szép lesz mégis. Zudar a hajával babrál. A tapasztalt Répási is zavartan csuláztat, az orrát szipogtatja.

– Hajtsd össze a pokrócod, és menj el mitőlünk, Pilinger!

Ezt mondja János kapitány. Nem is parancs ez, inkább belátása valami megváltoztathatatatlannak. Segélynyújtás az emberibb fajtából. Pilinger Ferenc összehajtja a pokrócát, farmatringját Répásinak dobja, görbe kardját a földbe szúrja, s végleg elköszön. Dobná a törkését is a fűbe, aztán egy hirtelen mozdulattal mégis az üszölyébe rejti. Visszanéz még egyszer, bólint, és megy.

Az 1686-os esztendő április havának huszonharmadik napja van, délelőtt,

ahogy illik. Cserkesz Ahmed tatárjai dsiridet játszanak, sörbetet vedelnek, és nyikorgó dudaszóra táncolnak a rossz magyar szikesen. Így történik, hogy a szegedi alsóvárosi ferencesek jeleznek, hogy éjjel a török-tatár-magyar táborra üthetnek Mercy és Hessler császári tábornokok hadai. Maga Nagy János gárdián engedi ki kezei közül a hírvivő galambot, amelynek szárnya alá pergamendarabkát kapcsoz, ám a pergamenen csupán egyetlen szó van.

Most!

Amikor a német őrség parancsnoka észreveszi a tábor fölött köröző madarat, nyomban szól Mercy tábornoknak. A tábornok hosszan tűnődik, nézi a madár lassú röptét, és hiába várja, hogy elfáradjon. A galamb csak köröz, mintha most már az idők végezetéig akarná csinálni. Mercy tábornok egyetlen jól irányzott lövéssel vet véget az öncélúságnak, majd megleli a pergamendarabkát, s rajta a lyukat, mert a golyó éppen a hír egyetlen szavát ütötte át. A tábornok mosolyog. Kemény, férfias vonású arca előtt tollpihék lebegnek, mintha álmodna. Pedig csak alkonyodik. A tábornok megvárja, míg felragyog az Esthajnalcsillag, aztán riadóztat. A támadás megindul, a csata gyors, de nem heves. Küzdelem, ellenállás annyi sincsen, hogy átkokat lehessen mondani törökül, tatárul vagy magyar nyelven. Szétverik Cserkesz Ahmed és Thököly fejedelem csapatait, sok tatárt felkoncolnak, magyarokat nemkülönben. Szegény Jánossy kapitány alig menekül. Répásinak a torkát metszik meg. Zudarnak a beleit ontják. Nem sokkal később Pilinger Ferenc Szeged városában tántorog, eljut az alsóvárosi franciskánusok klostromáig, s bezörget annak kapuján. Hiszen hát jól tudjuk, aki a saját meséjét veszti el, jól teszi, ha Isten gyermekeihez fordul.

A lány dala

*Asszonyom egész héten
bent tartott szobámban fogva,
a vendégekkel csak
felszolgálás ürügyén volt módom
érintkezésbe lépni.*

*Az urak beszédje a szalonban
azonban nem volt kellően
rafinált, amikor megjegyzéseikkel
– finoman tálcámon matatva –
próbáltak pirulásra bírni.*

*Ha gögjiükből sok lett, teremtöm,
csurrant a pezsgő a frakkra.
Uram, jaj, elnézését, a frakkjának
sajnos annyi. És snassz, amit bűg,
hogyan bírna a ruhacserét.*

*Vajmi jelét sem adták
finom úriasságnak.
Ha térdre borul előttem, monami,
nem lenne helyes ily alatt
szolgálója szolgálójává bukni.*

*Na, csipkék közt Ön mért búsong?
Kézsókja húvös, akár a spájz,
cirógassam tán meg érte orrbegyét?
Csak nem hiszi, kérem, hogy ott-
tartózkodása vonzó, holott*

*társasági hölgykörét nemesítné
legszívesebb, tán egy menüett és
két magasb elvisevel között?
Ne nézzon, csókolom, le, se fel rám,
legyek a szomijúsága.*

*Asszonyom ma éjjel kienged,
posztom az estre sokrétegű,*

*kicsalni a testiük titkát, s mint
frittőz, sütni lángon lelkiüket,
ánide semmi privát összehasonlás.*

*Míg a nap feljön, zavarba ejtő,
nem várt provokációkat tenni,
és pályára helyezni néhány
álmot, a szavakat spirituszban
jól megfürösztteni.*

Bizalom a seborvoshoz

*Ha már a taj-számom
is tudja, elejtett, mint
rőtavadat a bérkilövő,
a nyakamon a húrja,*

*úgyhogy köpök,
de maradjon köztiünk,
tegyünk stemplit reá,
a nővért likvidáljuk,*

*na nem adom könnyen,
a telefon letiltva,
ha mégsem, az üzenőm
jelentkezik, a kis csalfa,*

*álnéven, mert tuti
félrement feltehetően,
hiába digitálisan kapcsol,
a nyomógomb is téved,*

*rediállal ne kísértse
szegényt, érzékeny a
bele, egyébként meg
ittthon van valaki,*

*de nem az, a perc
mindig alkalmatlan,
ám hopsza felrántom
a leplet, ne kombináljon*

égbe-kékbe, jaj,
miért is ez a kényes
bizalom maga iránt,
a ripsz-ropsz árulás,

a röntgenem is látta,
vallhatom hát kényszer
hatásától menten,
hogyan van jogsim, de

nem tudok koordinálni,
a kreszben megtévedtem,
és egyszer loptam
is üveggolyót,

az igazolóányom
évről évre hamis,
ahány év, annyi
arcom ment pocskékba,

a dögcédulámat
lecserélik, lejár
folyton valami bennem,
s bár a számfejtésben

numerális a
személyiségem, egyéb
számaimat lepje
sűrűbbnél sűrűbb homály.

A GONDOLAT METAFORÁI

József Attila: Eszmélet

I.

Az *Eszmélet* rejtélyes vers. Rejtélyessége nem e fogalom külsőleges attribútumaiban, nem valamilyen látható miszticizmusban fogalmazódik meg. József Attila költészetét – véleményem szerint – legmélyebben Szerb Antal értette meg: *És vannak modern költők, akiknek varázsa az, hogy szavaik és képeik túlmennek az értelmen, váratlanságukkal megráznak és fogékonyra tesznek a Nagy Titok megsejtésére – ilyen volt közöttünk József Attila.* Ennek a Nagy Titoknak megsejtése nem jelenti valamely ködösen misztikus világnézet megjelenését. József Attila költészetét csak kevesen, főleg a fiatalabb irodalomtörténész-nemzedék képviselői, és ők is erősen vitatható módon tartják hermetikusan rejtett, misztikus költészetnek. Titokzatosságának formai jegyei, a nehezen érthető, vagy sokszor érthetetlennek tűnő átkötések, a szekvencia látszólagos (vagy talán valóságos?) esetlegességei, a szöveg belső ellentmondásai és azok a feloldatlan és formailag feloldhatatlan képek és kifejezések, melyek kettős értelmezhetősége között biztosan nem dönthet az olvasó, mind a vers rejtélyességét fokozzák – de, úgy vélem, legalább annyira következményei, mint látható jelei a már eredetében titokzatos tartalomnak. És annak ellenére, hogy megértésük nem fér el a logikus gondolkodás megszokott keretei között, még ezek a poétikai jelenségek sem állnak szemben az általában elfogadott gondolati érthetőséggel. Hiszen a rejtélyesség voltaképpen határhelyzetet jelent: a megértéssel együtt annak felismerését, hogy léteznek olyan tartalmak, melyek gondolkodásunk általános mechanizmusa számára örökre elfedettek maradnak.

Az *Eszmélet* rejtélyességét bizvást tekinthetjük legfőbb esztétikai jellemzőjének, annak ellenére, hogy e meghatározás nem tartozik, vagy, legalábbis József Attila korában, nem tartozott az esztétika általánosan ismert kategóriái közé. Legalábbis mostanáig nemigen emlegették úgy, mint önálló esztétikai értéket. Feltehetően annak a szellemtörténetileg átmeneti kornak kellett elkövetkeznie, melyben e mű megszületett – és amelyben, mint szuverén műalkotás, egyedül megszülethetett –, hogy mindazokat a problémákat, melyek az *Eszméletet* mint önálló költeményt értelmezik, valóságosnak, sőt fontosnak és meghatározónak fogad hassuk el. Azt, amit azelőtt, mint érthetlent, egyben hibásnak, esetlegesnek is tartottunk, most, e korszakon túllépve, talán sikerül olyan fénytörésben látnunk, melyben megmutatja elrejtettsége fátylai mögött elrejtettsége tartalmát: magát a rejtőzést mint tartalmat.

Manapság a művészet megértésének egyik legnehezebb és legtöbb problémát felvető kérdése az, hogy magyarázható-e egy mű olyan stíluselvek szerint, melyek az alkotás idején, mint műalkotási formák, a művészet köztudatában nem voltak jelen. S ha magyarázatuk egy azóta kialakult stílusirányzat ismeretében vihető csak végbe, vajon azt jelenti-e ez, hogy maga a mű, rejtetten, talán öntudatlanul is, már ennek a stílusnak volt előlegezett képviselője. A posztmodern fogalmára gondolunk mint József Attila nem egy művének értelmezési lehetőségére. Ha ennek ismeretében egy-egy mű szerkezete, poétikai lényege érthetőbbé válik, azt jelenti-e ez, hogy maga a mű ennek a stílusirányzatnak – helyesebben: ennek a szemléletnek – jegyében született? József Attila költészetében még nehezebbé teszi a kérdést az, hogy élet-

műve két korszak határán keletkezett, s azok a problémák, melyek mind gondolatilag, mind érzelmi tudatosításában foglalkoztatták, már a modernség utáni korszak előjeleit sejtették. A József Attila-i magány nemcsak érzelmi, hanem egzisztenciális súlyú esemény, s nemcsak érzelmeinek megélésében (világra vetített kozmikus aspektusaiban – illetve a világ kozmikus magányából redukált érzékelésre vonatkoztatva az), hanem annak a világnak megsejtésében, alkalomadtán természettudományi és filozófiai tudásából fakadó előérzetében is, mely a mai ember létének alapvető bizonytalanságát, centrális helyzetének elvesztését, a valóság tér és idő szerinti definiálhatatlanságát jelenti. A definiálhatóság eltűnése (melynek József Attila költészetében számos nyomát észleljük) mindenekelőtt a logikai kontinuitás megszakadását hozza magával. Egyetlen logikai következtetéssorozattal a világ már nem érthető – pontosabban: nem leírható. De az sem lehetetlen, hogy sehogyan sem leírható, leírása mindig csak megközelítés, a jelenségek fragmentáltságának és különbözőségének megfelelően, az éppen aktuális analógiás tudat különböző módszereivel.

Analógián most nem ugyanazt értem, mint amit egy megelőző, József Attila *Ódájáról* szóló elemzésemben. Az analógia fogalma ott a világ homogenitásának bizonyosságát jelentette: az anyag olyan egységességét, mely az emberi elmét, annak működési elveit is a világ szerkezetét meghatározó princípiumokkal egyértékűnek tételezte. Ennek következménye az, hogy József Attila világ-, illetve természetlátásában a világállapot (a természet, az, „ahogy elfut a Színva patak”) mint az érzelmek adekvát kifejezője jelenhet meg. De vajon az analógia, mint a rejtélyesre, a nem érthetőre történő ráhangolódás feltételezi-e a világ és az emberi tudat azonos szemléleti formáját? Vagy a létezés megérthetlenségében inkább azt az egyre mélyülő távolságot érzékeli, ami a tudatot a számára megismerhetetlen világtól elválasztja? A világ önmagában tűnik meghatározhatatlannak, s az emberi elme ezt nem mint saját kudarcát, hanem a teljes, abszurd magány és biztonságvesztés létállapotaként éli meg.

József Attila költészetébe ennek az állapotnak megsejtése szivárog be. Ezt igyekszik, nemcsak a racionalitás, a logika, hanem a társadalmiasítás eszközeivel is feloldani. Mindazt, ami számára mint világmagány, vagy, gyakrabban használt kifejezéssel, mint világhiány jelentkezett, azt a közvetlen emberi kapcsolatokban, az élet racionálisan értelmezhető körülményeiben élte át – ezek mögött nyitva meg a sejtelmeknek azt a kapuját, amit Szerb Antal *Nagy Titoknak* nevezett. Nem érdemes azt kérdeznünk, hogy ebben a megélési módban mi volt az elsődleges: a *túl*nak vagy az *innen*nek a tapasztalata. Zsenialitása, kiemelkedő jelentősége századunk irodalmában éppen e két tényező elválaszthatatlanságából fakad: abból a tudásból, mely érzellemmé, s abból az érzelemből, mely egzaktságot és pontos leírássá alakul.

József Attila (mint azt már megelőzően is, számos jelből sejtettük), különösképpen az *Eszmélet* megfogalmazásában két korszak határvonalán állt. A logikai racionalitás, mint kifejezési nyelv, határozottan a modernhez – a tartalom, amit e nyelven közvetít, a posztmodernhez kapcsolja. Ezért érezzük egész költészetét gyötrelmes küzdelemnek, a költő folytonosan frusztrálódó verbális kényszerének, mellyel az adott, használt nyelven a kifejezhetetlent akarja elmondani. Az *Eszmélet* azért olyan hihetetlenül izgalmas és kihívó költemény, mert nyelve valóságosan és mégiscsak látszólagosan az a racionális, differenciálón logikus nyelv, mely racionális megértését és irracionális átélhetőségét *egyszerre teszi lehetővé és lehetetlenné*. Valószínű, hogy ez a kimondás, ha más formában is, mégiscsak sikerült, végeredményben csakis a nyelv által közvetített hangulatok, a nyelvi jelek által felkeltett sejtetések segítségével. Azt, ami a lét lényegéből mindig homályban marad, József Attila érzelmeként, pontosabban az érzelmek egy meghatározhatatlan, diffúz, hangulatból, létérzékelésből, a megismerés frusztrációiból származó formájában adta át: mint e homályosság megélésének feszültségét. Határvonalon állt, s úgy tűnik, az emberi elme fájalmát invokálja: a biztonság elvesztését a bizonytalanért, a biztonság védettségének reményvesztését.

Az *Eszméletet* teljes joggal látják többen is a biztonságkeresés versének: hiszen van-e,

lehet-e nagyobb biztonságunk, mint annak tudata, hogy a világ értelmes, értelmezhető, tehát feltétlenül rendezett? De éppen e biztonságkeresésből fakad a folyamatos frusztráció, a folytonos feladás kényszere: az újra meg újra nekifeszülő próbálkozások hol kimondottan, hol pedig kimondatlanul e kérdésnek, vagy pontosabban e feltevésnek romba döntéséhez vezetnek. Ez a sorozatos hullámvászon adja a vers lüktetését; a belátás és a megfogalmazatlanság, a racionalizált logika és a csak hangulati elemek dominanciája a változó ritmust. Ezek tartják ébren az olvasó figyelmét: az olvasó szorongásban megjelenő feszültségét. Így értelmezve tehát az *Eszmélet* olyan posztmodern mű, melynek nyelvi apparátusa még szorosan és jellegzetesen a modernhez kapcsolódik. Valószínű, hogy feszültségét ebben a kontextusban is értelmezhetjük.

A posztmodernnek a modernben megjelenő projekciójaként *tartalmilag* ezt a megújuló frusztrációt érzékeljük, a vers *érzelmi-hangulati-létérzékelési* rétegében az ebből fakadó szorongást. Talán éppen e határhelyzet, e kétfelé szakadás, az ide már nem és az oda még nem tartozás földtelen terepe miatt. A biztonságérzet legalábbis vágyakban megélt tudata nélkül hogyan is érzékelnénk annak hiányát, s a meghatározatlan, magányosságban manifesztálódó hiányérzet hogyan is ne hívná ki bennünk egy szilárdan megalapozott világrend vágyát?

E diffúz világhiány tudatában vajon mit tudhatott József Attila arról, hogy az, amit ő hiányként érzékel, a dolgok természetes állapotának is látható, és hogy ez a káosznak látható differenciáltság az, ami a mi számunkra már mint a világ rendje válik megpillanthatóvá? Más szóval: sejtette-e József Attila azt, hogy az általa látott kétségbeesetten kilátástalan világrend, melynek irracionalitását a racionalizmus eszközeivel próbálta meg átvilágítani, már nem az ő egyéni kétségbeeséséből fakadó megzavartság, hanem az az állapot, amelyet a létezés kiindulópontjaként vagyunk kénytelenek elfogadni. A reménytelenség elfogadása mást jelent az egyén szintjén, amikor, bármily reményvesztett legyen is a lélek, még bízhat a számára nem létező, de a dolgokban inherensen jelen levő rendezettségben, és mást akkor, ha az élmény kollektív válik. Ebben az esetben a kommunikáció lehetősége is és vele a nyelv szerepe is megszűnik, és beáll a hallgatás, vagy legjobb esetben az a beszéd, mely már egy másféle, nem kölcsönös, nem megértésre váró kommunikáció, a posztmodern jellegzetesen egyéni indítékú, a *másikkal*, a befogadóval vajmi kevésbé számoló nyelv. Az *Eszmélet* egészének szaggatott szerkezetében már felfedezhetők ennek az egyénibe visszacsukódó, nem magyarázó nyelvhasználatnak a nyomai, annak ellenére, hogy a költemény részletei teljesen a hagyományos-kommunikatív nyelvből építkeznek. Ez a kétféle látásmód a magányosság különböző formáira mutat: az elsőben, a tradicionálisban, még létezik az az összefogott közösség, melynek rendjéből a káosz vízióival megvert lélek kiszakadtnak érzi magát. A másodikban már megszűnik körülötte (és benne) a közösség elképzelésének minden lehetősége: a világ válik fragmentálttá, céltalanná, nemcsak értelmezhetetlenné, hanem lényegében értelmetlenné. Ez a kétféle látásmód a magányosság különböző érzelmi megéléseit hozza magával: az első érzelmileg hasítóan fájdalmas, a kiközösítettség, kivetettség, árvaság érzésével analóg, a hiány minduntalan megújuló lüktetése – a második az izoláció olyan foka, mely leginkább az érzelme kihűlésének állapotát jelenti. Szubjektíve ez az állapot nem kevésbé fájdalmas: az emberi psziché az érzelmenélküliséget is természetellenes, félelmetes, mondhatnók kóros állapotnak érzékeli. Ha figyelmesen végigolvassuk az *Eszméletet*, jól látjuk, hogy már a kétféle fájdalomsság keveredik benne: a *nem tudok mást, mint szeretni* és a *szívében nincs se anyja, apja* kétféle érzelmi viharzása. A példák erősen szimplifikáltak: éppen csak arra szolgálnak, hogy első közelítésben érzékeltessék részben a gyermeki érzelmek regresszív rögzülését, részben a fenyegető skizofréniára is utaló semmiérzetet; ennél is fontosabb talán, hogy, mintegy visszakövetkeztetve, a költemény kétarcúságát, a benne sorozatosan megnyilvánuló, egymásba fonódó kettőzöttséget, a poétikai megközelítés határhelyzetét bizonyítsák.

De az érzelmi kettősség: az érzelmek kontrollálhatatlan túltengése és a kiüresedett-ség félelmetessége mellett az *Eszmélet* alapvető poétikai problémája mégiscsak az *elmond-hatóság* kérdése. Az érzelmek szintjén is – és ez az, ami József Attila megkülönböztetett helyét a magyar és a világlírában egyaránt jellemzi.

Az *Eszmélet* – még egyszer hangsúlyozzuk – rejtélyes vers. De nem azért, mintha József Attila szándékoltan építette volna be mondanivalójába a megfejthetetlenség érzetét keltő elemeket. Bizonyos, hogy nem a rejtélyesség szokásosan provokatív értelmében fogalmazott, hanem, feltehetően kínlódva és tehetetlenségével küzdve, a gondolatoknak és képeknek olyan konvencionális felépített sorozatát alkotta meg, melynek fázisai között a szokásos, szekvenciális logika értelmében magának is kihagyásokat kellett észlelnie. Nem tudjuk, hogy ezeket az illogikus és irracionális kihagyásokat, logikai ugrásokat szándékoltan építette-e be versébe (valószínűnek tartjuk, hogy némelyeket igen) – az azonban bizonyos, hogy a költő józan tudatával maradtak a szövegben. Megtehetette volna, hogy áthidalja őket, vagy akár azt is, hogy részekre bontva, az összetartozókat egymás mellé helyezve közli. Régi kérdés, hogy az *Eszméletet* biztosan összefüggő költeménynek tekinthetjük-e? Ma már úgy tűnik, hogy igen, sőt az is valószínű, hogy megfelelően gondos kereséssel hasonló jellegű verseket, főleg versrészleteket másutt is találunk. (Különösen a *Medáliák* szerkezete mutat hasonló sajátságokat.)

Pór Péter jellemezte az *Eszméletet* ezzel a költemény lényegének tartott alapkérdéssel: *van-e értelmes rendje a világnak?* Valószínűleg igaza van – ma már azonban úgy látom, aligha lehet egyetlen költeményt (különösen az *Eszmélethez* hasonló filozófiai jellegű alkotást) egyetlen kérdéssel definiálni. Magam egy más feltevésből próbálom megközelíteni, mely, úgy tűnik, csak árnyalatokban tér el az előzőtől. Mégis, ez az egyetlen árnyalat az, ami József Attila költészetét (ha mélységeit kellőképpen kibontanánk) alapvetően jellemezhetné. Talán nem az a kérdés, hogy *van-e értelmes rendje a világnak?* – talán inkább az: *kifejezhető-e a világ az értelmes rend jeleivel?*

József Attila lírájának – kiváltképpen az *Eszméletnek* – egyik legfőbb tartalma az értelem hatalmának és tehetetlenségének elviselhetetlen élménye. Éppen intelligenciájának, e bámulatosan érzékeny látásmódnak sajátossága az, hogy felismeri a világ értelemmel megközelíthetetlen aspektusát. Ezért válhat nála – és talán egyedülállóan nála – az *értelem* olyan költészetteremtő tényezővé, mely paradox módon *érzelmi*, lírai poétikát terem. Éppen megismerő tudásának differenciáltságával, e jellegzetesen nyelvi megismerésmóddal érzékeli azt, hogy a világ bonyolultsága, összetettsége, véget nem érő szerkezetisége nem fér el a nyelv szerkezetének egyértelműségében. Pontossága, valóságghűsége, magyarázási kényszere, a szöveg világosságának igénye mindannak ellensúlyozására született, hogy a tudata számára folytonosan jelen levő létérzékelés differenciálatlanságát ellensúlyozza. Költészete rettenetes feszültségét a szavakkal mindent elmondani képes embernek az az örületbe forduló gyötrelme okozza, mellyel e mindent elmondani tudás elégtelenségét megszenvedi. A költői beszéd olykor már-már elviselhetetlen feszültségét, az *érzelmi* hatást az értelem számára rendezett szöveg és a szöveg tartalmából, rendezhetetlen, gomolygó lényegéből, az elmondhatatlanság és a kimondás küzdelmének határhelyzetéből fakadó, a műben már észrevehetetlen, de az íróval együtt öntudatlanul átélt *nyelvi* frusztráció tragikuma okozza.

Valószínű, hogy ez a mindennapi értelmezés számára összeegyeztethetetlen kettősség: a logikainak és a nem logikai, irracionális gondolatíságnak, a szintetikus gondolatnak; mint a vers *tartalmának* koegzisztenciája erősíti borzongatóvá a József Attila költészetében mindig jelen levő *semmi* fenyegetését. Kétnyelvűségének lényege, hogy éppen látszólagos logikai homogenitásával ellentétben dereng fel a logikával nem elérhető gondolati konstrukciónak összehasonlíthatatlanul másféle jellege, az „értelmes beszéd” és mögötte a káosz (vagy pontosabban a káosznak, mint a kifejezhetetlenség megélési módjának) feszültsége. Az azonban,

amit az első megközelítésben káosznak érzékelünk, csak a teljes racionalitással szembeállítva látható annak, valójában a képnek olyan foltszerű megjelenése (s ezt most elsősorban nem vizuálisan, hanem fogalmilag, árnyalatokra és nem elválasztottságra való érzékenységet értem), mely a differenciáltsággal az intenzitást mint egy másféle megélési módot állítja szembe. A tudat olyan formái ezek, melyek egyszerre befolyásolják egymást mind abszolút lényegük, mind viszonylagosságuk, tehát mind a megfogalmazott és a megfogalmazhatatlan érzékelésének, mind kimondhatóságuk (mégis kimondhatóságuk!) mikéntjének formájában. A költészet tragikus paradoxona, hogy az emberi beszéd csak a differenciálás fogalmával rendelkezik. Benne a differenciálatlan a differenciálás – és csak a differenciálás – szavaival fejezhető ki. Különösen áll ez József Attila művészetére, akinek alkati sajátága a hiperdifferenciálás, a magyarázat, a logikán is túlmenő szofizmus kényszere. Ugyanígyen lényeges sajátága azonban az a differenciálatlan látásmód, mely bizonyos, hogy összefüggésben van érzelmi világának gyermeki, gyermekien differenciálatlan jellegével. Feltehetően ezért képes a Szerb Antal meglátta Nagy Titok felidézésére. Az *Eszmélet* is így mutat túl önmagán, nemcsak az általánosítható, a személyest meghaladó, hanem a rációt meghaladó irányban. Két világlátás áll itt szemben egymással: a hiperverbalizált, túldifferenciált, a logikához erőnek erejével ragaszkodó József Attila költészetének kifejezési pontossága, képeinek megdönthetetlen hitelessége, valóságghűsége, és az a gyermeki, prelogikus létérzékelés (nem az énné, hanem a világ létének ilyen érzékelése), mely, ha megszólal, a nyelv mágikus elemeit veszi magára. Úgy tűnik, hogy az *Eszmélet*, mely József Attila filozófiájának legmélyebb líráiságát, a gondolat érzelemként megélt küzdelmét tükrözi, e két látásmód: a logikus-racionális és a mágikus közötti feszültség verse.

Bár e két látásmód időnként úgy összeolvad a versben, hogy szinte megkülönböztethetetlenül fedik egymást, az *Eszmélet* nem egyszerűen e két látásmód közötti magasfeszültségű összeforradást fejezi ki. A verbális tudat számára az okozza a gondolkodás (pontosabban a megismerés) kettősségéből fakadó elviselhetetlen feszültséget, hogy az, amit nem tudunk szavakba önteni (vagyis nem tudunk valamiképpen *láthatóvá* tenni), sohasem léphet be létezésünk körébe. A létezés differenciálatlan aspektusa néma, tehát tudatunk számára a hiátusnak, a nemlétné, a *semminek* felfoghatatlan közegébe burkolózik, de mégiscsak a szavaknak, a kimondhatónak nyelvén. *Ennek* a *semminek*, a nyelv hiátusainak, a nyelv differenciált logikájával szemben a káosznak a semmijét érezzük e lírán végigvonulni. Az elfedettségné, a virtuális kimondhatatlanságnak van azonban egy nagyon is a való életben gyökerező lélektani aspektusa is. Joggal feltételezzük, hogy az elhallgatások mélyén azok a lélektani elfojtások izzanak, melyek a homogén, nem differenciált látás intenzitását megteremtik, és nagyon valószínű, hogy ezek szoros összefüggésben állnak azzal az érzelmi állapottal, amit József Attila érzelmi élete gyermeki rögzülésének szoktak nevezni. Nem áll ez ellentétben azzal a ténnyel, hogy a költői szöveg lényege ezekből a közbeiktatott csendekből párolog fel, az elfojtott egyszerre nem tudásából és a tudásnál sokkal mélyebben megélt valóságosságából, abból, amit nem differenciált tudásunk alapján mégiscsak ismerünk, de amelyet *félünk* önmagunk tudomására hozni. Azt a paradoxont jelentené-e ez, hogy József Attila számára a *semmi* mint az elrejtettség nyelvi megfelelője, mint az elfojtás páncéltöltőnye, a létezés fokozhatatlan és intenzitása csúcspontján már önmaga ellentétébe átforduló feszültsége jelenik meg? – vagy pontosabban azt, hogy az elfojtás feszültsége, az elfojtott *valami* a semmi *képében* ölt testet, még mindig inkább a fenyegető semmiében, mintsem az elfojtás felszabadításának irracionális fenyegetésében? A lélektani megsemmisítés hitelesíti a szavak elégtelenségének egzisztenciális mélységű élményét. Ez az élmény a szavaknál mélyebb rétegben helyezkedik el, s már-már skizofrén élményt ad: hiszen abban a lényegileg homogén és anyagi világlátásban, mely József Attila költészetének kifejezőmódját is meghatározza, a szavak a világ történéseinek egyenértékű tükrözései. Csakhogy a világ nyelvi történé-

sei nem láthatók teljesen azonosnak önmagukkal, pontosabban nem szűkíthetők az egyértelmű nyelvi azonosságra. A világ szavakkal kimondható, de ez a kimondás nem egyértelmű, mert vele, ahogyan az előbb láttuk, önmaga ellentéte (tehát hiánya) is kifejezhető – vagy meg is fordíthatjuk e kijelentést: a nemlét ugyanazokkal (és csak ugyanazokkal) a szavakkal mondható ki, mint a létezés. Az elfojtottság nem a teljes, hanem a részleges hallgatásban, a *mellébeszélésben*, ugyanolyan képi megjelenítésben mutatkozik, mint a nyíltan kimondott – ha ugyan e tudás birtokában valóban hihetünk a teljes kimondás valóságosságában. A költői képet tehát, mely József Attila számára a költészet elsődleges nyelve, egyszerre kell a kimondás és az elfojtás nyelvi megfelelőjének tartanunk. A megismerés, a világ meglátása így válik József Attila számára – elsősorban költői alkatának következményeképpen – a létezés megélésének olyan formájává, melynek mélyén, titkos, föld alatti morajlásként az abszurditás élménye sejlik fel. Ennek ellenére József Attila logikájának nyelve *formálisan* még mágikus aktusaiban, paradoxonjaiban, sőt következetlenségében is hibátlan; ezért állíthatjuk azt, hogy a költészetét jellemző rejtélyesség nem a nyelv tartalmi (értelmezési), hanem poétikai közegében, a fogalmiból az érzékletesbe való átemelés folyamatában aktualizálódik. Mindenekelőtt tehát azt kell tisztáznunk, hogy elválaszthatjuk-e, és hogyan is választhatjuk szét egymástól e költészet értelmezhetőségét és poétikai jellegét? S mi az, amit e vers elemzésekor poétikai lényegnek nevezünk? Ez a lényeg a szerkezetben, a forma legmélyebb konstrukciójában, a megfogalmazás elsődleges szintjén jelentkezik. Ezért kérdezhetjük meg: jogos-e a szétválasztás igénye, megengedi-e az *Eszmélet*, hogy tartalmát, ezt a szaggatott és összefüggéseiben nem mindig következetes, ellentmondásokat is felfedő tartalmat elválasszuk megjelenésének valóságos vagy látszat homogenitásától?

Éppen ezért: az *Eszmélet* elemzésekor felvetődő első és legfontosabb, mondhatnók talán: az *egyetlen* fontos kérdésünk az, hogy lehetséges-e egyáltalán egységes (filozófiai és eredendően poétikai jellegű) koncepciót felismerni benne? Ez a kérdés természetesen hozza magával a másikat: *elválasztható-e* a költészetben (természetesen az autentikusban, nem a költőileg sikerületlen részletekben) a filozófiai-ideológiai tartalom a poétikai megjelenéstől? Az *Eszmélet* szaggatottságával, megfogalmazásának nyelvi struktúrájával, egymásra következő képeinek látszólagos ellentmondásával jó alkalom arra, hogy e kérdést, általánosságában is, megvizsgálhassuk.

Három olyan poétikai elemet kell kiemelniünk, melynek segítségével talán választ kaphatunk kérdésünkre, és amelyek az *Eszmélet* mágikus és racionális aspektusának ellentétét-feszültségét valamelyest megérthetővé teszik. Mindháromról úgy tűnik, hogy az életművön belül is különleges jelentőségűek – de mindhárom rávilágíthat e költészet egészének sajátosságaira. A következőkben ezeket szándékozom először általánosságukban, majd versszakról versszakra vizsgálni.

Az első a dichotomizáltság jelensége. József Attila költészete, különösen az *Eszmélet*, nagymértékben az ellentételezettségre, a kint-bent, társadalom-én, törvény-esetlegesség kettősségeire épül. Ez a kettőzöttség azonban nem mindig jelent valódi ellentételezettséget: sokszor nem más, mint bináris oppozíciók egymás mellé állítása, látszólagos ellentét, mint például a *Hallottam sírni a vasat / hallottam az esőt nevetni* két sorában, mely csak érzékeink megtevesztésével tűnik ellentétnek; vagy, mint első, felületes rétegében a *Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj – egy nap süit idebenn* sorai. A valóságos ellentét (a belül megfordított világregndhez) a nappal és az éjszaka, a kint és a bent látszólagos ellentéte is csatlakozik, olyan komplexitást hozva létre, melyet paradoxonként érzékelünk – anélkül, hogy részeire bontanánk azt. Valószínű, hogy ez a kettőzöttség, legalábbis részben, a versen eluralkodó mágikus kényszer nyelvi következménye, a káosz és a szorongás leküzdésének archetipikus kódja.

József Attila logikája, vitatkozási kényszere, érvelésének már-már görcsös következetessége részben annak a Hegelre és Marxra építő bölcséleti rendszernek a következménye, mely

valószínűleg a legerősebb hatást tette gondolkodására. Ezekhez a hatásokhoz járult még a korabeli freudizmusnak a mainál erősebb kognitív tendenciája, amely szintén ellentételezettségre: a tudatban elfedett és napvilágra hozott lelki tartalom ellentétére épül. Feltételezhető, hogy az a zsidó értelmiségi hatás, mely baráti köre (elsősorban már Makai Ödön, majd Vágó Márta környezete, Németh Andor és a *Szép Szó* munkatársainak) közvetítésével jutott el hozzá, megint csak megerősítette már-már talmudikus jellegű, közismert vitázó-érvelő magatartását. Mindezek mélyén azonban, és talán legfontosabb elemként, a káosztól való félelem és a szorongás elleni védekezésként az ősi és a gyermeki világrépre oly jellemző mágikus kettőzési kényszert érezzük. Jelentős bizonyítéka ez József Attila intellektuális és verbális szerkezetű költészetében az érzelmi komponens szerepének.

Ugyanezzel az érzelmi-értelmi komplexussal, amit a József Attila-irodalom már Solyom László régi patográfiája óta a túldifferenciált intellektus és a gyermeki jellegében rögzült érzelmi állapot ellentétéként tart számon, függ össze e költészet metaforizáltságának kérdése. Ezt a területet vizsgálták a legkevesebben költészetében, s nem is véletlenül – hiszen ez az, ami a legkevésbé szokványos része, olyannyira nem az, hogy a megszokott költői metaforák szokásos megközelítési módja nem is alkalmas vizsgálatára. Talán nem is közelíthető meg sehol sem annyira ez a kérdés, mint az *Eszméletben* – s talán éppen ezért tartható az *Eszmélet* József Attila egyik legfontosabb költeményének.

József Attila eredendően képekben beszél, s ez olyannyira anyanyelve, hogy az olvasó valóban természetes nyelvként fogadja el: majdhogynem észre sem veszi, természetesen tartja, szinte sohasem érzékeli benne a hasonlat vagy a szimbólum jelenlétét. Holott valójában egyetlen képe sem leírás, hanem valamennyi egy benső állapot kivetülése – nemcsak abban a formában, hogy *Az ember végül homokos / szomorú, vizes síkra ér (Reménytelenül)* – hanem abban is, hogy: *Tar ágak-bogak rácsai között / kaparásznak az őszi ködök, / a vaskorláton hunyorog a dér. (Ősz)* – tehát akkor is, ha az én közvetlen megnyilatkozásával csak később lép be a versbe. Általában mindig belép, s e szubjektív attitűd következtében a projektált kép leírásnak, környezetrajznak tűnik – holott valójában mindig a lelkiállapot kivetülése a külső, többnyire a természeti környezetre. A József Attila-i képalkotásnak talán az *Óda* bevezetése a legszebb példája: *Itt ülök csillámló sziklafalon... A vibráló, várakozó, felajzott és felszabadult lelkiállapot tökéletes rajza az a fehér, „csillámló”, fény-árny játéknak kitett sziklafal (mely mégis kemény, törhetetlen és áthatolhatatlan), körül a Színva patak víz-kavics csillámlásával. Az Óda természeti képei azt bizonyítják, hogy József Attila számára a világ olyannyira egyanyagú, hogy a külső, megfogható világ képei megfelelhetnek a benső lét analógiáinak. De az érzelmek, a lelkiállapot, a hangulatok kivetüléseinek ábrázolásában legfeljebb a kép hitelessége, hangzási megfelelőiből fakadó érzékletességük, a verbális tudás extrém biztonsága az, ami József Attila költészetét kortársainak többségétől megkülönbözteti.*

Csak hogy itt nem mindig, s talán nem is a legfontosabb jelentések során látjuk az *érzelmek*, vagy létérzékelés képi megfelelőit. József Attila költészetének egyedülálló remeklése, és egyben tragikumának hordozója, hogy elsődleges képeiben a gondolat önkifejezésének meg-megújuló erőfeszítéseit érzékeljük, a gondolati problémák olyan intenzitását, mely eléri a lírai költészet megszületéséhez szükséges feszültséget. Ennek az érzelmként megélt feszültségnek az energiája sugárzik át a szöveg képi anyagán. Az *Óda* bevezetésében a *csillámló sziklafal* a létérzékelés vibráló, várakozásteli, szabad hangulatát tükrözte; az *Eszméletben* a *csilló véletlen szálai* (a képpé lett gondolat érzékletességével) egy filozófiai probléma megoldhatatlanságának érzelmként megélt fájdalmát.

A törvény, ellentétben az *Óda* szintén problematikus soraival (*A lét dadog. / Csak a törvény a tiszta beszéd*) a múltba merülő véletlenek látszólagos szövedéke, s mint ilyen, a gondolatmenet, az elfoszló szövedékről, következetes. Csakhogy megcsavart elmondása miatt mégis ellentétnek hat. Most azonban nem erről, nem a valódi és az álparadoxon je-

lenségéről akarok beszélni, egyedül arról, hogy milyen poétikai többletet jelent a szövegben a *csilló* jelző megjelenése. Az égboltra tekintő szem számára elsősorban a csillagok pislogó fényét, a hol fénybe kerülő, hol abból eltűnő mulandóságot, a felcsillámlás esetlegességét – mint a véletlen analógiáját. A csilló szála *A város peremén* holdfényében álmokat szövő gépeket, s az égbolton kifeszülő szövedék a fölénk boruló oltalomnak, a törvény biztonságának hiányát – itt megint élesen önmaga ellentétéként megfogalmazva. A poétikai többlet itt a gondolat jelentőségét emeli ki, a véletlent mint spekulatív absztrakciót teszi érzékletessé, élővé, tárgyszerűvé – teszi át az absztraktból az anyagiság világába. Ez a szokásostól eltérő, megfordított út József Attila költészetének egyik legfontosabb sajátossága, metaforái kialakulásának menete. Nem mindig, nem minden versében – de számos helyen a gondolat, pontosabban a gondolat megfogalmazásának feszültsége teremti meg az anyagi világ képeire visszafordított metaforát: *a gondolat metaforáit*.

Az *Eszmélet* rejtélyességében a harmadik legfontosabb költői elemnek az egyes versszakok közötti hiátusokat, illetve néma átkötéseket tartom. Valójában ezek is ennek a metaforakészletnek rejtett, elfedett, láthatatlanul jelenlévő részei. Vizsgálatuk csak a szöveg adott összefüggéseiben lehetséges – előre alig is beszélhetünk róluk. A hallgatás oszlopai, szerkezetük valójában talán a költemény tartóváza – amint azt Nemes Nagy Ágnes *Eszmélet*-tanulmányában kiemeli.

E három poétikai jelenség figyelembevételével vágunk neki annak a nagy útnak, ahová az *Eszmélet* elemzése elvezethet. Nem több ez a három feltételezés, mint a homályba vesző út kezdetének néhány jelzőfénye. Vajon a későbbiek során elmerül-e a sötétségben, vagy ellenkezőleg, minél nagyobb a homály körülöttünk, annál inkább világítanak majd? Az *Eszmélet* – még egyszer ki kell mondanunk – rejtélyes vers. Mélyére tekinteni, a homályosság állapotát, mintha a transzparencia *anyag* lenne, átvilágítani: ez minden verselemzés abszurditása.

II.

Az *Eszmélet* konstrukciós alapelve – nyilvánvalóan a tudatot megelőző szerkezetteremtés szintjén – a kettősség, méghozzá a rendkívüli erővel hangsúlyozott, és ezért ellentételezettségnek látszó kettősség. De miként e költeményben a logikai és a szintetikus gondolkodás egymás mellett és nem egymással szemben létezik, a kettősség lehetőségei: az ellentétek és a bináris polaritások sem tökéletesen fedik egymást. Az *Eszmélet* poétikai értelmezésén végigvonul a kérdés, hogy az éppen adott kettősség melyik formájában szól hozzánk? Hiszen gondolkodásunk inerciájának éppen az az egyik legnagyobb nehézsége, hogy a kettőzöttség nem minden esetben képes elválasztani egymástól azt, amit polaritásnak, és amit ellentétnek tartunk – ezért oly nehéz a mi kizárólagos gondolati úthoz szokott értelmünknek a vers *egyszerre* racionálisan és irracionálisan követhető mondani-valóját befogadnia. Az *Eszmélet* kettősségei, szuggesztivitásuk miatt, gyakran ott is ellentéteknek tűnnek, ahol valójában nem azok, hanem tartalmukban bináris polaritások. Ez az ellentétszerűség, a dichotomizálás kényszere, mely József Attila költészetén és e költeményen végigvonul, a megszállottság egy neméről, a folytonosan érzett és fenyegetésszerűen jelenlévő kaosz kivédésének kényszeréről árulkodik. Úgy tűnik, hogy a dichotomizálás, a szimmetria többé-kevésbé rejtett formai kényszerével együtt, vagy annak analógiájára, valamely ősi pszichológiai ösztöntől, a *kettő* archetipikus mintájának új meg új előhívásától vezérelve, az ember ősi védekezőformuláinak része, talán az első olyan formai védelem, mely a szöveg (s itt a tevékenységet is szövegnek értelmezhetjük) és a forma legmélyebb egymást befolyásolásáról árulkodik, és tán legelőször a forma tartalomalkotó képességéről. De ezeknek a szövegeknek is – mint valószínűleg minden

nyelvi megnyilvánulásunknak – alapja a logikai kizárólagosság. A nyelv, különösen a költői nyelv – és lényegében ez a költészet lehetőségének létrehívója – mindig tartalmazza a kétértelműség asszociációit, s ezzel a bizonytalanság komponensét. A világ dichotomizálása a másik állítás, pontosabban a kontraszt segítségével erősíti meg az elsőt, mintegy felbontja és sarkítja a költői szó meghatározhatatlanságát, diffúz körülírhatatlanságát, és kettőre: önmagára, és az állításban mindig jelenlevő tagadásra, az állított tagadására bontja azt. Ily módon tehát az, ami a költői szó körülírhatatlansága, definiálhatatlanságának hiánya legalább egyetlen zárt körben pontosan meghatározhatóvá, önmaga ellentétévé vagy polaritásává lesz. Azt jelentené-e ez, hogy a kettősségben a költői jelentés oly mértékben szegényedik, hogy már-már lefedi a logikait – vagyis csaknem azonosá válik vele? Akár úgy, hogy a két komponens logikailag meghatározhatóvá, tehát helyben és időben fixálttá válik, akár úgy, hogy ha ennek a fixációnak mégis ellenáll, csak belső kapcsolatában viszonylagos, az általános helyhez és időhöz fűződő mindennemű érdekelttségét elveszíti. Az *Eszmélet* olvasásakor bebizonyosodik, hogy egyik lehetőség sem meríti ki a szöveg értelmezhetőségét. A költészet nyelve itt, amellettt hogy József Attila versalkotásának megfelelően elsődleges, ösztönös, szerkezetében mégis másodlagossá lesz: kettőzöttsége nem redukció, hanem két határtalanságnak, két definiálhatatlanságnak egymást erősítő és befolyásoló lehetőségévé válik. A mágikus szöveg valóban redukál, de redukciójában mindig sejteti is azt, amiből elvonták; nagyon valószínű, hogy a mágikus látás sem csak ellentétekként, vagy polaritásokban észleli a világot, hanem végtelen számúnak érzékelt sokértelműségét absztrahálja kettősséggé és vonja le meghatározhatatlanságából a virtuális egyértelműség körébe. A hátulról előremenő mondókák, a varázslószövegek analógiás mágiája, ha többé-kevésbé rejtetten is, csaknem mindig tartalmazza a nyelv egyértelműségének reményét, még ha legtávolabbi asszociációs értelemköreivel, többnyire akkor is egyetlen tradicionális metaforikus intencióval felruházva. Éppen ebben nyilvánul meg a költői nyelv sokértelműségének lehetősége. Ebben a megkülönböztető, szétválasztó aktusban, vagy éppen e szétválasztottság következtében képes az ember arra, hogy létezésének alapvető polarításaival: a szimmetriával, a sötétség-világosság, a nappal és az éjjel, a *fent* és a *lent* párjaival, a van és a nincs, a jelenlét és a hiány, az élet és a halál rejtelmességeit kifejezze. Ebben az értelmezésben a kettőzés megteremtése a költői szöveg – és alighanem minden emberi szöveg – első és elsődleges metaforája: a polarításban a nem-polárisnak szemléleti átalakítása, helyhez és időhöz kötése, abban az értelemben, hogy sokértelműségének metaforájává az egymással szembeállított kettősség válik.

A mágikus világkép nem ismeri az átmenetek és az árnyalatok finomságait – és azt az állapotot sem, mely emberi létünket a köztességekben, a *közöttben* jelöli ki. Ennek alapján állítható, hogy az *Eszmélet*, mely nagyon is sokszor teremti meg a köztesség állapotát, nem redukálható egyértelműen a mágikus világnézet megjelenítésére. Bizonyos azonban, hogy szövegének lényeges alkotórésze, színezője, lélektani komponense. A dichotomizáltság ugyanis szükségszerűen merev, metafizikus világképet teremt, a világ jelenségeit s velük az ember létállapotát egy ráerőszakolt mozdulatlanságban, az idő megdermedésében ábrázolja. A váltások világrengető fordulatként, ugrásként következnek be, a lassú, mintegy átlebegtetett mozgások-változások ismeretlenek. Mindennek lélektani alapja a szorongás, a halottá dermedő mimikri-test görcsös mozdulatlansága, a halotti megmerevedésnek az az állapota, mely egyes képeiben, s az *Eszmélet*ben is oly tökéletesen valósul meg József Attila költészetében.

Ez a kettősségben-látás a mágikus világlátás félelmetességének egyszerre kiváltója és következménye. A létezés félelmetességét nem oldja fel, talán nem is csökkenti, de elkerülésének mégis egyik legfontosabb módja. Az ember úgy érzi, hogy nemcsak a káosz-nak, hanem e kettősségben őrlomalomként roncsoló világnak is kiszolgáltatottja – hol-

ott valójában ő hozza létre, méghozzá a rendezettség görccseként (voltaképpen álrendezettségként) a káosz elviselhetetlensége ellen. E káoszt meglátni, pontosabban megsejteni és elviselni ép elmével szinte senkinek nem adatik meg, és eldönthetetlen, hogy csak az képes felvillanását tényként érzékelni, aki már eleve rendelkezett a másképpen látás készségével, vagy az, aki érzékenységevel egyszer appercipálta és többé nem tudja tekintetét elfordítani róla. S miként az imént a kettősségnek való kiszolgáltatottságot végül is a kettősség megteremtésének fordítottjaként, tehát formaként láttuk megjelenni, úgy azt is tudomásul kell vennünk, hogy a létezés láthatatlan káosz számunkra mégiscsak látvány, pontosabban látomás, a szorongásnak, a tárgyaltan félelemnek képivé teremtett valóságossága. Nem más, mint a képben, képekben, láthatóságban megjelenő *semmi*, a semmi egyedül érzékelhető gomolygó ködalakja. Látvány, de olyan látvány, mely nem differenciálható, tehát nem leírható, a nyelvbe kizárólag önmaga ellentétéként, hiányként, megfordítottságként emelhető. Csak a tagadásban, a tagadás kiterjesztésében szólhat meg, hiszen a polaritás lényege az, hogy egyik véglete a másik tagadása. Ez az ellentétesség, a látható mögött érzékelt láthatatlanság, az anyagban látható anyagtalan lényege teremti meg a szürrealitás hangulatát, azét a másik valóságét, mely a valóság elemeiből építkezik, de belőle a tudat mesterségesen megteremtett világát hozza létre, főként azzal, hogy mágikus megkötöttségében lételemétől, a mozgástól fosztja meg. Éppen ezért: az *Eszmélet* szürrealitása többnyire nem a szürrealista képteremtés szokásos jellegében, hanem a realista világábrázolás különös, félelmetes, baljós, érzelmekkel és jelentőséggel megterhelt formájában jelentkezik. Egyes részeinek jellegzetesen szürrealista tartalma mellett (pl.: *Hallottam sírni a vasat /hallottam az esőt nevetni*) leginkább a váratlanságokban, a szagatottságban, abban, hogy a versben lejátszódó folyamat részben állóképek, részben érthetetlen kihagyások után jelenik meg. Azt az érzetet kelti, mintha a részek egy-egy jéghegy csúcsaiként emelkednének ki a tudat vízalatti rétegeiből: a gondolat versszakról versszakra haladó mozgását nyilvánvalóan konstatáljuk, de a folyamatot nem mindig érzékeljük. Többek között ezért érezzük az *Eszméletet* József Attila minden egyéb verse közül leginkább a *Medáliák* rokonának.

Az *Eszmélet*ben megjelenő világ, mely az én emlékeit éppen úgy átfogja, mint azokat a filozófiai kérdéseket, amelyek József Attila világképében általában a kozmosz metaforáiban jelentkeznek, mégis csak részben képviseli ezt az előbb vázolt mágikus világrendet. A metafizikai dichotomizáltságban és dermedésben megjelenő lét valójában mozgásában, az idő (s ezzel az ok-okozat logikájának) folyamatában lesz láthatóvá. Mert a dichotomizáltság, József Attila költészetében egymás mellett fejezi ki az imént idézett metafizikai időtlenséget, és a dialektikus logika folyamatos haladását a tézis-antitézis-szintézis folyamatos és ritmikus újrakezdődését. A kétféle világlélmény (a mágikus és a logikai), a költemény egészében úgy fonódik össze, hogy mindvégig megtartja egymás ellen feszülő, egymást kizáró, mégis egyszerre jelenlévő különbözőségét. Bár az olvasó többször nem talál összefüggést a versszakok egymásra következőségében, valamely különös megérezés folytán, az *Eszméletet* inkább látjuk különálló részek laza füzérének, mintsem összefüggéstelen fragmentumok sorozatának. Valószínű, hogy poétikai egységét éppen a két elem állandó keveredése, a két világlátás egymásnak ellentmondó feszültsége teremti meg.

A feszültség érzékelése a létérzékelés mélységes némaságáról áttevődik az érzelmek művészi formává átváltható nyelvi közegébe. Az *Eszmélet*ben a szorongásnak két aspektusa érzékelhető: az egyik a szavak *alatti*, a szavakat (pontosabban a témát, a narratívát) előhívó, a másik az ebben *benne foglalt* nyelvi aktusban; az egyik tehát a szavakat megteremtő tudat óriási erőfeszítésében, a másik önnön megismert feszültségének elviselésében. Valószínű, hogy a költemény grandiozitása abból a bátorságból fakad, mellyel a világ értelmére kérdező gondolat áttör a kérdés szorongást keltő érzelmi auráján. Ha, legalábbis kezdő hipotézisként, átvesszük Pór Péter értelmezését, mely szerint az *Eszmélet*

alapkérdése: *van-e értelmes rendje a világnak?*, nyomban megérezzük a kérdés mélyén lapangó baljóslatú sejtelmet: talán nincs. És ha József Attila valóban ezt a kérdést tette fel versében (mint ahogyan biztosan feltette, ha nem is a költemény egyetlen és végső motívációjaként), nyilvánvaló, hogy számolnia kellett a feleletnek ezzel a lehetőséggel is – sőt nagyon is valószínű, hogy a költemény eleve már a negatív válasz elviselésének belső szükségében született.

De az *Eszmélet* poétikai (nem gondolati) lényegében valóban negatív-e ez a válasz? S újra csak fel kell tennünk a kérdést: elválasztható-e a költészetben a gondolati és a poétikai mondanivaló? Éppen a költői kifejezés teszi lehetővé azt, hogy József Attila e filozófiai kérdésre ne gondolati, hanem érzelmi úton válaszolhasson, hogy a kérdést, elviselhetőségének érdekében, a gondolati közegből az érzelmek szubjektivitásába csúsztassa át. A kérdés, és nem a felelet elviselhetőségéről beszélünk. Az igazi fájdalom, és az igazi bátorság nem a válasz elfogadásában, hanem a kérdés feltevésében rejlik. A gondolati szférából az érzelmibe történő váltás azért lehetséges, mert a gondolati problémának nemcsak frusztrációja, hanem már átélése is fájdalmas József Attila számára – sőt ez a megismerési, gondolati magáramaradottság minden más érzelemnél fájdalmasabb. Látszólagos ellentmondás ez, hiszen mindaz, ami fájdalmas, csak érzet vagy érzés lehet – de semmiféle érzés nem lehet olyan elviselhetetlen, mint a tisztánlátás magánya. Mindaz a magány, amelyet elsődlegesen érzelmeinkben élünk át, a hiány megfordítottságában, tehát a létezés negatív arcként jelentkezik – s ezért, ha megfordítottságában is, magában hordja a világban-lét attribútumait. Csak a gondolat képes az absztrakció nyelve által a teljes üresség vagy a teljes negáció megjelenítésére – a költészet azonban, képes beszédével, a láthatatlant is láthatóvá alakítja. Ha mindössze a csupasz gondolat, az értelmetlenség, a káosz vagy az emberi lét számára ebben a formában megjelenő semmi jelenvalóságáról beszélünk, mint olyan tényezőről, ami az *Eszméletet* létrehívta, valójában nem a költői mű sajátosságairól beszélünk. A vers megszületését minden bizonnyal érzelmi fájdalom motiválta: hiszen minden kérdése elsősorban az érzelmek nyelvén szólal meg – az érzelmek nyelvén, ami a költészetben a képek nyelvével egyenlő. Az *Eszmélet*nek nincs olyan gondolata, amely ne képek formájában jelentkeznék: méghozzá olyan primér képek formájában, melyek a megfogalmazás szintjén elsődlegesebbek a metaforánál – de amelyek valójában egy metaforikus látásmód következményei. Lefordíthatatlanságuk, és az *Eszmélet* rejtélyessége nagyrészt ebből származik.

Tarthatjuk-e vajon a költemény címét, tartalmának összefoglalását, ezt az absztrakt fogalmat metaforának? S közelebb kerülünk-e megértéséhez akkor, ha az *Eszmélet* szó – mint cím – metaforikus megjelenítését megpróbáljuk eredeti, vagyis nem tudatos jelenítéséhez visszavinni?

A fogalom aktuális jelentését sokan elemezték, marxista magyarázatoktól kezdve egészen Tverdota Györgynek Bergsonra utaló felismeréséig. Bizonyos, hogy a fogalom valamely filozófiai olvasmányélmény – feltehetően valóban Bergson – hatására jutott a címadás hangsúlyáig József Attila költészetében. De a költemény lényegét tekintve elsőrendű fontossága, hogy az absztrakt cím után a költemény azonnal természeti képpel, egy világállapot rajzával kezdődik. Az eszmélet fogalmát – ebben a költeményben is – általában mint az emberi tudat egy állapotát, esetleg mint a tudatváltás egy jelentős pillanatát, a tudat önmagára ébredésének aktusát értelmezik. Lehetségesnek tartom azonban azt is, hogy József Attila számára az eszmélet állapota nemcsak az emberre, hanem az egész világra vonatkozik – természetesen abban a mélyen metaforikus értelemben, amely semmiféle antropomorf tudatot nem vetít a természet képeire, hanem a világot, saját létezésén belül az eszmélet állapotában látja. Ebben az értelemben az eszmélet nyilvánvalóan nem azonos az emberi tudat önreflexiójával, hanem olyan létforma, mely a természetet, pontosabban a világot egy másféle, az emberinél sokkalta gazdagabb, de körülírhatatlan és lefordíthatatlan tudatállapottal ruhazza fel.

Rendkívül jelentős szemléleti autonómiáról árulkodik ez a lehetőség, és olyan filozófiai alapállásról, mely a költőtől elválaszthatatlan. A világot mint az eszmélet egy formáját – és ezzel párhuzamosan, az eszméletet mint világállapotot: az anyagnak és a tudásnak ezt az összekapcsolását csak a filozófia és költészet egyidejű megélése képes észrevenni, mert ez a tudás nemcsak a tudásnak és nemcsak a létérzékelésnek külön-külön létező, hanem összeolvadó birtoka. Mint ilyen, a közvetlen szóval (mely a filozófia leíró nyelvét is magában foglalja) kifejezhetetlen: a kettős tartalom csak a metaforák kettős világában érzékelhető.

Viszonylag keveset, és nem is ok nélkül foglalkoztak keveset a József Attila-szövegek metaforizáltságának kérdésével. József Attila képeinek spontaneitása, látszólagos közvetlensége (mondhatnánk, „realitása”) eltereli figyelmünket arról, hogy ezek is, akárcsak a költészet minden képe, legmélyebb lényegükben metaforák. Az esztétikumnak a pszichológiával összefüggő szintjén biztosan és feltűnően azok – poétikai szinten azonban a József Attila-i költői kép a metaforának egy különleges határeseté.

Annak, hogy e képek komplexitása az első pillanatban kevésbé tűnik metaforikus jellegűnek, több okát is feltételezzük. Bár a képben látás, távolabbról és összetettebben, minden költői megfogalmazásnak primér eleme, József Attila költészetének egyik legfontosabb sajátága az, hogy képei a szokásosnál elsődlegesebben, a mondanivalónak a költői nyelv-teremtés megszületésének pillanatában már tökéletesen adekvát kifejezői. Nincs és nem is lehet semmi (s ezalatt nemcsak a lírai, hanem a leginkább absztrakt gondolati tartalmat is értjük), ami ne a képek spontán, akarattalan nyelvén szólalna meg, a világ valamely látható helyéhez és reális topológiai állapotához rögzítve. A látvány intenzitását csak fokozza, hogy a kép egyszerre születik a láttatást fokozó hangzási effektusokkal. (A hangzók adekvát jellegével, az alliterációkkal stb.) Ez a képi jelleg olyannyira spontán és elementáris része József Attila költészetének, hogy annak alapvető jellegét adja, természetességében már-már észrevehetetlen; a költészetével foglalkozó problémák általában előlött válnak az irodalomtudomány izgalmas és sokszor megoldatlan, megoldhatatlan kérdéseivé. Mondhatjuk azt is, hogy a József Attila-i kép túlságosan énközel, természetes, paradox módon túlságosan is *látható* ahhoz, hogy képi jellegét észrevegyük.

József Attila képteremtése egyszerre objektív és szubjektív természetű; e kettősség a távolból rálátásnak a szubjektivitást is elfogadó látásmódjából következik. Az elfogadott és az elfogadó szubjektivitása a világ és az én analógiás kimondhatóságának alapelvéből fakad. Ez az, ami a József Attila-i látásmód megnyilvánulásaiban a világ egyanyagúságának, s ebből következően strukturális egységének bizonyosságát tételezi. A külső és a belső világ azonos szerkezeti elven épült, s ezért kimondhatóságában képei egymásnak megfelelnek, mintegy egymással helyettesíthetők – nemcsak az egymásban foglaltságok, a fönt-lent relációk, az egymás mellé rendelések hierarchiájában, hanem az anyagszerűség megváltozhatatlan állandóságában is. E megelégedések lehetőségéhez azonban nem elég a szerkezeti egységet, a mértani formák egymásra vetíthetőségét feltételeznünk. Amennyire az anyagiság azonosság, ugyanannyira az anyag a priori jelképesége is az. Létezik egy ősi, konvencionális „lefordítási kényszer”, legtisztábban, de nem tökéletesen, a jungi archetipusok fogalmaiban értelmezhetően. Ezeknek az egymásra vonatkoztatásoknak alapja valamely eredendő, de már feledésbe merült mitikus nyelv, pontosabban: egyszerre mitikus és mágikus látás, mely jelenséget jelenséggel, folyamatot folyamattal hasonlít: a szomorúságot a könnyel, a könnyet pedig az esővel, a fényt a megvilágosodással, a hajnalt pedig a világ önmagára eszmélésével, a tudat pirkadásával. (Ugyanezt a folyamatot fordított irányból is leírhatnánk.) József Attila megőrzi és fenntartja a szimbólumalkotás (mondhatjuk úgy is: a költői nyelv) hagyományait: a mitikus látást és a mágikus képteremtést, de ugyanakkor, a spontán újrateemtés aktusaiban meg is szabadítja a tradíció szokványosságaitól, tehát a szubjektum önnön világának adekvát kifejezését egy alapelveiben hagyományos, elfogadott nyelven, de valóságos, ér-

zéki tapasztalatainak szuverén analógiateremtésével valósítja meg. Csakhogy az, amit „valóságos, érzéki tapasztalatnak” nevezünk, az József Attila költészetében (legalábbis egyes verseiben, így az *Eszmélet*ben is) a fogalmi gondolkodás érzéki hajtőereje – ahogyan az előbb utaltunk rá, a gondolat megfogalmazásának, pontosabban e megfogalmazás állandó szükségletének, és egyben állandó elégtelenségének érzéki valóságossága, már-már fizikai érzetekben megnyilvánuló fájdalommassága. Ez az, ami költészetének sajátos, mindenki mástól különböző nyelvét megteremti, s egyben ez biztosítja kiemelkedő helyét a huszadik század költészetében – a költészetnek és az ember önreflexiójának abban a szakaszában, amelyben egyszerre, egymásban kényszerül arra, hogy a lírai és a fogalmi érzékelés kifejezőeszközeivel, tehát a legforróbb, amorf szubjektivitásnak és a fogalmi gondolkodás rálátásának az éntől állandóan és mesterségesen eltávolított tárgyilagosságával éljen. Túlságos leegyszerűsítés lenne a gondolat vívódásait a pontos kifejezés lehetetlenségére vonatkoztatni: ezek a gondolatok önmagukban, nem a „nyelv” külsőleges, hanem belső inerciája folytán, megfogalmazhatatlanok (redukálhatatlanok). Éppen ezért, az érzelem és a gondolat összefonódottságát a gondolat vívódásainak érzékelhető gyötrelmeként értem; arra, amit a gondolat kényszerű megtorpanásaként, és e tehetetlenség érzelmekre áttett frusztrációjaként érzékelünk.

Ennek bizonyításához alaposabban kellene elemeznünk érzelem és gondolat kapcsolódását József Attila lírájában. Magam a „gondolati” tartalmat is egy kettős, egymással szemben haladó folyamat formájában tudom csak elképzelni: mint egy érzelmi súlyokkal megterhelt lélek vívódását, aki e vívódásból az egzakt gondolatiság, sőt, ez egzaktságon túl, bizonyos filozófiai tézisek segítségével próbálna (hiába) kitörni – de akiben az érzelmi káoszt, a tehetetlenség felismert görcseit a gondolat frusztrációjának érzelmeként megélt élményei hozzák létre. Ezért olyan fontos e gondolatok elsőleges, érzelmek indukálta formáinak, tehát metaforikus képeinek vizsgálata – s ezért látom az *Eszmélet* értelmezésével kapcsolatos alapvető problémának, megértésünk legfőbb nehézségének azt, hogy benne mindeddig a gondolatok és nem a képek összefüggéseit kívántuk felfedezni. Mert bár csakugyan valószínű az, hogy a vers (pontosabban a verset felépítő belső kérdés) ívét a gondolatok előrehaladása, megtorpanása, tajtékként önmagán átbukása és önmagába zárulása hozza létre – a gondolatok egymásra következésének olyan folyamata ez, mely nem azonos a szekvenciális logika megszokott útjával. Ezzel függ össze (nem ebből következik, és nem is ez a fentiek kiindulópontja – mégis ezzel koegzisztenciális), hogy a gondolatok kifejezőmódja nem a közvetlen, hanem a logikánál tágabb összefüggéseket megengedő metaforikus megfogalmazás. A kép tehát nem illusztratív, és nem is magyarázó jellegű: a gondolat *mint gondolat* metaforikus, tehát az egyetlen értelmezés meghatározottságának ellent álló, mintegy átmenet a létérzékelés kifejezése és ennek értelmezése között, s ezért a metafora képi megjelenése itt egy áttétellel „csavartabban”, mint az érzékletességnek és az absztrakt gondolatnak egysége, összefonódottsága (de nem egyesülése) jelenik meg. Ennek a metaforizáltságnak mint a költemény alapvető szerkezeti elvének, tehát a redukció és az egyértelmű olvasat lehetetlenségének ténye okozza azt, hogy *lehetséges* József Attila posztmodern olvasata. A gondolati elem logikájának, e logika állandó keresésének (és e logikai megfogalmazás frusztrációjának) ténye, mely legmélyebb vonatkozásában mégiscsak a logikus, *megszerkesztett*, törvények rendszerébe fogott világ hiányának fájdalma, pedig éppen ellenkezőleg okozza azt, hogy a posztmodern olvasat sohasem elégséges e líra értelmezéséhez.

Ez a kettősség, ennek egymást átjáró, állandó frusztrációt okozó, de egyben sohasem a lemondást elérő effektusa helyeződik át a műről az olvasóra. József Attila költészetének kulcsa a gondolatok metaforizáltsága – és alighanem ennek köszönheti a huszadik század lírájában kiemelt jelentőségét; nem a kimondhatatlant, még csak nem is a megfogalmazhatatlant alakítja verssé, hanem azon a határvidéken jár, ahol a gondolat és

az érzelem egymásban bujkálva, egymást átjárva mintegy egymástól erősödik. Méghozzá tehetetlenségének fokozódása folytán: valójában nem a gondolat és az érzelem, hanem a gondolat és az érzelem frusztrációja sodorja egymást a tragikus világérzésnek mind mélyebb bugyraiba: a pontosság már-már megszállott hajszolásába, annak a mondanivalónak kimondása érdekében, mely a logikai pontosság fogalmaival megközelíthetetlen. Olyasféle paradoxon ez, mint a geometria világában a hosszúság és a mérték inkommenzurábilis fogalma.

A kép *anyagának*, a látványnak, a láttatásnak valóságossága miatt tűnik úgy, hogy a József Attila-i önkifejezés nem *költői* képben, hanem az *ottlét* szinte valóságértékű tiszta leírásában valósul meg. (Érdemes ebből a szempontból a *Lassan, reménytelenül* című verset elemeznünk: Az *ember végül homokos / szomorú, vizes síkra ér* – ez a kép egyszerre látható tökéletesen hihető, szimbólumként is majdhogynem naturalista leírásnak és metaforának. Az első pillantásra reális látványnak érzékelt kép nem involválja az énállapot metaforikus megjelenítésének felismerését: önmagában, önnön valóságosságában a sivár táj élményének érzékletességében, magára a tájra (a mi preformált tudásunkban már a metaforára) vonatkoztatva is metaforikus – tehát kétszeresen, mintegy önmaga négyzetes hatványaként (az *én* belső állapotának tárgyi kivetítéseként és a kivetített táj hangulatának többértelműségében) is az. A folytatásban, *A semmi ágán* híres képében a tudat éppen fordított utat jár be: a *semmi* ága eleve metaforaként jelentkezik, s belőle a kép mintegy visszafordul az *ág* kvázi-realitására. Ennek a strófának minden megjelenített részlete irreális: a faágon ülő szív, a szív teste, a köréje gyűlő és őt néző csillagok – mégis, az egész kép megfoghatatlanul és érthetetlenül intenzív valóságélményt ad, nemcsak azzal, hogy a vacogó szív képzetét látványként önkéntelenül is a madáréval azonosítjuk, hanem azzal is, hogy érzelmileg átvesszük a „köréje gyűlnek szelíden” hangulatát, s ezzel mintegy magunkat is a kép közepébe, a részvét és a védelem szándékának-óhajlásának topológiaivá redukált gyűrűjébe helyezzük.) Az empatikusan elfogadott környezetet valóságként éljük meg. Ebből az illúzióból fakad József Attila nyelvének a valóságban gyökerező ereje, a világ és a világban-lét valóságosságának bizonyossága, és az a másik valóságosságélmény, mellyel e világ hiányait, hiátusait, a semmit mint világhiányt érzékeltetni tudja. S mivel ez a jelenség a József Attila-i világlátás közvetlenségével, racionális tendenciájával éppúgy összefügg, mint a koherens világnak és az én természetes koherenciájának feltételezésével, ezek hiánya – az évszázad nagy metafizikai fordulata – is mint a valóságosság negatívuma, csakis az elfogadott, a racionalitás hiányának is racionálisan koherens nyelvén szólalhat meg.

Az *Eszmélet* metaforikus gazdagsága ebben a kettősségben érzékelhető. A költői szöveg értelmezésében feltételezhető, hogy a tudás, a belátás, a realitás közegeinek a racionális-logikus, a létérzékelés megfogalmazhatatlanságának pedig a szorongást magába foglaló mágikus látásmód felel meg. A kettős világkép egyazon rendszerben, a költői kifejezés elválaszthatatlanul egységes nyelvén szólal meg, s a kettő egységbe fogásának, a metaforizáltság kettős nyelvének egyetlen és egyedül megfelelő kifejezőmódja a költői képek állandó dichotomizáltsága. Ennek megfelelően a vers nyelvének, narratívájának folyamatossága a dichotomizáltság kettősségéből, s e kettősség magasabb rendű egységéből, mint az újabb és újabb kettőzöttség lehetőségének forrásából kiinduló ciklikusságból fakad. Így tehát az eszmélet állapota, s vele a vers címe, vagyis a címbe adott meghatározottsága is új meg új, körkörösén gazdagodó értelemmel rendelkezik.

Ez a cirkularitás feltételez egy középpontot, s az akörül bővülő köröket, tehát a szerkesztettség tényét, még akkor is, ha e szerkesztettségben netán több a spontán, mint a megtervezett elem. A vers értelmi cirkularitása nem áll ellentétben azzal, hogy a költemény felépítését – már ha elfogadjuk annak egységes jellegét – feltétlenül a lineáris szerkezet, és e linearításban jelentkező oda-vissza csatolások, összefüggések jellemzik. Az *Eszmélet* értelmezésének

mindig is az volt legelső kérdése, hogy koherens, egységes költeménynek fogadhatjuk-e el – ezt azonban hagyományos olvasata legalábbis kérdésessé teszi.

Közismert, hogy egyes strófái változó időközökben íródtak és jelentek meg, és az is, hogy holdudvarában számos variációnak is felfogható, hasonló jellegű önálló nyolcsoros vers is található – némelyik az *Eszmélet* kiegészítőjének, gondolatai továbbfolytatásának, sőt e gondolatok tökéletesebb megfogalmazásának is tűnik. A koherencia megléte vagy esetleges hiánya elsősorban a költemény szekvenciális haladásában érzékelhető – legalábbis akkor, ha ezt a verset József Attila életművébe, mint abból nem kirívó, annak általános szervezőelveitől nem különböző darabot helyezzük.

Az *Eszmélet* nyelve (bár ez virtuális megkülönböztetés) tartalmánál is inkább *nyelve* szuggerálja az olvasót arra, hogy filozófiai költeményként olvassa. Első kérdésünk tehát a vers haladásának szekvenciális következetességét érinti az elbeszélés, vagy helyesebb, ha azt mondjuk, a tézisek egymásutánjának folyamatában. Kettős értelemben is: kérdésünk első része a *gondolatok jellegének*, komolyságának inherens egységességére vonatkozik (mely annak ellenére is lehetséges lenne, hogy a vers egyik alapproblémája, mind tartalmilag, mind formailag, a polaritások kérdése körül forog – csak éppen az a kérdés, hogy a kiegyensúlyozott, bináris polaritások, vagy a virtuálisak, a polaritások formájában megfogalmazott inhomogenitások körül-e). A második kérdés a költői tematika, a látszólagosan összefüggéstelen szekvencia ellenére a *szerkezet* homogenitása. A régi kérdés, hogy vajon egységes lánc-e ez a költemény, vagy egymás mellé állított nyolcsoros versek halmaza, a legtöbb kutató számára már érvényét veszítette – alig is tudják elképzelni a költőileg olyannyira tudatos József Attiláról, hogy az *Eszmélet* strófáinak folyamatosságát nem szigorú kontroll, sőt: következetes megkomponáltság szülte volna. Próbáljuk meg azonban, legalább valamely didaktikus-hipotetikus szinten, felvetni azt a lehetőséget, hogy a kérdés elvileg eldönthetetlen, hogy a szekvenciális „kiterveltség” mellett legalább annyi érv szól, mint ellene – s ez nem mond el lent annak a költői készletnek, hogy a költeményt egyetlen egészként közölje alkotója. Pszichológiai szempontból nagyon is elképzelhető, hogy a költemény közlésének idején már a fenyegető betegség démonaival küzdő költő éppen a negatív összefüggésekből kovácsolt homogén tartalmat, s a vers tartalma talán éppen ez a negativitás, az egymással szembeállított tételek ellentmondása, vagy talán inkább a köztük mély szakadékként húzódó kihagyások szándékos hangsúlyozása. Alighanem ez az, amit a vers inherens rejtélyességének érzünk, a lét önmagából fakadó ellentmondásainak és látszólagos összefüggéstelenségeinek, *egyszerre* homogén és inhomogén jellegének érzékeltetése. A világ egy anyagból épített, ezért egységes szerkezete feltehetően megengedi és elbírja az anyag s ezzel kapcsolatban a tudat inkoherenciáját – csakhogy, úgy tűnik, ez az inkoherencia egyaránt fáj a lét egészének és a tudatnak, a szubjektumnak. Pontosabban a tudat önmaga fájdalmaként, saját gondolatai abszurditásának, megoldhatatlanságának következményeként éli át ezt a fájdalmat. S mivel a költemény problematikáját valóban lehet filozófiai jellegű viaskodásnak olvasni, benne a gondolat megszületésének olyan kínjait is feltételezhetjük (nem a megfogalmazását, hanem magáét a gondolatét, az érzellemmel olyannyira átszőtt, és az érzelmekkel oly sokszor szembeforduló, mégis azokat *is* kimondó gondolatokét), hogy valóban elfogadhatjuk azok véleményét, akik *par excellence* gondolati versnek tartják – olyannak, amelyben a gondolatok megfogalmazásának gyötrelmeit mint érzelmi feszültségeket éljük át.

Ismerünk és felismerhetünk-e hasonló jellegű, látszólag nem tökéletesen koherens darabokat József Attila életművében? Ha elsősorban az érvényes szekvenciális logika jelenlétét figyeljük, valószínű, hogy számos ilyen művet idézhetünk fel. A dolgozat következő részében ezeket próbáljuk megvizsgálni.

Szerénytelen javaslat

Vagy egy órával ezelőtt a színpad, amelyen állok, és szintúgy az önök székei még teljesen üresek voltak. Egy óra múlva üresek lesznek megint. A nap nagy részében, úgy képzem, ez a hely üres; az üresség a természetes állapota. Ha föl lenne ruházva önálló tudattal, jelenlétünket bosszantó zaklatásnak tekintené. Ez meglehetősen jól illusztrálja az ember fontosságát, de a mi mostani összeövetelünket mindenképpen. Bármi is hozott minket ide, az arányok nem nekünk kedveznek. Elégedettek lehetünk számosságunkkal, de a tér viszonylatában ez a csekélynél is csekélyebb következménnyel bír.

Ez, azt hiszem, igaz minden emberi gyülekezetre; mikor azonban a költészetről van szó, ez az igazság különös csengést kap. Először is a költészet, a verseknek mind az írása, mind az olvasása atomizáló művészet; sokkal kevésbé társas jellegű, mint a zene vagy a festészet. A költészet például valamiképpen vonzódik az ürességhez, kezdve, mondjuk, a végtelenségével. De persze főképp azért atomizáló, mert ha történelmileg nézzük, a költészet közönsége és a társadalom egyéb része közti arányban nem az első tag a nagyobb. Egyszerűen örülnünk kell egymásnak, már csak azért is, mert ittlétünk, minden látszólagos jelentéktelensége ellenére, folytatása annak a történelemnek, amely egyes, e város körül szállongó elméletek szerint, befejeződött.

Annak folyamán, amit írásos történelemnek nevezünk, a költészet közönsége sohasem tűnt meghaladni a teljes lakosság egy százalékát. Ennek a becslésnek az alapja nem bármiféle specifikus kutatás, hanem az általunk lakott világ szellemi klímája. Valójában persze inkább olyan volt az időjárás, hogy egyes korok tekintetében az említett arányszám kissé nagylelkűnek tetszik. Se az ókori Görögország vagy Róma, se a dicsőséges reneszánsz, se a felvilágosodás kora nem kelti bennünk azt a benyomást, hogy a költők hatalmas közönségek fölött parancsnokoltak, légiókról vagy zászlóaljokról nem is beszélve, vagy akár hogy tömördek ember olvasta volna őket.

Nem, a költészetnek sohasem volt sok olvasója. Azok, akiket klasszikusoknak nevezünk, nem kortársaiknak, hanem az utókornak köszönhetik hírnevüket. Ezzel nem azt mondom, hogy csakis az utókor dolga érdemüket mennyiségileg kifejezni; az egyszerűen felruházza őket, még ha csak visszahatólag és némi erőfeszítéssel is, akkora olvasótáborral, amekkorára egyébiránt kezdettől fogva megvolt a jogosultságuk. Tényleges életkörülményeik jobbra meglehetősen szűkre voltak szabva; patrónusoknak udvaroltak vagy királyi udvarokban se-reglettek össze, nagyjából úgy, miként manapság mi az egyetemeken. Nyilván összefüggésben volt ez a bőkezűségbe vetett bizodalommal, de egyben a közönség utáni vágy is vezérelte őket. Léven hogy az írni-olvasni tudás kevesek ki-

váltsága volt, ugyan hol másutt talált volna a költő érző fület vagy figyelmes szemet soraihoz? A hatalom székhelye gyakran egyúttal a kultúra székhelyeként is szolgált; a koszt is jobb volt itt, a társaság pedig színesebb és kifinomultabb, mint másutt, beleértve a kolostorokat is.

Teltek-múltak a századok. A hatalom székhelyei és a kultúra székhelyei elváltak egymástól, úgy tűnik, örökre. Sebaj, ezt az árat meg kell fizetni a demokráciáért, az emberek által és az emberekért gyakorolt hatalomért, akiknek továbbra is csak egy százaléka versolvasó. Ha a modern költőnek van bármilyen közös vonása reneszánsz kollégájával, az először is munkájának silány terjesztése. A vérmérsékletétől függően az ember élvezheti e keserű sors archetipikus voltát – büszkélkedhet azzal, hogy a megdicsőült hagyomány továbbvitelének eszköze, vagy épp ugyanilyen erős vigaszt meríthet az oly sok elődjétől eltanulható rezignációból. Nincs annál lelkeleg főlemelőbb, mint a múlt dicsőségéhez kapcsolni jómagunkat, ha csak azért is, mert a múlt érthetőbb, mint a jelen, a jövőről nem is beszélve.

Egy költő mindig ki tudja beszélni magát a pácból, végül is ez a mestersége. De nem azért vagyok itt, hogy a költő nehéz sorsáról szónokoljak, aki a dolgok végeredményét tekintve sohasem lehet áldozat. Azért vagyok itt, hogy a költő közönségének szorult helyzetét tegyem szóvá: egyszóval az önök keserveit. Mivel ebben az évben a Kongresszusi Könyvtártól kapom a fizetésemet, egy állami hivatalnok szellemében viszonyulok a munkámhoz, s nem másképpen. Így hát aggodalmam tárgya a költészet amerikai közönsége, és a bennem lakozó állami hivatalnok találja úgy, hogy a jelenlegi egyszázalékos arány megdöbbenítő, botrányos, hogy azt ne mondjam, tragikus. És ezen ítéletemhez semmi köze sem a vérmérsékletemnek, sem a szerző bosszankodásának könyvei vacak fogyása fölött. Egy költő ebben az országban, legyen az bárki, rendszerint kettő- és tízezer közti példányban adhatja ki első vagy második versgyűjteményét (és akkor csak a profitorientált könyvkiadókról beszélek). A legutóbbi népszámlálás szerint az Egyesült Államok lakossága lehet vagy kétszázötven millió. Ez azt jelenti, hogy egy átlagos kereskedelmi könyvkiadó, amikor megjelenteti ennek vagy annak a szerzőnek az első vagy második kötetét, csupán a teljes lakosság egy százezrelékét célozza meg. Az én szememben ez abszurd.

Az embereket évszázadokon át az akadályozta a versolvasásban, hogy nem volt könyvnyomtatás és kevesen tudtak olvasni. Most mindkettő gyakorlatilag univerzális, és a fentebb említett arány többé semmivel sem igazolható. Valójában még ha belenyugodnánk is abba az egy százalékba, a kiadóknak akkor se 2-10 ezer példányt kellene kinyomtatniuk egy-egy kötetből, hanem két és félmilliót. Vajon tényleg van ennyi versolvasó ebben az országban? Hiszem, hogy igen; valójában hiszek benne, hogy sokkal több van. Hogy pontosan mennyi, az természetesen piackutatással volna felmérhető, de épp ez az, amit el kell kerülni.

A piackutatás ugyanis eleve restriktív. Ugyanúgy, mint a népszámlálási adatok bármiféle szociológiai lebontása csoportokra, osztályokra, kategóriákra. Feltételeznek bizonyos kötelező jegyeket, melyek egy-egy társadalmi csoportot jellemeznek, s aztán eszerint kezelik őket. Ez egész egyszerűen az emberek szellemi táplálékának elszegényítéséhez vezet – intellektuális szegregációhoz. A költészet piaca efféle hiedelem szerint a diplomásokból áll, és a kiadó őket is céloz-

za. A kékgalléros tömegeket eszerint nem is érdekelheti Horatius, vagy az overrallos farmert Montale és Marvell. Ugyanígy nem várják el a politikustól sem, hogy kívülről ismerje Gerard Manley Hopkinst vagy Elizabeth Bishopot.

Ez hülyeség és ráadásul veszélyes. De erről majd később. Jelen pillanatban csupán csak annyit kívánok leszögezni, hogy a költészet terjesztését nem határozhatják meg a piac szempontjai, mivel az eleve és lényegéből fakadóan alábecsüli a meglévő potenciált. Ha a költészetről van szó, a piackutatás eredménye – minden számítógépével együtt – határozottan középkori színvonalú. Mindannyian tudunk írni-olvasni, ennél fogva mindenki potenciális versolvasó: ezen az alapfeltevésen kell alapulnia a könyvek terjesztésének, nem pedig a kereslet klausztrófóbiás fogalmán. A kultúra dolgaiban ugyanis nem a kereslet teremti meg a kínálatot, hanem fordítva. Az ember azért olvassa Dantét, mert az megírta az *Isteni színjátékot*, és nem azért, mert egyszer csak úgy érzi, épp órá van szüksége: hiszen nem lenne képes elképzelni sem az embert, sem a költeményét.

A költészetnek sokkal nagyobb tömegben kell elérhetőnek lennie az emberek számára, mint manapság. Úgy kellene jelen lennie mindenütt, mint ahogyan a természet vesz körül bennünket, melyből a költészet számos képét kölcsönzi; vagy úgy, mint a benzinkutak, vagy akár maguk az autók. Könyvesboltoknak nemcsak egyetemi kampuszokon és főutcákon kellene lenniük, hanem az összeszerelő üzem kapujánál is. Az általunk klasszikusnak tekintett írók papírkötésű, olcsó kiadásait a szupermarketekben kellene árusítani. Ez, végül is, egy olyan ország, amelyben tömegtermelés folyik, és nem látom be, hogy amit meg lehet csinálni autókkal, miért ne lehetne megcsinálni verseskötetekkel, amikkel pedig jóval messzebbre lehet eljutni. Mert az emberek nem akarnak messzebbre eljutni? Lehetséges, de ha így van, akkor csak azért, mert nem áll a rendelkezésükre a megfelelő közlekedési eszköz, és nem azért, mert a távolságok és célok, melyekre gondolok, nem léteznek.

Gondolom, mindez még rokonszenvező fülek számára is kicsit eszelősen hangzik. Pedig nem az, és ráadásul gazdaságilag is tökéletesen megalapozott. Egy két és fél millió példányban kiadott és, mondjuk, két dollárért árusított verseskötet végeredményben több nyereséget fog hozni, mint tízezer példány ugyanebből a könyvből, húszdolláros áron. Természetesen a raktározással adódhatnak problémák, no de úgylis arra kényszerülne az ember, hogy az ország szelvényében-hosszában terjessze a könyveket. Amellett a kormány, ha ráébred arra, hogy az önkönyvtárának gazdagítása ugyanolyan fontos a belső hivatásuk szempontjából, mint az üzleti ebédek a külső szempontjából, adókedvezményekkel fogja könnyíteni a versolvasók, versírók és verskiadók helyzetét. A fő vesztes természetesen a braziliai esőerdő lenne. De úgy hiszem, ha egy fa választhat, hogy mi lenne szívesebben, verseskötet vagy egy kupac üzleti feljegyzés, akkor bizonyára az előbbit választaná.

Egy könyv nagy utat jár be. A túlkínálat kulturális ügyekben nem választható stratégia, hanem szükségszerűség, hiszen a szelektív célkijelölés kudarcra van kárhoztatva, legyünk bármilyen jó mesterlövészek. Ennek szellemében, miközben foglalkozom a költészet terjesztésével, egy pillanatban épp kihez intézem szavaimat, szeretném felvetni, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló, olcsó technológiával kézzelfogható lehetőségünk nyílik arra, hogy ezt a nemzetet felvilágosult demokráciává változtassuk. És azt hiszem, ezt a lehetőséget meg kellene ragadnunk, még mielőtt az írni-olvasni tudást felváltja a videotizmus.

Nem csupán azért javaslom, hogy ezt épp a költészettel kezdjük, mert ily módon utánoznánk civilizációnk fejlődését – a dal előbb létezett, mint a mese –, hanem azért is, mert ez olcsóbb. Mondjuk, kezdhetnénk egy tucat kötettel. Az átlagos versolvasó könyvespolcán, úgy hiszem, harminc-ötven verseskötet lehet különböző szerzőktől. Lehetségesnek tartom, hogy ennek a felét elhelyezzük egyetlen polcon vagy egy kandallópárkányon – vagy, ha minden kötél szakad, akár egy ablakpárkányon – minden amerikai háztartásban. Egy tucat papírfedelű verseskötet – még mai árakon számolva is – legfeljebb egynegyede egy televíziókészülék árának. Hogy ez mégsem valósul meg, annak az oka nem abban keresendő, hogy az emberek nem szomjaznak versekre, hanem abban, hogy kellő könyvek híján szinte képtelenség oltani ezt a szomjat.

Szerintem a könyveket úgy kellene házhoz vinni, ahogy az elektromosságot, vagy a tejet Angliában: közszolgáltatásnak kellene tekinteni őket, s ennek megfelelő minimális árat szabni nekik. De ha ez nem is megoldható, versesköteteket lehetne árulni patikákban (nem utolsósorban azért, mert így kinek-kinek kevesebb pénzt kellene otthagynia a pszichiáterénél). Ha másnak nem is, legalább egy amerikai költészeti antológiának ott kellene lennie a fiókban minden amerikai motelszobában, a Biblia mellett, amely egész biztosan nem tiltakozna e társaság ellen, ha egyszer nem derogál neki a telefonkönyv szomszédsága sem.

Mindez megvalósítható, és ebben az országban különösen. Mert ha mást nem is mondok, az amerikai költészet ennek az országnak a legnagyobb öröksége. Bizonyos dolgokat egy idegen lát csak igazán tisztán. Ez egy ilyen dolog, és én idegen vagyok. Az elmúlt másfél évszázad során ebben az országban papírra vetett versek mennyisége mellett eltörpül minden más nemzeti irodalom teljesítménye, de eltörpül még az amerikai jazzé vagy filmművészeté is, pedig mindkettőért méltán rajonganak szerte a világban. És ki merem jelenteni, hogy ugyanez érvényes a minőségére is, mert olyan költészet ez, melyet átitat a személyes felelősség szelleme. Nincs semmi idegenebb az amerikai költészettől, mint azok a bizonyos európai sajátosságok: az áldozat érzékenysége a maga vadul reszkető, szomjasan vádló ujjával; a tagolatlan emelkedettség; a prométheuszi mesterkéeltség és esedezés. Az amerikai költészetnek is megvannak persze a maga gyarlóságai – túl sok a papos-provinciális vizionárius és a szószátyár neurotikus. De egészében ez roppant mód léleknevesítő költészet, és az egyszázalékos terjesztési elvhez való ragaszkodás megfosztja a nemzetet az állhatatosság egy természetes forrásától, nem is beszélve a büszkeségről, mellyel költészetünk eltölthetne bennünket.

A költészet eredendően roppant individuális művészeti ág; bizonyos értelemben ez az ország tehát természetes otthona. Mindenesetre nagyon is logikus, hogy ebben az országban ez az individualista tendencia eljutott sajátos szélsőségéhez, a modernistákban és a tradicionalistákban egyaránt. (Valójában ez hívta életre a modernistákat.) Az én szememben és fülemben az amerikai költészet az emberi autonómiát éltető hajthatatlan és szakadatlan szentbeszéd; ha úgy tetszik, a láncreakciónak ellenálló atom dala. Általános hangvétele a rugalmasság és az erő; nyitott szemmel, hunyorgás nélkül nézi a legnagyobb borzalmat is akár. És nem azért tartja a szemét szélesen kitarva, mert csodálkozik vagy mert kinyilatkoztatásra vár, hanem mert figyeli a veszélyt. Nem szeret vigasztalni

(ami annyira jellemző az európai költészet nagy részére, és különösen az oroszra); gazdag és elképesztően világos a részletekben; mentes az Aranykor iránti nosztalgiaától; elszánt, szívós és mindig tudja, merre menekülhet. Ha valaki motót keresne hozzá, én Frost egyik sorát javasolnám az *Egy szolga a szolgáknak* című költeményéből: „A legjobb kiút az egyenes.”

Nem azért beszélek most ilyen általánosságokban az amerikai költészetről, mert olyannyira masszív és hatalmas fába vágtam a fejszémet, hanem mert a témám ezúttal csupán az, hogy mennyire hozzáférhető ez a költészet az emberek számára. És ebben az összefüggésben le kell szögezmem, hogy a költőnek a társadalomban elfoglalt szerepével vagy a társadalom iránti felelősségével való régi fajta példálódzás az egész kérdést a feje tetejére állítja. Ha lehet egy olyan ember társadalmi funkciójáról beszélni, aki lényegét tekintve önalkalmazott, akkor a költő társadalmi funkciója az írás, amit ő nem a társadalom megbízásából végez, hanem saját akaratából. Egyedül a nyelvvel szemben van felelőssége, azaz annyi, hogy jól írjon. Azzal, hogy ír, s különösen, ha jól ír a társadalom nyelvén, egy költő nagy lépést tesz feléje. A társadalom feladata, hogy félúton találkozzék vele, vagyis hogy nyissa fel a könyvét és olvassa.

Ha beszélhetünk itt bármiféle kötelességről vagy kötelességmulasztásról, akkor sem a költő részéről, mert hiszen a költő rendületlenül ír. A költészet bármely kultúrában az emberi beszédmód legmagasabb formája. És ha egy társadalom nem hajlandó olvasni vagy meghallgatni a költőket, akkor a beszéd alacsonyabb rendű módjaira kárhoztatja magát – a politikusra, a kereskedőre, a sarlatánra; egyszerűen a sajátjára. A társadalom így eltékozza saját evolúciós potenciálját, mert hiszen ami megkülönböztet bennünket az állatvilág többi részétől, az éppen a beszéd képessége. A vád, amivel oly gyakran illetik a költészetet – hogy nehéz, homályos, hermetikus és még a csuda tudja, milyen –, őszintén szólva nem a költészet állapotát jellemzi, hanem az evolúciós lépcsőnek azt a fokát, melyen a társadalom megrekedt.

A költői diskurzus folyamatos; amellet elkerüli a kliséket és az ismétléseket. Épp ezeknek a hiánya gyorsítja fel a művészetet és különbözteti meg az élettől, amelynek a fő stíluseszköze, ha mondhatjuk így, a klisé és az ismétlés, mert az élet mindig a startvonalról indul. Nem csoda, hogy a mai társadalom, amikor belebotlik ebbe a folyamatos költői diskurzusba, zavarba jön, mintha egy rohánóna vonatra kellene felszállnia. Már említettem máskor is, hogy a költészet nem a szórakozás egyik fajtája, és bizonyos értelemben még csak nem is művészeti ág, hanem antropológikus, genetikai célunk, nyelvi-evolúciós jelzőtüzünk. Gyermekként ezt mintha éreznénk is, amikor sok-sok verset vésünk az eszünkbe, hogy megtanuljuk a nyelvet. Felnőtt fejjel azonban felhagyunk ezzel, mert azt hisszük, hogy a nyelvet már úgyis megtanultuk. Pedig amit megtanultunk, az csak egyfajta nyelvhasználat, mely talán elég jó arra, hogy kicselezzük vele az ellenségünket, hogy eladjunk egy árut, hogy ágyba vigyünk valakit, hogy kiharcoljunk egy előléptetést, de arra bizonyosan nem elég jó, hogy gyógyítsuk vele gyötrelmeinket, vagy hogy örömet szerezzen nekünk. Amíg az ember meg nem tanulja úgy megpakolni a mondatait jelentéssel, mint egy teherautót, vagy érzékelni és szeretni szerelmese vonásaiban a „zarándok lelket”; amíg tudatára

nem ébred, hogy „Régen volt siker mit sem ér, / Ha táncra már senki se kér, / S a vég így, úgy is elér” – míg az efféle dolgok nem áramolnak a vérében, addig a nyelvetlenek sorába tartozik. Akik a többséget alkotják, ha ez vigasz.

A versolvasás, ha mással nem is, mindenképpen fantasztikus nyelvi ozmózissal jár. És ugyanakkor a szellemi gyorsulás rendkívül gazdaságos formája. Egy jó költemény nagyon rövid térben hatalmas szellemi tájat fed le, és fináléjában gyakran a megvilágosodás élményével ajándékoz meg. Éspedig azért, mert a verskomponálás folyamatában egy költő – jobbára öntudatlanul – a fajunk számára rendelkezésre álló mindkét nagy megismerési módszert alkalmazza: a nyugatit és a keletit. (Természetesen mindkét módszer rendelkezésre áll a frontális lebenyek megléte esetén bármikor, de a különböző kultúrák mindig is különböző mértékű előítélettel viszonyultak hozzájuk.) Az első módszer a racionalitást, az analízist kedveli. Társadalmi léptékben ezt az ember önérvényesítése kíséri, és példajaképpen Descartes „*Cogito ergo sum*”-ját szokás említeni. A második módszer főként az intuitív szintézisen nyugszik, az én megtagadására szólít, és a legjobb példája a Buddha. Más szóval egy költemény megmutatja, miként működik a teljes, csorbítatlan emberi értelem. Ez a költészet legnagyobb vonzereje, függetlenül attól, hogy a vers mindemellett kihasználja a nyelvben rejlő ritmikai és eufonikus lehetőségeket, melyek önmagukban is egészen revelatívak. Egy költemény azt mondja olvasójának: „Légy olyan, mint én!” És az olvasás idejére az ember azzá válik, amit olvas, a nyelvnek azon állapotává, ami maga a vers, és a vers revelációja vagy megvilágosodása az övé is lesz. És az övé marad azután is, hogy becsukja a könyvet, mert már nem tud visszatérni a reveláció előtti állapotába. Ez az, amit evolúciónak nevezünk.

Az evolúció célja egyébiránt se nem a legerősebb, se nem a defetista fennmaradása. Az előbbi esetén Arnold Schwarzeneggerrel kellene beérnünk; az utóbbiban, ami etikailag kielégítőbb lenne, Woody Allennel. De az evolúció célja, ha hiszik, ha nem, a szépség, amely mindent túlél, és igazságot nemz egyszerűen azáltal, hogy a szellemi és az érzéki összeolvadása. A szemlélő szemében ez nem testesülhet meg másként, mint szavakban: ez teszi szükségessé a költeményt, amely éppoly gyógyíthatatlanul szemantikus, mint amilyen gyógyíthatatlanul eufonikus.

Egyetlen más nyelvben sem összpontosul mindez oly mértékben, mint az angolban. Beleszületni vagy mély ismeretséget kötni vele a legnagyobb kegy, mely az embert érheti. És megakadályozni, hogy őrzői teljes mértékben hozzáférjenek, antropológiai bűncselekmény, márpedig a költészet jelenlegi terjesztési rendszere ezt teszi. Nem is tudom, melyik a rosszabb, elégetni a könyveket vagy nem olvasni őket; mindenesetre azt gondolom, hogy egy könyvet csupán szimbolikusan megjelentetni – nos, ez valahol a kettő között van. Bocsássák meg, hogy ilyen élesen fogalmazok, de amikor látom, hogy e nyelv költőinek nagyszerű műveit a legdurvább módon semmibe veszik, s aztán másfelől látom az ijesztő demográfiai helyzetet, akkor úgy érzem, hogy iszonytató kulturális földcsuszamlás küszöbén állunk. És igazából nem is maga a kultúra miatt aggódok vagy a nagy és kevésbé nagy költők művei miatt. Engem az aggaszt, hogy az ember, aki nem képes artikuláltan kifejezni magát, beszéd helyett cselekedni fog. És mivel a cselekvés szótára a testére korlátozódik, erőszakosan fog cselekedni, kiegészítve a testét egy fegyverrel ott, ahol jobb esetben egy jelfő állna.

Egy szó, mint száz, fel kellene hagynunk a régi, begyöpösödött módszerekkel. Meg kell szerveznünk a klasszikus és a mai költészet országos terjesztését. Gondolom, jobb, ha ez privát vállalkozásként működik, de az állam támogatásával. A korcsoport, amelyet meg kell célozni, tizenöt évestől fölfele. A hangsúly legyen az amerikai klasszikusokon; és hogy kit vagy mit kell kinyomtatni, azt döntse el egy két vagy három hozzáértő emberből, azaz költőkből álló testület. Az ideológiákon civódó professzorokat ki kell hagyni a dologból, mert senkinek sincs fölhatalmazása, hogy ezen a területen az ízlésen kívül bármilyen egyéb szempontot érvényesítsen. A szépség és a hozzá kapcsolódó igazság nem rendelhető alá semmilyen filozófiai, politikai vagy akár etikai doktrínának, mivel az esztétika az etika szülőanyja, és nem fordítva. Ha önök másként gondolják, próbálják meg felidézni, hogyan is történt, amikor szerelmesek lettek.

Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a társadalom hajlamos egyetlen nagy költőt kijelölni minden korszakra, gyakran egyet-egyet századonként. Ennek az a célja, hogy a többit ne kelljen olvasni, vagy akár azt az egyet se, ha az ember úgy találja, hogy nem illik az egyéniségéhez. Az az igazság, hogy minden ország irodalmában minden adott pillanatban több azonos súlyú és jelentőségű költő van, akiknek fényénél bátran elindulhatunk. De végül is bármennyien legyenek, számuk mindig megfelel a létező vérmérsékleteknek, másként ez nem lehet: ebből fakadnak ugyanis a köztük lévő különbségek. A nyelv kegyéből el látják a társadalmat az esztétikai mércék hierarchiájával avagy spektrumával, melyeket ki-ki követhet, semmibe vehet vagy elismerhet. Nem annyira szerepmodellek ezek, mint szellemi pásztorok, akár tudatában vannak ennek a költők, akár nem – és jobb, ha nem. A társadalomnak szüksége van mindannyiukra; és ha valaha beindul az a terv, amiről beszélek, akkor egyiket sem szabad előnyben részesíteni mások rovására. Mivel ezeken a magaslatokon nincs hierarchia, a fanfár egyenlően kell hogy szóljon mindenkinek.

Gyanítom, hogy a társadalom azért választ ki mindig egy költőt, mert egyet könnyebb elhessegetni, mint néhányat. Egy olyan társadalmat, amelyben több költő is betölti a világi szent szerepét, nehezebb volna kormányozni, mivel a politikusnak olyan vonatkoztatási rendszert – és persze olyan szövegminőséget – kellene kitalálnia, amely legalábbis nem üt el élesen a költőkétől: olyan vonatkoztatási rendszert és szövegminőséget tehát, mely ettől fogva nem tekinthető kivételesnek. De egy ilyen társadalom talán igazabb demokrácia lenne, mint amit mostanáig ismerünk. Mert a demokrácia célja nem maga a demokrácia: ez redundancia lenne. A demokrácia célja a felvilágosodás. A felvilágosodás nélküli demokrácia a legjobb esetben is csak jól őrzött dzsungel, egy szem kijelölt nagy költővel Tarzan szerepére.

De én most a dzsungelről beszélek, nem a Tarzanokról. Egy költő számára feladásba sülyedni nem olyan rendkívüli dráma; megengedheti magának. A társadalomtól eltérően egy jó költőnek mindig van jövője, és a versei, hogy úgy mondjam, szakadatlanul csábítanak, hogy ízelejük meg őket. És annyit legalábbis el lehet mondani rólunk – s talán ez a legjobb, ami elmondható –, hogy mi vagyunk Robert Frost, Marianne Moore, Wallace Stevens, Elizabeth Bishop jövője: hogy csak néhányukat említsem... A földön élő minden nemzedék a már távozottak jövője, pontosabban azok jövőjének egy része, de főleg a költőké, mert amikor olvassuk művei-

ket, rájövünk, hogy ismertek minket, hogy a minket megelőző költészet lényegében nem más, mint a génállományunk. Ez nem áhítatot kell hogy ébresszen bennünk, hanem a vonatkoztatási rendszerünket jelöli ki.

Ismétlem: a költő sosem vesztes; tudja, hogy mások jönnek majd a nyomában, és folytatják az utat, ahol ő abbahagyta. (Igazából éppen az energikus, harsány, figyelmet követelő újak áradata szorítja félre – a feledésbe.) De ezt ő nyugodtan viseli, miként azt is, hogy pipogyának tartják. A társadalom viszont nem engedheti meg magának a feledékenységet, és végül is – ha összehasonlítjuk gyakorlatilag bármelyik költő szellemi keménységével – a társadalom az, amit pipogyának és vesztesnek mondhatunk. Mert az ő számára – lévén, hogy fő erőssége önmaga szakadatlan reprodukálása – egy költő elvesztése olyan, mint ha egy agysejtjét pusztítaná el. Ez silányítja a beszédét, döntésképtelenné teszi, mikor erkölcsi választási helyzet előtt áll; vagy épp beszennyezi a mondandóját fölös jelzőkkel, és az embert a demagógia vagy épp a puszta zaj mohó fogyasztójává teszi. A szaporodás szervét azonban mindez nem érinti.

Kevés gyógyszer van az öröklött rendellenességekre (melyek egy személyben talán észlelhetetlenek, de tömegben szembeötlővé válnak), és amit én javasolok, az nem ezek közé tartozik. Egyszerűen csak remélem, hogy ez az elképzelés, ha megfogam, valamelyest lefékezheti kulturális rosszkedvünk átterjedését a következő nemzedékre. Mint mondtam, az állami szolgálat szellemében fogadtam el ezt az állást, és talán megártott a fejemnek, hogy a washingtoni Kongresszusi Könyvtártól kapom a fizetésemet. Talán afféle Állami Fődoktornak képzelem magam, aki ráüti a pecsétjét a költészet mai terjesztési módjára. Valami ilyesmit: *A jelenlegi üzletmienet ártalmas a nemzet egészségére!* Hogy életben vagyunk, az nem jelenti azt, hogy nem vagyunk betegek.

Sokan mondták már – elsőként, azt hiszem, Santayana –, hogy azok, akik nem emlékeznek a történelemre, óhatatlanul meg fogják ismételni. A költészet ilyet nem állít magáról. De mégis van valami hasonlóság közte és a történelem között: alkalmazza az emlékezetet, és ez hasznos a jövőre nézve, a jelenről nem is beszélve. A szegénységgel szemben persze nem tehet semmit, de a tudatlanságot csökkentheti. És amellet ez az egyetlen megszerezhető biztosíték az emberi szív durvaságával szemben. Ennélfogva mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni ebben az országban, és pedig alacsony áron.

Az amerikai költészet antológiájából kétdolláros áron el lehet adni ötvenmillió példányt egy kétszázötven milliós országban. Ha rögtön nem is, de fokozatosan, mondjuk, egy évtized alatt elfogyna ennyi. A könyvek megtalálják olvasóikat. És ha nem lehet eladni, hát csak heverjenek köröttünk, porosodjanak, korhadjanak, málladozzanak. Mindig lesz egy gyerek, aki kihalsz egy könyvet a szemétkupacból. Én ilyen gyerek voltam, és talán önök közül is néhányan.

Negyedszázaddal ezelőtt, Oroszország egy korábbi inkarnációjában ismertem egy embert, aki Robert Frostot fordította oroszra. Azért ismerkedtem össze vele, mert láttam a fordításait: döbbenetes orosz nyelvű költemények voltak, és éppannyira szerettem volna megismerni a fordítót, mint amennyire szerettem volna olvasni az eredeti verseket. Megmutatta nekem a keménytáblás kötetet (azt hiszem, a Holt kiadása volt), amely azon az oldalon nyílt ki, ahol a *Ha a boldogság rövid, az ereje kárpótolhat* című vers volt. Az egész oldalon egy hatalmas, jó

negyvenhatos méretű bakancs talpának lenyomata látszott. A könyv fedelén „STALAG # 3B” feliratú pecsét volt – egy második világháborús, franciaországi, szövetséges hadifoglyoknak létesített koncentrációs tábor pecsétje.

Íme, egy eset, amikor egy verseskötet megtalálta az olvasóját. Csak annyit kellett tennie, hogy ott legyen valahol. Különben nem lehetett volna véletlenül rálépni – és fölemelni.

M. NAGY MIKLÓS fordítása

M. NAGY MIKLÓS

JOSZIF BRODSZKIJ SZERÉNYTELEN JAVASLATÁRÓL

Talán nem túl nagy merészség feltételezni, hogy Jozsif (Joseph) Brodskij (Brodsky) iménti beszédének olvasói közül most sokan csodálkoznak: ezt vajon komolyan gondolta? Vagy csak ügyes trükk volt, amivel megpróbálta felhívni magára a figyelmet az amerikai fogyasztói társadalomban, amely nyilván eszelősök ártalmatlan időtöltésének tartja a versírást és versolvasást?

Nos, annyit rögtön elárulhatok, hogy komolyan gondolta; Brodskijtól egyébként is távol állt a költészet posztmodern-ironikus felfogása, s bizonyos értelemben talán igaza van Dmitrij Prigovnak, az orosz konceptualista művészet világhírű alakjának, aki egy tévéműsorban kicsit gunyorosan azt mondta: „Brodskij volt az utolsó költő – az ő halálával meghalt a költészet a világban” (azaz Brodskijhoz képest többé nincsenek költők, mert maga a ’költő’ szó és persze vele együtt a költői mesterség vált ironikussá, komolytalanná, már-már jelentés nélkülivé, elveszítve szent dimenzióját, szekura... -szekularizálódva [na végre], pusztá gesztussá válva a transzcendens vízió helyébe a televíziót állító végkomposzt-civibazmeqlizációban); de hogy komolyan gondolta a szerénytelenül – és Jonathan Swift „szerény javaslata” nyomán – szerénytelennek titulált javaslatát, azt maga Brodskij is nemegyszer megerősítette. Pjotr Vajl, a New Yorkban élő neves orosz esztéta mesélte el egy írásában, hogy Jozsif valósággal megsértődött, amikor megdicsérte a ravasz ötletéért, mellyel betette a gyermeknek amikát, és legalább egy időre felhívta a tömegmédiá figyelmét a költészetre. Mindazt, amit mondott, ő abszolút szó szerint értette, felelte Brodskij, és valóban megvalósíthatónak tartja az elképzelését, hogy milliós példányszámokban adják ki az amerikai költészet antológiáit és a legjobb amerikai költők verseit; hogy egy-egy antológia ott fekdjön a Biblia mellett minden amerikai szállodaszobában; hogy a versesköteteket patikákban és szupermarketekben is árusítsák; hogy úgy lássák el az amerikai háztartásokat költészettel, mint villanyárammal...

És akkor most elmesélem az egész történetet, minden kommentár nélkül, kizárólag a tényeket összefoglalva (elsősorban Pjotr Vajl cikke alapján; *Znamija* folyóirat, 1996/8.). Bizonyára tudják, hogy Jozsif Brodskijt 1964-ben, amikor Péterváron – azaz Leningrádban – már jó névű költőnek számított (de persze publikálni nem publikálhatott), munkakerülés vádjával bíróság elé állították, elítélték, s aztán az arhangelszki munkatáborban raboskodott vagy egy évig. De szabadulása után sem hagyott fel „zavarkeltő” tevékeny-

ségével, és a KGB 1972-ben felszólította a Szovjetunióból való távozásra. Ettől kezdve haláláig az Egyesült Államokban élt, főként New Yorkban, amerikai egyetemeken tanított, s közben tovább írta orosz nyelvű költői életművét, de emellett írt verseket angolul is, s úgy nagyjából az élete utolsó tíz évében kiváló angol nyelvű esszéíró lett, sőt talán a legjobb amerikai esszéista. A történet úgy folytatódik, hogy az Egyesült Államokban, amely egy sajnálatosan elterjedt sztereotípiá szerint olyan ország, amelyben nem sok becsülete van a költészetnek meg általában a kifinomult európai kultúrának, Brodskijt olyannyira megbecsülték, hogy 1991-ben kinevezték a nemzet koszorús költőjének. Ezt a címet minden évben a Kongresszus főkönyvtárosa ítéli oda egy amerikai költőnek, s Brodskij előtt például Robert Penn Warren, Richard Wilbur és Mark Strand volt koszorús költő. Ez egyébként évi 35 000 dollárral meg egy washingtoni irodával jár együtt, de a díjazottak rendszerint tiszteletbeli címnek tekintik a koszorús költőséget, be se szagolnak az irodájukba, s élük tovább a maguk életét, mintha mi sem történt volna. Nem úgy Brodskij. Ő Washingtonba költözött, és elhatározta, hogy komoly költészet-népszerűsítő kampányba kezd. E célból mondta el az *Immodest Proposal*, azaz *Szerénytelen javaslat* című beszédét. Amiről elsőre azt gondolhatnánk, hogy az egész olyan nagyon utópisztikus, olyan nagyon oroszos dolog, s hogy az amerikaiak nyilván csak kinevezték Brodskijt. Szó sincs róla. Nevetni inkább csak az orosz emigránsok nevettek, akikben rendületlenül él az a sztereotípiá, hogy az amerikaiak nem értik a kultúra finomságait. A témában megszólaló amerikai költők, publicisták és közéleti személyiségek többsége komolyan vette a „szerénytelen javaslatot”, még ha úgy gondolták is, hogy Brodskij téved, mert az Egyesült Államokban valóban nincs komoly, tömeges igény a költészetre.

Mindenesetre valamikor 1992 vége felé Brodskij beszédét elolvasta egy Andrew Carroll nevű egyetemista, és elhatározta, hogy akcióba lép. Rögtön írt Brodskijnak egy elragadtatott levelet, találkozott, s megalapították az *American Poetry and Literary Project* nevű társaságot. Andrew Carroll elkezdett szponzorokat keresni verseskötetek nagy példányszámú kiadására, és elég sok pénzt sikerült is összegyűjtenie. 1994-re vagy tizenöt-ezer amerikai szállodában a Biblia mellett már valóban ott volt a fiókban az amerikai költészet antológiája. S közben – talán részben Brodskij kampányának köszönhetően – 1992-től vált szokássá, majd lassan hagyománnyá, hogy a tömegközlekedés járművein népszerűsítik a költészetet egy-egy rövid, frappáns idézettel. Ennek a mozgalomnak *Poetry in Motion* a neve.

Brodskijtól egy kétsorost választottak ki a fentebb említett plakátok céljaira, amely így hangzik:

Sir, you are tough, and I am tough.
But who will write whose epitaph?

A lefordítására nem vállalkozom, de szerintem ez gyönyörű. Brodskij meg azt mondta, hogy ez is jó, de ő jobban szeretett volna egy másikat a plakátra:

Buenas noches,
Don't mind the roaches.

Ami nagyjából – mert ugye igazán lefordítani lehetetlen – annyit tesz: „Jó éccakát kívánok / Sebj, hogyha csótányos”. Ez, ugyebár, New Yorkban is, Moszkvában is mindig időszzerű vers, mert mindkét városban, legalábbis a szegényebb negyedekben, állítólag rengeteg csótány van (Moszkvában magam is tapasztaltam)... S hogy mit jelent még? Hogy, úgy mond, mi a mélyebb üzenete? Meg hogy mi a tanulsága ennek a történetnek? Tudja a fene.

Inkább lejegyzem ide befejezésképpen a tavaly januárban elhunyt Brodskij egy magvas gondolatát, melyet jó barátja, a kiváló elbeszélő Szergej Dovlatov örökített meg: „Az élet rövid és szomorú. Megfigyelted már, hogy rendszerint mivel végződik?”

Rejtvény

Antonio Tabucchi 1943-ban, Pisában született, a genovai egyetemen tanít portugál irodalmat. Fernando Pessoa fordítója, akiről 1983-ban tanulmánykötetet is megjelentetett, *Il poeta e la finzione* címmel. Kisregényeket, elbeszéléseket ír, első regénye (*Piazza d'Italia*, 1975) magyarul is megjelent a Magvetőnél, 1980-ban, *Itália tér* címmel, Zsámboki Zoltán fordításában.

Írásai gyakran épülnek félreértésekre, ellentmondásokra, emlékekre. Az elbeszélések első olvasásra mintha reményvesztett, szkeptikus hősök egzisztenciális kalandjai lennének, majd a megtörtént és az elbeszélte dolgok közötti látszólagos megfelelés hézagossá kezd válni, és kiderül, hogy az erre irányuló reflexió alkotja az írás szövetét. Az időszerűtlen és a félresikerült dolgok ellenállhatatlan vonzalmat váltanak ki bennem, s ez mintha már hivatásommá, minden magasztosságot nélkülöző stigmámmá vált volna – írja az alább közölt novellát tartalmazó könyvének (*Piccoli equivoci senza importanza*, Feltrinelli, 1985) bevezetőjében.

Fontosabb munkái: *Piazza d'Italia* (Milano, 1975); *Il piccolo naviglio* (Milano, 1978); *Il gioco del rovescio* (Milano, 1981); *Notturmo indiano* (Palermo, 1984); *Piccoli equivoci senza importanza* (Feltrinelli, 1985); *Il filo dell'orizzonte* (Feltrinelli, 1986); *L'angelo nero* (Feltrinelli, 1991); *Requiem* (Feltrinelli, 1992). 1987-ben megkapta a francia *Médicis Etranger* díjat. A Feltrinelli kiadónál 1988-ban két színdarabja is megjelent, *Il signor Pirandello è desiderato al telefono* és *Il tempo stringe* címekkel. Az alább közölt elbeszélésből *Rebus* címmel Massimo Giuglielmi filmet forgatott. (*A fordító*)

Ma éjszaka Mirjammal álmodtam. Hosszú, fehér ruhát viselt, ami messziről hálólíngnek látszott, egy strandon sétált, a hullámok félelmetesen magasak voltak és a csendben hallatszott, ahogy visszaverődnek a parton, Biarritz strandja lehetett, de teljesen üres volt, én egy nyugszéken ültem, egy végtelenül hosszú sor első nyugszékén, de lehet, hogy egy másik strand volt, mert nem emlékszem, hogy Biarritzban ilyen székek lettek volna, szóval valamilyen strand volt, intetem, hogy jöjjön, üljön le mellém, de ő folytatta a sétáját, mintha nem vett volna észre, egyenesen előre nézett, és amikor közelebb jött, éreztem, hogy jéghideg levegő csap meg, fényt láttam körülötte, és akkor, az álmokra jellemző meglepetés nélküli döbbenettel értettem meg, hogy meghalt.

Egy megoldás olykor csak egyféleképpen tűnik igaznak: álmodtam. Talán mert az értelem könnyen megijed, nem tudja betölteni a dolgok közötti űrt, nem tudja megvalósítani a teljességet, holott az egyszerű dolog, jobban szereti a hézagok bonyodalmakat, amikor az akarat rábízta a megoldást az álmokra. De aztán holnap, vagy egy másik éjjel azt fogom álmodni, hogy Mirjam él, a tengerparton sétál és meghallja a hívásomat, leül mellém a nyugágyba Biarritz strandján, vagy egy másik strandon, megigazítja a haját, ahogyan mindig szokta, azzal

a lassú, ernyedő, érzéki mozdulattal, és a tengeren egy vitorlát, az égen egy felhőt mutat és nevet és együtt nevetünk, mert mindketten eljöttünk a találkozóra.

Az élet csupa találkozás, tudom, hogy közhelyet mondok, Monsieur, csak hogy soha nem ismerjük az időt, a személyt, a módot és a helyet. Az ember pedig azt gondolja: ha ehelyett azt mondtam volna, vagy ahelyett ezt, ha később keltem volna fel és nem korán, vagy korán és nem későn, ma alig észrevehetően más lennék, vagy talán az egész világ észrevehetően más lenne. Vagy ugyanaz lenne, én viszont ezt nem tudnám. Vagy például nem lennék itt, hogy elmeséljek egy történetet, hogy feladjak egy rejtvényt, amelynek nincs megoldása, vagy ha van, akkor csak az lehet, ami tényleg a megoldás volt, amit nem veszek tudomásul, és így olykor-olykor, egy pohár mellett néha elmesélem a barátaimnak és azt mondom: feladok nektek egy rejtvényt, lássuk hogy oldjátok meg. De önt miért érdeklik a rejtvények, talán a rejtvényfejtés a hobbija, vagy talán csak egyszerűen kíváncsi, és ezért figyeli mások életét?

Egy randevú, vagy egy utazás, ezek is közhelyszerűek, az életre gondolok természetesen, ki tudja hányszor mondták már; a nagy utazás közben egy csomó kisebb utat teszünk meg, jelentéktelen kis pályákat ezen a bolygón, amely maga is halad valamerre, de hová? Rejtvény minden, ön talán már bolondnak néz. De akkoriban erős voltam, a pangás ideje volt, az éveim a tunyaság mocsarában posványosodtak, a nyugalom éveiben, amikor az ember már nem túl fiatal, de nem is felnőtt még, és egyszerűen csak várja az életet.

És jött Mirjam. Terrail grófné vagyok és Biarritzba kell mennem. Én meg Carabas márkí vagyok, de általában nem hagyom el a birtokomat. Valóban így kezdődött, ezekkel a szavakkal. A Chez Albertben voltunk a Porte Saint-Denis tájékán, amely nem éppen grófnéknak való hely. Délutánonként, amikor bezártam a műhelyt, ebbe a bisztróba tértem be egy-két pohárra, ma már nincs meg, a helyén egy olyan üzlet van, ahol filmen árulnak emberi testeket, most ezek az idők járnak. Albert a Père Lachaise-be szeretett volna temetkezni, mert ott van Proust, de azt hiszem Ivry temetője jutott neki, a külvárosban, ezek is a mai idők. Más idők voltak, nem akarok nosztalgiázni, de tényleg más idők voltak, nézze csak meg a mai autókat, a motorházban milyen sűrűn állnak egymás mellett az alkatrészek, arra sincs hely, hogy leszereljük a porlasztót. Albert valójában nem volt a társam, de mintha mégis az lett volna, sok autóról gondoskodott, rally-versenyző volt akkor, amikor az utakat még nem kátrányozták és mindenki porszemüveget hordott, apró ember volt, a bárpult melankolikussá tette, és csak akkor nevetett, amikor egy pohárral többet ivott, azokban az időkben az Alsazia sört csapolták, úgy lökte elé a korsót a pulton, ahogy a westernfilmekben szokták, és azt mondta: la vitesse! A vitesse tette tönkre, de nem teljesen, egy kicsit sántított, és bal kézzel nem tudta jól megfogni a tárgyakat. Ő volt az, akinek sikerült megszereznie Agostinelli autóját. Akarom mondani Proustét. Ki tudja, hogy csinálta? Agostinelli Proust sofőrje volt, derék fiú, együtt járták be Normandiát a gótikus katedrálisok miatt, nem tudom, volt-e köztük vala-

mi, másodlagos kérdés, mint tudja, Proust is a maga módján töltötte kedvét. Mindenesetre, hogy folytassam, néhány évvel azelőtt, elsőéves bölcsészkoromban írtam valamit, és azt gondoltam, hogy ez a diplomamunkám lehetne, de aztán mindent otthagytam, a Sorbonne-t a tanáraival együtt, mindegyiket alkalmatlannak találtam, a diplomamunkámnak az lett volna a címe: *Les impressions de Proust en automobile*, de engem persze nem Proust érdekelt, hanem az autója, így egy szép napon eldöntöttem, hogy kiadatom, és meg is jelent két részben egy ócska folyóiratban, az Harper's Bazaar egyik rossz utánzatában, meg nem mondom a nevét, úgyhogy nem fogja megtalálni, és ki tudja, Albert mit csinált vele, bár ő normálisnak találta, hogy minden a kezei között ér véget. Aztán tudja milyen az élet, mint egy szövet, minden szál egybefonódik, ez az, amit egy nap meg szeretnék érteni, látni az egész rajzolatot, és így az egyik este, hónom alatt a folyóirattal a Chez Albert-ben kötöttem ki, és rendeltem egy pohárral. A Saint-Denis körül mászkáltam, mert hallottam, hogy van egy műhely a közelben, egy kis öregemberé, aki régi autókat javít, mechanikából mindent tudtam, egy meudoni garázsban nőttem föl, pont ott, ahol Céline lakott, én ugyan nem ismertem, azt mondják, hogy rossz ember volt, de jó orvos, legalábbis azt hiszem, hogy a szegényebbek annak tartották. Albert látta az újságot a kezemben, van benne egy cikk Proust autójáról, mondta, egy eszelős írta, aki Carabas márkiként írja alá a nevét. Carabas márki én vagyok, de egy kicsit lecsúsztam, a Pégase műhelyt keresem, azt mondják, segédre van szükségük. Albert rám nézett, hogy nem tréfálok-e, látta, nem tréfálok, inkább csüggedt voltam, ne szívd mellre fiú, a műhely itt van az udvarban, ott van Agostinelli autója is, múlt vasárnap hoztam el egy surenes-i autótetemőből, azt se tudták, miféle autó az, most kezdem szerelni. A nyarat a javítással töltöttük. Ez nem eladó, mondta Albert, ezen az autón fogom az utolsó utamat megtenni, ennek a tetején akarok a Père Lachaise-be menni és mögöttem egy kis zenekar az *En passant per la Lorraine*-t fogja játszani, Albert lotharingiai volt, persze. Nem tudom, ön emlékszik-e Proust autójára, a fényképről fel fogja ismerni, olyan, mint egy emlékmű, két reflektora van ezekkel világították meg a katedrálisok timpanonját, ő és Agostinelli olykor éjszaka érkeztek, végigmentek a kihalt kisvároson, megálltak a téren, a reflektorokat kicsit felfelé irányították, állítsa a timpanonra, Agostinelli, mondta Proust és kinyitotta Ruskint, a bibliáját, ezek eredeti dolgok, minden meg van írva, a Le Figaróban 1907-ben *Impressions de route en automobile* címmel jelent meg. Természetesen soha nem voltam biztos abban, hogy az autónk Prousté lett volna, az autóbontóban, ahol Albert vette, nem volt már meg a forgalmi igazolványa, nem lehetett tudni, ki volt az első tulajdonos, de ugyanaz az autó volt és a műszerfalban lévő kesztyű Albert szerint egyértelmű bizonyíték, ő legalábbis szerette így hinni, nincs abban semmi

rossz. Csak a temetésen nem kellett már neki, de ez egy másik történet.

Amikor a műhely tulajdonosa meghalt, átvettem az üzletet. Még csak papíron volt az enyém, pedig a pénz már nálam volt, mert Monsieur Gélin, a tulajdonos, szabad kezet adott és én kitűnő üzleteket csináltam, jórészt Albert érdeme volt ez, ő gondoskodott az autókról. A vevőknek, gondoltam, csinállok egy kis irodát a közönségkapcsolatok miatt, a klienseket mégsem lehetett a műhelyben fogadni, nagyon kicsi, de nagyon elegáns iroda volt a Foch Avenue-n, előkelő negyed, váróterem és faburkolatú irodahelyiség, két bőrfotel, műantik íróasztal, sárgaréz tábla az ajtón: Pégase. Voitures de luxe. Kétszer volt fogadónapom a héten, szombaton délután és vasárnap reggel, a reklámhirdetésben megjelölt időpont szerint, és rendszerint halálosan unatkoztam, mert jó, ha egy vevő jelentkezett havonta, de elég volt hét vagy nyolc autót eladni egy évben, hogy annyit keressünk, amennyit akarunk, Albertnek sikerült régi tragacsokat találnia, ezek fillérekebe kerültek, aztán egy marseilles-i műhellyel is kapcsolatba lépett, amely nevetséges összegekért múzeumi darabokat szállított nekünk. Jó volt dolgozni, bőven volt munka, nekem ez tetszett, és már volt egy segédem is a műhelyben, Albert egyik unokanővérének a fia, egy aranykezü, szemfüles fiú, Jákobnak hívták, ő is lotharingiai volt. Három-négy éven át mindent javítottunk: Delage-t, Aston Martint, egy Hispano Suizát, egy Isotta Fraschinit, egy fenséges fehér Cordot, sőt egy 1922-es Fiat Mefistofelest is, a legszebb versenyautó volt a világon, nem is autó volt az, hanem harcsa, egy 1908-as prototípusnak a másolata és huszonnégyben világrekordot futott. A vevők általában Párizsba látogató amerikaiak voltak, akik régi autókat akartak venni, Európa-mániás gazdagok, én meg egy ijedős francia, mindannyian Fitzgeraldnak érezték magukat, tele szellemmel és haszontalansággal; Montmartre, pezsgő és Sous le ciel de Paris. Ezek is más idők voltak.

Az emberek néha féltek ugyan a bombáktól és az öldökléstől, de ünnepelni akartak, élni akartak, szórakozzunk és legyünk vidámak, az élet ajándék, amit élvezni kell, ne csináljunk úgy, mint az együgyű szüzek. Egy egyiptomi lett a legjobb ügyfelünk, jovialis nagy darab ember volt, három havonta igényt tartott egy új autóra, minden évszakra, mondta nevetve, mint egy gyerek és aztán rendszerint összetörte, úgy ivott, mint a kefekötő. Azt hiszem, a végén pórul járt, a francia rendőrség letartóztatta, hogy miért, sosem tudtam meg, azt mondták, hogy politikai okok miatt, ki tudja. Albert azt akarta, hogy házasodjak meg, nőülj meg, Carabas, mondta, elmúltál harminc, szükséged van egy jóra való asszonyra, mit csinál egy férfi egyedül otthon a motorjavítás után, gyorsan megöregszik, tudod, az idő úgy megy, hogy észre sem veszed. Egy kicsit filozofikus volt Albert, minden jó szerelő az, talán el sem hiszi Monsieur, de az autókat megismerve sok mindent megért az ember, az élet egy fogaskerékrendszer, egy görgő itt, egy pumpa ott és aztán az ékszíj, amely mindent összeköt és átalakítja a mozgásban lévő energiát, pont mint az életben, egyszer szeretném megérteni, hogyan működik az az ékszíj, amely összeköti az életem darabjait, az elv ugyanaz, fel kellene nyitni a motorháztetőt, ott állni és vizsgálni a zümmögő motort, összekötni mindent, minden pillanatot, a szereplőket, a dolgokat, azt mondani: ez a motor helye, vagyis az én akkori életem, ez Albert, ő volt az önindító, a du-

gattyú meg a porlasztó voltam én, és ez a gyertya, amely kibocsátja a szikrát és most beszállás, indulunk. A szikra természetesen Mirjam, ön talán már sejti, de mi volt az ékszír? Nem a közvetlen, az egy Bugatti Royale, így mondtam Albert-nek, hanem az igazi, a titkos, amely minden darabot összekapcsol, amely beindít egy motort, úgy, hogy az autó elinduljon, ritmusa legyen, lüktetése, lendülete, sebessége, és meg is tudjon állni.

Nem lehet ellenállni egy Bugatti Royale-nak, mondtam Albert-nek, én elindulok. Ő rám nézett, éppen a pultot törölgette, úgy tűnt, mintha a szemén a melankóliának valamiféle árnyéka suhant volna át, baj lesz, mondta, te jobban tudod nálam, de megértelek, ez a te versenyed, mindig a rajtnál álltál, és ott a pálya, ami csábít, túl fiatal vagy, nem lehet kitérni a kockázat elől. De előbb még vissza kell mennem egy kicsit, mert a beszélgetésünk nem ott végződött, mármint Mirjamé meg az enyém, ahol azt mondtam, hogy Carabas márki vagyok, és nem hagyom el a birtokaimat. Kérem ne tréfáljon, mondta. Egyáltalán nem tréfálok, mondtam. Akkor megismételte: kérem, ne tréfáljon. Zavarodott mozdulattal fogta meg a poharat, és mintha mindaz, amit mondani készült, a világ legtermészetesebb dolga lett volna, azt mondta: meg akarnak ölni. Azoknak a nőknek a hangján mondta ezt, akik az életben már túl sokat ittak, túl sokat tudtak, túl sokat szerettek, és ezért már túl vannak a hazugságon; én úgy néztem rá, mint egy hülye, egy szót sem tudtam válaszolni, majd hitványul azt a megjegyzést tettem: és mi hasznom van nekem ebből? Gyorsan felhajtotta az italát, mélabúsan elmosolyodott, mint aki elvesztette az illúzióit, nagyon kevés, mondta, majdnem semmi, az aprópénzt otthagya az asztalon, felállt és megigazította a haját azzal a fáradt mozdulattal, bocsánat, mondta és elment. Én nem hívtam fel, a pohara mellett hagyott egy doboz gyufát, amire ráírta: Mirjam, és mellette volt egy telefonszám. Azt mondtam magamnak: jobb elszalasztani. De a következő szombaton megismertem a grófit. A Foch Avenue-n lévő irodámban üldögéltem, nyár eleje volt, és az ablakból láttam a fák fiatal zöldjét, egy olasz dandy könyvét olvastam, aki a század elején autóval utazott Pekingbe, most már nem emlékszem, hogy hívták, és egyszer csak megjelent a gróf. Természetesen fogalmam sem volt, hogy ki ez a testes, vörös kecskeszakállas, már nem egészen fiatal ember, sötétkék zakóban, világos nadrágban, régies napszemüveggel, sétapálcával, és újsággal, mint afféle bankár vagy ügyvéd. Bemutatkozás után leült, esetlenül tette keresztbe a lábát, mert túl kövér volt. Azt hiszem, hogy a feleségem már kapcsolatba lépett Önnel és elmondta, milyen munkáról lenne szó, lassan beszélt, szeretném pontosítani a részleteket. Unott, majdnem bárgyú hangja volt, mintha nem érdekelné a dolog, bosszúságát pedig egy csekkkel szeretné megszüntetni. Van egy régi autónk, folytatta, egy huszonhetes Bugatti Royale, és a feleségem a fejébe vette, hogy elviszi Biarritzba, egy rallyre, amelynek végcélja San Sebastianóban van. És ahogy sejtettem, elővett egy csekkfüzetet, ráírt egy összeget, ami szerintem több volt, mint a Bugatti Royale értéke, aztán aláírta. Az arca unottabb volt, mint valaha, éreztem, hogy kezdek tűzbe jönni, de megpróbáltam uralkodni magamon. Franciaország tele van sofőrökkel, akartam volna mondani, egy közönséges hirdetés az újságban, és sorakozni fognak az ajtaja előtt, de most, ha nem haragszik, nagyon elfoglalt vagyok. Ő viszont azt mondta: szeretném, ha visszautasítaná azt a kérését, hogy elkíséri. És felém

nyújtotta a csekket. De az az ujjai között maradt, mert olyan buta arckifejezéssel néztem rá, mint amikor valaki nagyon meglepődik valamin, ugyanakkor éreztem, hogy nagyon homályos ez az ügy, minden bizonytalan és teli van ellentmondással. Nem tudom miért, ösztönösen azt mondtam: nem ismerem a feleségét, soha nem kaptam semmilyen munkaaajánlatot, hazudtam, nem értem miről beszél. Ő is elcsodálkozott, ebben biztos vagyok, de nem nagyon mutatta. Eltép-
te a csekket és a papírkosárba dobta, ha így van, bocsánat a zavarásért, mondta, a titkárom úgy látszik, tévedett, jó napot kívánok. Alighogy távozott, felhívtam azt a számot. Az Hotel de Paris válaszolt, a grófné és a gróf úr elmentek, kíván-e üzenetet hagyni? Személyes üzenet, mondja meg a grófnénak, hogy Carabas márki telefonált, elég ennyi.

Tényleg egy Bugatti Royale volt, egy coupé de ville, nem tudom, ez önnek mond-e valamit Monsieur, azon se csodálkoznék, ha nem mondana semmit. A Quai d'Anjou egy kis garázsába mentem érte Albert-rel, fakapu egy mohos kis udvaron, mint egy angol házban és lenn a Senna. Albert nem hitt a szemének, lehetetlen, ismételte, lehetetlen; simogatta a hosszú, elkeskenyedő sárhányókat, nem tudom érti-e, de a Bugattiban benne van a női test formája, egy nő, mintha a hátát támasztaná valaminek, miközben a lábait előre nyújtja. Fenséges példány volt, a karosszéria kitűnő állapotban, a kárpit damaszkuszi bársonyból, viszonylag ép, alig néhány molyrágta lyuk és egy szakadás. A baj a kerekekkel és a kipufogócsővel volt, legalábbis első látásra. Úgy tűnt, hogy a motort nem viselte meg a hosszú mozdulatlanság, csupán arra várt, hogy valaki felébressze a mozdulatlanságból. Sikerült is beindítanunk és elvittük a műhelybe. Hiányzott az elefánt a motorháztetőről, ez volt az egyetlen csúnya meglepetés, mert nem lehet rallyre menni egy elefánt nélküli Bugatti Royale-lal. Talán ön nem tudja, vagy nem figyelte meg, de a Bugatti motorházának a tetején, pont a rács fölött van egy kis ezüst elefantszobor. Ettore bátyjának, Rembrandt Bugattinak a szobra, és nem csak a cég márkája volt, mint a Rolls Szárnyas Győzelem nevű szobra, vagy a Packard hatyúja, ez igazi szimbólum volt, nehezen megfeythető, mint minden szimbólum, ez egy elefánt, amely a hátsó lábain áll és párzási vagy támadó szándékkal nyújtja előre trombitáló orrát. A gondolatok túl egyszerű egybeesése? Meglehet. De gondolja el: egy Bugatti Royale, amely mintha a hátán feküdne, az eleje enyhén megemelkedik, a szpoilerek elöl szétvetve, indulásra és mámorra készen, azzal a mesébe illő ráccsal, azzal a fémhálóval, amely mögött energia és élet lüktet, fölül pedig ott áll egy kinyújtott orrmányú elefánt.

En a háttérben akartam maradni, Albert telefonált az Hotel Paris-ba, hátha a grófné tudja, mi lett az elefánttal, egyszerűen eltűnt, elveszett, mondta aztán Albert, az autót régóta nem használták, azt javasolták, csináljunk egy másolatot. Így három hét alatt megoldást kellett találnunk, miközben fényesre csiszoltuk a motort és a karosszériát. Az egyik hengeren volt némi javítanivaló, nem nagy dolog. A fiatalembernek, aki a kárpitmunkákat csinálta, a Rue Le Peletier-n volt egy kis üzlete, ravasz fickó volt, antik szöveteket javított egy ismerős kolostor apácáival, olyan munkához, amihez türelem kell, nincs jobb az apácáknál, higgye el, úgy stoppolták meg a damasztot, hogy nem is látszott, mindig a szövet fonákján kellett dolgozni, a sok fonaltól úgy nézett ki, mint egy gombolyag vagy mint egy telefonközpont zsinórrengetege. A legrosszabb az elefánt volt. Akadt

ugyan valami szobrászféle, aki agyagból megcsinálta volna, fémbevonattal, de a rázkódástól széthasadt volna, ez nem volt jó megoldás. Aztán Albert-nek eszébe jutott egy műbútor-asztalos, aki Marais-ben lakott, lotharingiai volt ő is, ez a történet tele van lotharingiaiakkal, tudom, szóval volt egy öreg, aki teljesen élet-hűre tudott faragni egy figurát. Az elefánt fényképeit könnyen megszereztük, elvittük az öreghez a méretekkel együtt, és megmondtuk neki, hogy csináljon egy minden részletében pontosan ugyanolyan másolatot. Már csak a krómozás volt hátra, a végeredmény elfogadható lett. Persze az álló autón kiderült a csalás, de a mozgó autón eredetinek tűnt.

A reggeli indulás nagy esemény volt. Albert teljesen az apa szerepét vette fel és kérdeztetett, nem hiányzik-e valami, nem felejték-e otthon valamit. Előző nap vásároltam egy bőr utazótáskát, ez az autó és egy ilyen utazás megérdemel egy bőr utazótáskát, aztán egy krémszínű vászon meg egy zergebőr zakót és egy olasz selyemsálát. Amikor megérkeztem az Hotel Paris-hoz és a libériás portás kinyitotta a kocsiját és meghajolt, mondtam, hogy értesítsék a grófnét, pont úgy éreztem magam, mint Carabas márkí. A hordár egy kis bőröndöt hozott, meg egy neszesszert, ő a férjével jött le, szórakozottan üdvözölt és beszállt hátra. Félttem a gróffal való találkozástól, mivel korábban nem volt valami szívélyes, de úgy köszöntött, mintha soha nem találkoztunk volna, tökéletesen színlelt, ez volt a nap első meglepetése. Június végi hétfő volt. Egy hét múlva találkozunk Biarritzban, drágám, mondta szívélyes hangon, ha akarod, kiküldheted elém a sofőrödet az állomásra, a vonatom este 8 óra 35-kor érkezik, ha nem, találkozunk a Palais-ban. Én egyesbe kapcsoltam, ő az ablakon át intett egyet.

A második meglepetés az volt, amikor azt mondta, a hatos úton menjünk, meg az is, ahogyan ezt közölte. Rideg, határozott hang volt, az erős akarat, vagy a félelem hangja, de én vitatkoztam: az nem Biarritzba vezet. Másik úton akarok menni, válaszolta szárazon, hálás lennék, ha nem ellenkezne. Aztán volt egy harmadik meglepetés. Amikor a Chez Albert-ben megismertem, akkor annyira védtelen volt és annyira kiismerhető, az arcáról le lehetett olvasni az életét: most óvatos és tartózkodó maszk mögé bújt, egy igazi grófné szerepébe. Meg aztán szép volt, persze, de ez nem volt meglepetés: aznap tényleg abszolút szépségnek tűnt, mert közben megértettem, hogy a világon nincs nagyobb szépség a női szépségnél, ön ért engem Monsieur, és ez valahogy megörjített. Közben a Bugatti Franciaország kellemes útjain futott, egyenes és hegyes-völgyes, platánok szegélyezte utakon, amelyek mifelénk nagyon barátságosak. Az út eltűnt mögöttem, előttem pedig kinyílt, és az életemre gondoltam, a tunyaságomra, arra, amit Albert mondott, és szégyenkeztem amiatt, hogy soha nem ismertem a szerelmet. Nem a fizikai szerelmet persze, az ismerős volt, ahogyan mindenki számára ismerős: hanem az igazi szerelmet, amely belül éget, aztán továbbterjed és pörög, mint egy motor, miközben a kerekek járják az utat. Pontosán így volt, egyfajta lelkiismeretfurdalást éreztem, mert tisztában voltam közepszerűségemmel és gyávaságommal; a kerekeim eddig lassan és lustán futottak egy, most már hosszúnak tűnő úton és én egyetlen tájra sem emlékszem. Most azonban egy másik úton utaztam, a semmi felé, egy szép és idegen nő társaságában, aki nem tudom, ki elől menekült, vagy nem tudom, kit került: haszontalan út volt, éreztem, üres út, mint az azt megelőzőek, Franciaország középső részén.

Így gondoltam akkor. Limoges nem volt messze, vidéken voltunk és parasztok dolgoztak a gyümölcsösökben. Limoges, gondoltam akkor, mi köze van Limoges-nak az én életemhez? Az út szélén megállítottam az autót. Felé fordultam és azt mondtam: figyeljen ide. De mielőtt folytathattam volna, az ujját nagyon gyengéden az ajkamra tette és azt suttogta: ne játssza a hülyét, Carabas. Nem mondott többet, kiszállt és előre ült. Menjünk tovább, mondta, tudom, hogy ez egy értelmetlen út, de talán minden értelmetlen, és én tudom mit csinálók.

Különös érzés megérkezni egy ismeretlen városba és tudni, hogy ott eddig teljesen ismeretlen szerelemmel fogsz szeretni. Egy kis szállodában szálltunk meg, közel a folyóhoz, nem emlékszem melyik folyó megy keresztül Limoges-on, kopott tapétás szoba, hétköznapi bútorzattal, azokban az években minden szálloda ilyen volt, egyébként elég, ha megnézzük a Jean Gabin-filmeket. Mirjam kérte, mondjuk azt, hogy a feleségem, nem akarta megadni az adatait, ebben a szállodában meg úgysem figyelnek a párokra. Az ablakból látszott a víz és a tölgyfák; az éjszaka szép volt, hajnalban aludtunk el. Megkérdeztem tőle: ki elől menekülsz Mirjam, mondd meg légy szíves, beszélj egy kicsit magadról. De ő a szájamra tette az ujját.

Felesleges volt ezen az úton menni, már mondtam, először Rodezben szálltunk ki, aztán az Albi környéki szőlőhegyek irányába mentünk, mert Mirjam kíváncsi volt egy tájra. Kiderült, hogy egy festményről van szó, meg is találtuk. Aztán átugrottuk Toulouse-t és Pauba mentünk, mert az anyja itt töltötte a gyermekkorát, nekem meg jó volt elképzelni az anyját kislánként, kollégistaként, a kollégiumot azonban hiába kerestük. Új és furcsa érzés volt egy velem lévő nő anyjának a gyermekkorára gondolni. Aztán megnéztük Pau házait és azt a gyönyörű teret a padlásszobákkal, a palatetőre biggyesztett kis fehér ablakokkal, és én elképzeltem egy telet ebben a városban egy ilyen ablak mögött, és kedvem lett volna azt mondani: Mirjam, hagyjunk ott mindent, jöjjünk ide lakni télen, ebbe a városba, ahol senki nem ismer minket.

Szombaton értünk Biarritzba, a rally másnap volt, azt gondoltam, hogy az Hotel des Palais-ba megyünk és két szobát veszünk ki, de ő egy másik szállodát választott, az Hotel d'Angleterre-t, és az én nevemen jelentkezünk be, a luxusszállodákban sem kérik a vendégektől az iratokat. Világos volt, hogy rejtőzködik, és nekem megint eszembe jutott első találkozásunknak az a furcsa, gyötörő mondata, ő mindig visszautasította azt, hogy erről a dologról újra beszéljünk, akkor a vállára tettem a kezem, belenéztem a szemébe, lenn voltunk a biarritzi strandon, napnyugta volt, a sirályok a földön járkáltak, a rossz idő jele, azt mondják, néhány gyerek a homokban játszott; tudni akarom, mondtam és ő azt válaszolta: holnap megtudsz mindent, a futam után, holnap este, találkozunk itt a strandon, menjünk egy kört az autóval, kérlek, ne ellenkezz.

A futamra minden sofőrnek az autójához illő, korabeli ruhát illett fölvennie, én vettem magamnak egy térdnadrágot és egy világos szemellenzős vászonsapkát, ez színjáték, mondtam Mirjamnak, nem verseny, divatbemutató, de ő azt mondta, hogy nem, majd meg fogom látni. Nem volt nagy vetélkedés, csak majdnem. Az út a tenger mellett, szinte végig a meredély fölött kanyargott: keresztülment Bidart-on, Saint Jean de Luz-on, Donibane-on, egészen San Sebastian-ig. Hármasával indultunk, sorsolás szerint, anélkül, hogy figyelembe vet-

ték volna az autó márkáját, úgyis a stopper mérte az időt és a pontozást a hengerűrtartalom alapján végezték. A mi futamunkban indult egy huszonnyolcas Hispano-Suiza, a Boulogne és egy huszonkettes lángvörös Lambda, nagyon pazar darab, nem véletlenül volt a Lambda Mussolini autója; de a másik se volt rosszabb, nagyon elegáns, üvegzöld volt a felső része, a motorháztető pedig krómozott. Az elsők között indultunk, reggel tízkor. Szép, atlanti időjárás volt, hűvös szél fújt, a felhők szinte futottak az égen, gyakran eltakarták a napot. A Hispano-Suiza kilőtt, mint egy rakéta, hagyjuk előzni, mondtam Mirjamnak, nem akarok a többiek előtt menni, akkor erősítünk bele, amikor én akarom. A Lambda hátul maradt, nyugodtan jött utánunk. Egy bajszos, fekete fiatalember vezette, mellette egy fiatal lány ült, valószínűleg gazdag olaszok, folyton mosolyogtak és integettek nekünk. Saint Jean de Luzig minden kanyarban mögöttünk voltak, aztán Hendaye-nál, a határon megelőztek, majd a Donibane-ig vezető egyenes úton elkezdtek lassítani. Furcsának találtam, hogy pont az egyenesen kezdenek el lassítani, a Hispano-Suizát még Irun előtt megelőztük, most már számoltam azzal, hogy nyomni kell a gázt, és vártam, hogy a Lambda sem tesz másként. Ők viszont hagyták, hogy könnyedén megelőzzük őket, körülbelül száz méterrel maradtak le, a lány nevetett és integetett, ezek nagyon jókedvűek, mondtam Mirjamnak. Az egyenes végén meg akartak előzni, nagyon közel jöttek hozzánk. Ezen a ponton van egy csúnya kanyar egy ellenkanyarral, amelyet már előző este megnéztünk és jól emlékeztem is rá. Mirjam felkiáltott, amikor látta, hogy belénk jönnek és a meredély felé taszítanak minket. Én fékeztem, aztán hirtelen gyorsítottam, ösztönös volt az egész, az autó hátulját találtam el, száraz, gyors ütés volt, de épp elég. A Lambda a bal oldalra csúszott és a palánk mintegy húsz méteren keresztül végighorzsolta az oldalát, én a visszapillantó tükrökből néztem a jelenetet, egy karóba ütközve elvesztette az egyik sárhányóját, az út közepére csúszott, aztán, most már sebesség nélkül megint balra és egy kavicskupacban megakadt. Nyilvánvalóan nem történt komoly baj. A fejem búbjától a lábamig kivert a hideg verejték. Mirjam a karomat szorította. Ne állj meg, kérlek, ne állj meg. Folytattam az utat, San Sebastiano pont alattunk volt, azt hiszem, nem látta senki a jelenetet. Miután átszakítottam a célszalagot, bementem a boxba, de nem szálltam ki. Szándékos volt, mondtam, készakarva csinálták. Mirjam nagyon sápadt volt, nem mondott semmit, mintha kővé változott volna. Megyek a rendőrségre, mondtam, be akarom jelenteni az esetet. Kérlek, suttogta. De nem érted, hogy direkt csinálták, kiabáltam, meg akartak ölni. Ő rám nézett, arca feldúlt, ugyanakkor könnyörgő volt. Gondoskodj az autóról, mondtam, egyenesítesd ki a lökhárítókat, én sétálok egyet. Kiszálltam, becsaptam az ajtót, az autón nem volt semmilyen súlyosabb sérülés, egy rossz álom is lehetett volna az egész. San Sebastianóban kóboroltam, bejártam a tengerpartot, nagyon szép ez a város a fehér szecessziós épületeivel, aztán beültem egy hatalmas kávéházba, a falakon megfeketedett tükrök, ilyen kávéházak, amelyekhez étterem is tartozik, csak Spanyolországban vannak, ettem is egy tányér sült halat.

Mirjam az autóban várt, a box közelében. Rendbeszedte magát, újra kifestette az arcát, az ijedség elmúlt, a szerelők kiegyenesítették a lökhárítókat, a futam véget ért, az emberek kezdtek szétszéledni. Kérdeztem tőle, hogy győztünk-e. Nem tudom, felelte, nem fontos, menjünk vissza a szállodába. Nem figyeltem az

időre, délután három óra lehetett. Irunig egyikünk sem szólalt meg, a határon, amikor látták, hogy egy rallyautóban ülünk, egy kézmozdulattal átengedtek, ismét Franciaországban voltunk. És akkor vettem észre. Teljesen véletlenül vettem észre, mert mögöttünk volt a nap és a fény olyan zavaróan verődött vissza a motorháztetőn lévő kis szoborról, mint amikor a tükör szór szikrákat. Reggel, odafelé menet is mögöttünk volt a nap, de nem zavart, mert a fa részben elnyelte a krómozást, így a szobor fénytelen volt. Megállítottam az autót, ki sem kellett szállnom, annyira biztos voltam a dologban. Kicserélték az elefántot, mondtam, ez egy fémszobrocson, acél, vagy ezüst, nem tudom, de nem ugyanaz. Aztán eszembe jutott még valami, csak egy ötlet volt, egy kicsit abszurd, de ki mondtam: akarom tudni, mi van benne. Mirjam rám nézett és elsápadt. Megint olyan hamuszínű lett az arca, mint az ütközéskor, és úgy látszott, mintha remegne. Este el fogom mondani, mondta, kérlek, a férjem néhány óra múlva itt lesz, el akarok menni. És akkor megkérdeztem: tőle félsz, amikor megismertelek, bevallottál valamit, emlékszel, tőle félsz? Ő megszorította a kezemet, remeggett, menjünk, mondta, kérlek, ne vesztessük az időt, vissza akarok menni a szállodába.

Erőteljes szerelemmel, már-már görcsösen szerettük egymást, mintha ez a túlélés szélsőséges aktusa lett volna. Kábultan feküdtem az ágyban, úgy, mint amikor a test már majdnem alszik, de a gondolat szabadon kóborol képről képre, és a szemem előtt vonult el Albert és a Pégase műhely, aztán a paui tér és a padlószobák, egy kis fémelefánt, aztán egy úttest és egy meredek sziklafal az óceán fölött, Mirjam a szakadék szélén állt, akkor a gróf nesztelenül odament hozzá, lelökte, ő meg zuhant lefelé az ürességbe, melléhez szorítva a táskáját, amit soha nem adott ki a kezéből. A gondolataim körülbelül így csapongtak, amikor Mirjam fölkelte és kiment a fürdőszobába, mire a jobb karom lecsúszott a padlóra, a táskát kereste, finoman kinyitottam, belecsúsztattam a kezem, egy pisztoly agyát éreztem, anélkül, hogy tudtam volna miért, magamhoz vettem, gyorsan felkeltem és felöltöztem. Megnéztem az órát, volt időm. Mirjam kijött a fürdőszobából, rögtön megértette, de nem tiltakozott. Mondtam neki, hogy csomagoljon be és várjon. Nem, mondta, a strandon foglak várni, félek egyedül maradni ebben a szobában. Fél kilenckor, mondtam én. A kocsit hagyd itt nekem, okosabb, ha taxival mész. Lementem kifizetni a számlát és fogtam egy taxit. Kezdett leszállni a köd. Az állomás közelében szálltam ki, jártam az utcákat, arra gondoltam, mit fogok csinálni, és tudtam, hogy nem fogom tudni, nevetségesnek tűnt, hogy ott várok egy embert, akit életemben kétszer láttam, várom, hogy mit csináljak, hogy megfenyegezzem, netán megmondjam neki, tudom, hogy meg akarja ölni a feleségét. És hogyha nem áll el a szándékától... Mit csináltam volna, ha ellenáll? Megforgattam a zsebemben a kis pisztolyt, ami olyan volt, mint egy játékpisztoly, az állomás eresze alatt kevesen voltak, a hangosbemondó jelezte a vonat érkezését, én közömbösen a járda egyik oszlopa mögé rejtőztem, mert felismertem volna. Gondolkodtam: itt támadjam meg, vagy kövessem? A kezem, amelyik a pisztolyt markolta, csupa izzadság volt, aztán az utasok kezdtek leszállni, spanyolok egy vidám csoportja, egy nőrsz két szőke gyerekekkel, egy jegyepár, néhány turista: kevesen. Aztán seprűkkel és locsolócsövekkel felszerelt vasúti alkalmazottak kinyitottak minden ablakot és el-

kezdték takarítani. Néhány percre el kellett telni, míg rájöttem, hogy a gróf nem volt a vonaton: amikor rájöttem, előtört a pánik. Nem kifejezetten a pánik, hanem egy hatalmas félelem, gyorsan átmentem az állomás csarnokán, beszálltam egy taxiba és az Hotel des Palais-ba vitettem magam, gyalog is mehettem volna, de gyorsan akartam odaérni. A Palais pazar szálloda volt, az egyik legrégebbi Biarritzban, fehér és fenséges, de nagyságában is kecses. A portás figyelmesen végignézte a vendégek névsorát, az elejétől a végéig, aztán visszafelé, az újat csúsztatva a neveken. Nem, mondta, ez az ember nincs a vendégeink között. Talán most kell érkeznie, mondtam, ellenőrizze az előjegyzéseket legyen szíves, egy hölgyről és egy úrról van szó. Elővette a szobafoglalások listáját és figyelmesen végignézte. Nem uram, sajnálom, de nincs ilyen nevünk. Kértem a telefont és hívtam az Hotel d'Angleterre-t. A hölgy kevéssel ön után távozott, mondta a portás. Ez biztos? Hogyne, átadta a kulcsokat és elment az autóval, a hordár tette fel a csomagokat. Kimentem a Palais-ból és gyalog a strand felé vettem az utamat, két lépésnyire volt. Lementem a lépcsőn, lassan bandukoltam a homokban, fél tíz volt, leszállt a köd, a tenger megemelkedett, néha hidegek a nyári esték Biarritzban. Az öltözőnél kellett volna találkozoznunk, a nyugágyak mellett. Leültem az egyikbe és bámulni kezdtem a tengert. Hallottam Biarritz harangját, amely tízet ütött, aztán tizenegyet, aztán éjfél. A pisztoly még a zsebemben volt, megpróbáltam beledobni a tengerbe, de nem sikerült, nem tudom, miért.

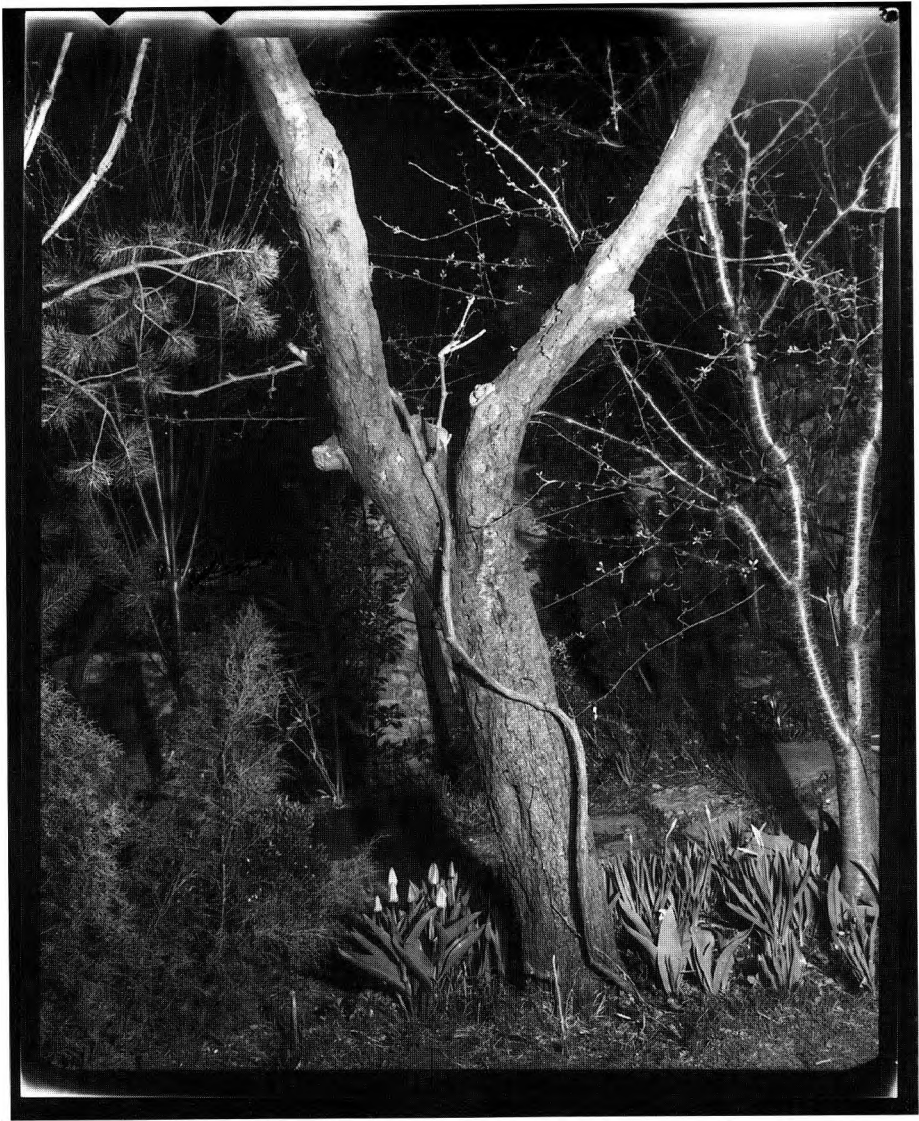
Tudja, hogy egyszer még egy hirdetést is betettem a Le Figaróba? Elveszett elefánt keres huszonhetes Bugattit. Hülyeség, nem? Mindez azonban nagyon régen volt, ma nevetségesnek tűnik. Jaj de leitatott Monsieur! Bár ami a poharat illeti, az nagyon jó társaság. Tudja, néha amikor egy kicsit iszik az ember, a valóság leegyszerűsödik, a dolgok közötti űr eltűnik, olyan, mintha minden mindennel összefüggne és valaki azt mondaná: itt vagyok. Mint az álmokban.

De ön miért kíváncsi mások történeteire? Talán nem képes kitölteni a dolgok közötti űrt? Nem elég önnek, hogy álmodik?

SZOKÁCS KINGA fordítása

Kása Béla

Balla András

Kerekes Gábor

Szilágyi Lenke

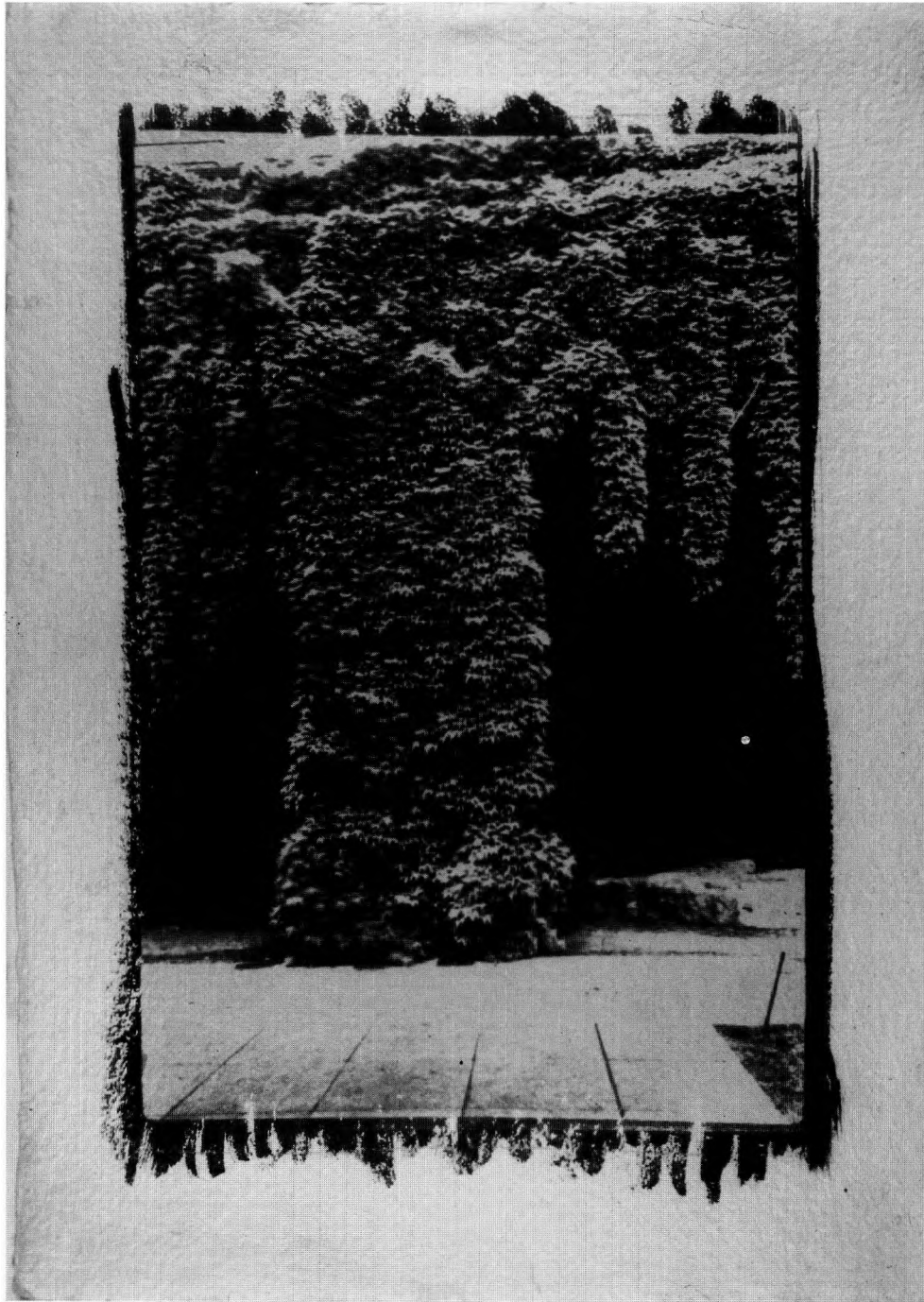
Benkő Imre

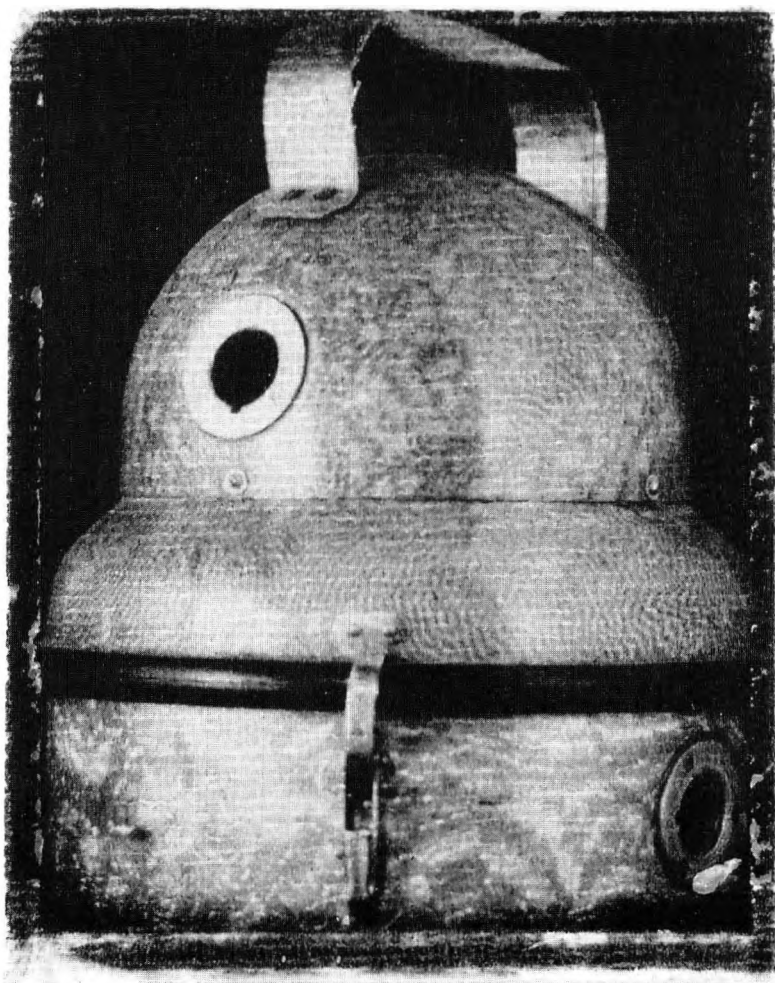
Zátonyi Tibor

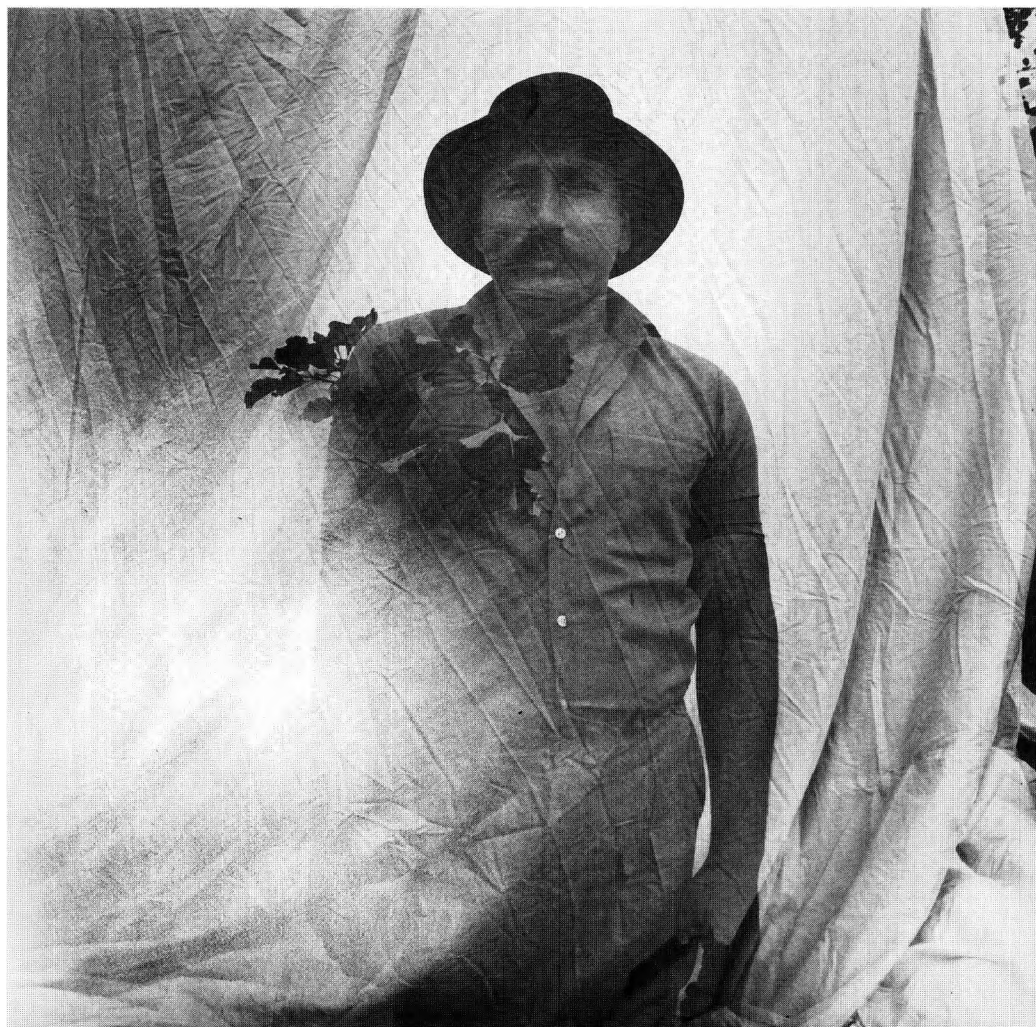
Kovács Melinda

Vékás Magdolna

Drégely Imre

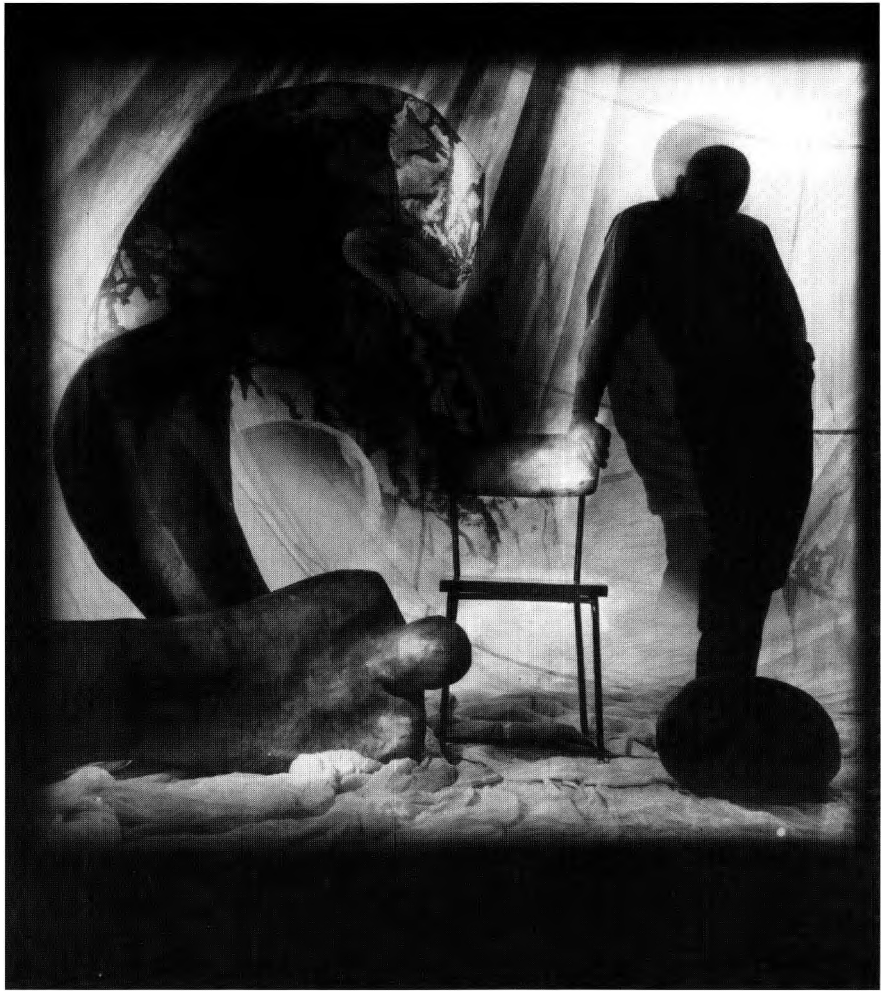
Török László

Herendi Péter

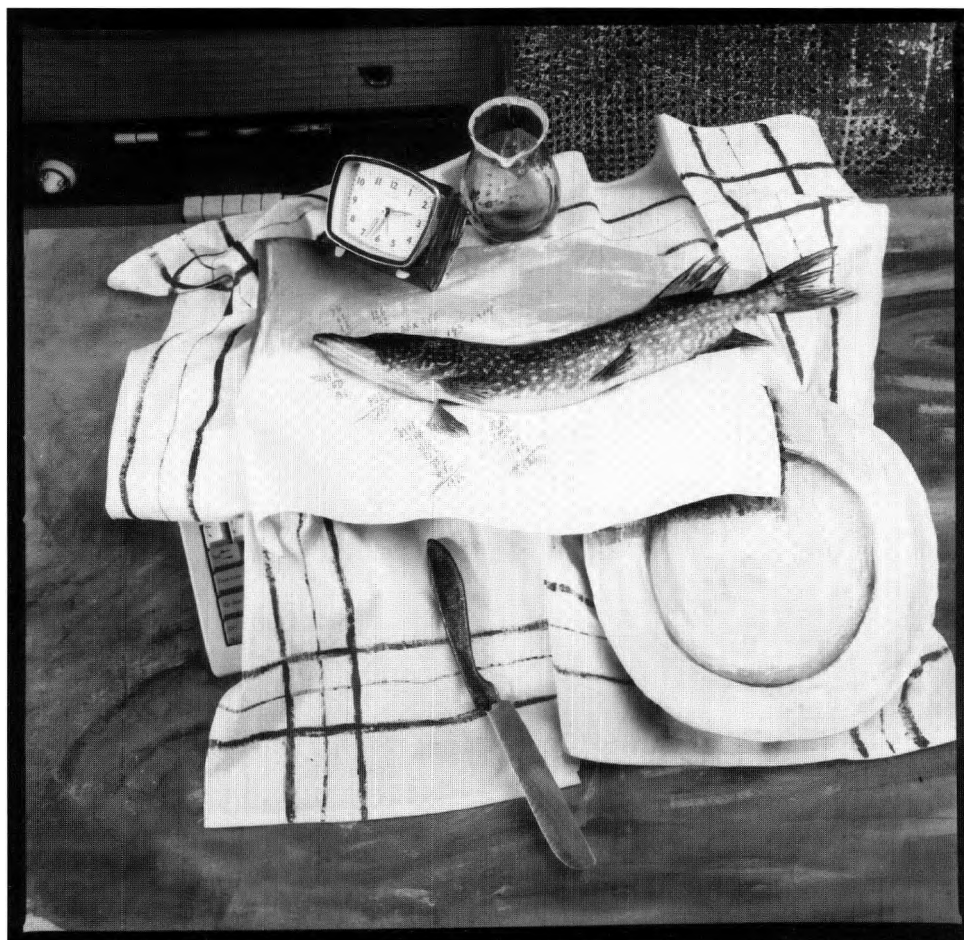
Körtvélyesi László

Telegdy Zoltán

Csoszó Gabriella

Farkas Antal

Bozsó András

Tillai Ernő

Egy lelet leírása

*A Kortárs magyar fotográfia című kiállítássorozat után**

Az 1236. oldalon levő felvételen három kisfiú látható repülőgép-modellekkel. A gépek közül kettő feltehetően gumimotoros, könnyű hártypapírokkal borítva. A hokedli mellett állók egyike kalapácsot szorongat (a munka, a készítés, a részvétel attribútuma?). A kicsi valószínűleg csak szemlélője lehetett a gépek létrejöttének, de most valamiféle matrózirukában ő is ott álldogál a nagyok (testvérei?) mellett. Az előtérben tábori széken, melyről kis rojtok csüngnek, egy kisfiú ül, kezében az általa készített „gumimotoros”, fején kucsma, ami kicsit furcsán felel a fehér csokornyakkendőnek, a fekete harisnyának, a kicsit felfelé kunkorodó orrú, magasszárú cipőnek. A bejárat mellett, a lépcső támfalán egy otffejtett cipőkefe hever.

És most árulónak kell lennem a fotó „hőisével” szemben, mert az üldögélő figyelmes kisfiút Molnár Farkasnak hívták, és később a Bauhaus ismert építésze lett. Íme hát az ifjú konstruktőr...

Nem tudjuk, ki készítette ezt a képet. A régi felvétel mégis beszél, minden másnál jobban bizonyít, hitelesít, megtörténtté tesz sajátos természetével.

Hiszen ami a képen van, az megtörtént, dokumentummá vált, és most már örökké létezik, ügyefogyott gyermekkorunktól szomorú temetésünkig. Ránk szervesülnek valamiféle közös emlékezetként a jellegzetes felvételek. Sándor cár szauna utáni vízbe csobbanása vagy Che Guevara profilja a szivarfüst ködében, mint ahogy Giacometti fejre húzott esőkabátja a felcsapódó párizsi esőben. Egyik-másik jelképpé emelkedik, mint Robert Capa felvételén a spanyol polgárháborús harcos halála vagy a partraszállás felvételei „omaha beachen”. De hát mi is van itt?

A fényképen van, tehát megvolt, megtörtént, megesett; nem kattintottak, tehát nem történt meg. Van családom, ha van fényképem róla. Van albumom, a belezárt fakuló Kodakchromokkal, tehát éltem, mint bárki más – úgy kísér az új mód, mint a kutyabőr. Elveszett egyéniségünk emlékművei.

És a néző, aki a repülő kisfiút meg a többieket nézi? Kíváncsiságát érzélgős mosolyba rejti és nézne még, leselkedne még. Még és még! Nézné, hogy Petőfi valóban sovány volt-e, hogy Ady szomorú szemei meddig szomorkodnak, mi-

* A Mecseki Fotóklub szervezésében 1997. szeptember 5-én vette kezdetét és a hónap végéig tartott az immár második alkalommal megrendezett kiállítássorozat; a fekete-fehér műmellékleteken látható felvételek a város több kiállítóhelyén, galériájában bemutatott tárlatok, kiállítások anyagából valók. A válogatásban nyújtott segítségért Harnóczy Örsöt illeti köszönet. – A szerk.

ként kacag József Attila egy kiránduláson. Hiszen szinte olvassuk a fotót. Ez persze a szerencsés pillanatokban készült fotókra vonatkozik, amiért minden fotós fohászkodik. Itt nyomul be a fénykép már-már mágikus természete. Kit hány szerencsés pillanattal ajándékoz meg valami furcsa, különös istenség. Van, aki tucattjával kapja a nagy pillanatokot, van, aki egész életében felvételek százait kattintja el, majd matát a sötétkamrában, mindhiába. A második varázslat szerintem a sötétkamrában történik. A felvétel lassan hívódik elő, és átveszi az irányítást. A fotográfus csak azt teheti, amit a fotó diktál. Vajon ki itt az úr és ki a szolga? A személyes kapcsolat – egyfajta modern alkímia, sötétben, vegyszerekkel, sokszor az éjszaka csöndjében történik. Míg a szabadidőipar ontja a felvételeket, a művészi fotó egyre inkább a rézkarcolók, fametszők tevékenységével rokonul. A fekete-fehér felvételek létrehozása lassan a megmosolyogtató különbségek közé tartozik, és alkotóik, a pillanat megszállott vadászai sajátos, kicsiny szekta tagjaivá válnak.

Fehér szavak

*Zalatnai Katalin beszélgetése**

ZK: – Ha nyilvános működése alapján szeretném bemutatni Tihanyi László zeneszerzőt, akkor azt kell róla elmondanom, hogy Budapesten a Zeneakadémián végzett zeneszerzés szakon a Kodály-tanítvány Sugár Rezsónél 1979-ben, karmesterként 1982-ben Kórodi Andrásnál. Ma ugyanitt tanít, és vezetője az általa 1985-ben alapított Intermoduláció kamaraegyüttesnek.

Ha megpróbálnám elhelyezni a XX. századi magyar és egyetemes zenetörténetben, akkor ágas-bogas, expresszív, kitörésekben gazdag, de nyugvópontot alig találó zenéjét a korai Schönberg és Anton Webern kamarazenei inspirációja hatja át, hangszerelését tekintve, Bartók éjszaka zenéinek neszeit is hallom olykor. A kortársak közül Szőllősy András ír hasonlóan intellektuálisan szervezett, mély szenvedés izzította, bonyolultan transzparens zenét.

Ha a komponálásmódját tekintem, akkor saját bevallása szerint a szerialisták (de nem a posztserialisták) hatottak legerősebben rá, Messiaen módusokban való gondolkodása, a ritmikai struktúrákat szervezését illetően Boulez és Ligeti. Sőt, én még egészen távolról hallani vélem Wagner transzcendens érzékiségű zenéjének „negatív” hatását is, hiszen Tihanyi László zenéje a szervesen kozmoszból szól felém, nem érzéseket kelt fel, csupán érzeteket: mintha szerzője a jeges űrben végtelen magányosságban vándorolna, belülről a feszültségek a fehérizzás hőfokán kínozzák...

TL: – Nagyon megtisztelő, ha engem már a zenetörténetben kívánnak elhelyezni... Ami a pályakezdetekről ért meghatározó hatásokat illeti, úgy érzem, hogy zeneakadémistaként kivételesen szerencsés voltam, mert három alkalommal is ki tudtam jutni a Darmstadti Nyári Kurzusra és számos alkalommal a Varsói Őszre, ahol számomra ismeretlen és izgalmas zenékkal találkoztam. Így ismertem meg Ligeti, Boulez, Stockhausen, Cage, Messiaen, Lutosławski zenéjét. Emellett mulhatatlan hálával tartozom az Új Zenei Stúdióknak, amelynek koncertjein folyamatosan érkeztek az információk a világban hallható legújabb zenékről. Érdekes, és talán jellemző módon, az új bécsi iskola mestereivel csak később ismerkedtem meg alaposabban, ám ők azóta is egyre fontosabbnak tűnnek számomra.

ZK: – Az első zenei példa, amit itt a hallgatóságnak szeretnénk bemutatni, az 1995-ben a Hungarotonnál megjelent kompaktlemezeről *A szelek csendje* (1984) című kamaraegyüttesre írt kompozíció, pontosabban ennek középső, 2. 3. 4. tétele.

TL: – Ezt a darabomat Eötvös Péter *A szél szekvenciái* című darabja inspirálta, és itt éreztem először, hogy zeneszerzői útkeresésemben valamiféle saját zenei nyelven való megszólalás küszöbére értem. Ebben a darabomban egyaránt alkalmaztam a szabad tizenkétfokú és a felhangalapú szerkesztésmódot. Az utóbbi annyit jelent, hogy ha megszólaltatunk egy mély, ún. alaphangot, akkor vele együtt magasabb, ún. felhangok is szólnak. Minél magasabbra megyünk, ezek annál inkább összetorlódhatnak és közel csúsz-

* A tatabányai JAK táborban 1996. július 6-án elhangzott, zenei illusztrációkkal tarkított beszélgetés szerkesztett változata.

nak egymáshoz. Így helyenként, köznapi értelemben véve, hamisak: eltérnek a zongora temperált hangjaitól. Érdekes és bizonyítható, hogy egy magas hang megszólaltatásakor ugyanígy alsó, ún. szubharmonikus hangok is szólnak, melyek az előzőleg ismertetett felhangsor tükörképét adják. Nagyon leegyszerűsítve ebből a két struktúrából komponáltam a darabot.

Egy hallgató: – Kíváncsi vagyok, hogy mit szól hozzá, de nekem a középső, 3. tétel hallgatásakor az volt az érzésem, hogy ez a zene nagyon magyaros.

TL: – Véleményem szerint minden asszociációnak, amit a zene kivált, jogosultsága van, még akkor is, ha a szerző maga nem gondolt rá. Még ha szövegszerűen egyetlen ritmikai képlet vagy dallamív sem azonosítható, én természetesen tartom, hogy a darabom a magyar zenei tradícióhoz kapcsolható, hisz itt nőttem fel, és nyilvánvaló, hogy önkéntelenül is így gondolkodom. De mindenképpen érdekes, hogy egy olyan magyar hallgató, aki egyébként nem itthon él, ilyen füllel hallgatja ezt a tételt, míg itthon általában franciásnak szokták találni ugyanezt a zenét. Jó példa lehet ez arra, hogy a magyar zenekultúra, még ha folyamatosan kapcsolódik is a domináns európai zenekultúrákhoz, egyéni módon asszimilálja az onnan jövő hatásokat.

ZK: – És ez a tétel hangzik a klasszikus értelemben legharmonikusabbnak. Egyébként a szaggatott, izgatott fuvolaszólót hallgatva én azon tűnődtem, hogy vajon ennek a dalnak a ritmikája hogyan fogant meg?

TL: – Ebben a darabban a ritmus megkomponálása is az alapstruktúra segítségével történt. A harmóniak hangközeit feleltettem meg zenei időtartamoknak. Nevezhetjük ezt az eljárást a harmónia ritmussá való átkódolásának is.

ZK: – Következő zenei példánk a *Krios* (1985) című zenekari kompozíció.

TL: – Itt talán a címről kell először beszélnem. Görögül a 'krios' szó kost jelent, én ebben a zodiákus jegyben születtem, és ez a darabom szándékolta valami mélyen személyesnek az első megfogalmazása. Benne két komponálási tendencia érvényesül. A mű lényegében egy dezintegrációs folyamat zenei megfogalmazása, melynek során egyre több részstruktúra szakad ki a főfolyamatból. Ugyanezt segíti elő a megkomponált fermáták beillesztése a zenei szövetbe. Ez azt jelenti, hogy a forma bizonyos pontjain a zenei folyamat megáll, én azonban ezeket a „megállásokat” például kádenciák (azaz szólóhangszeres közjátékok) formájában komponáltam meg.

ZK: – Most egy vokális kompozíciót mutatunk *Fehér szavak* (1988) címmel (annak első három tételét), amely szopránhangra és kamaraegyüttesre íródott. A felvételen Kosztolányi Márta énekel. Korábbi beszélgetésünkből tudom, hogy a szöveg Virginia Woolf *Hullámok* című regényéből kivett hat mondat, amelyek tematikusan összefüggnek. Ezeket a zeneszerző úgy választotta ki, hogy némi narratív szerkezetet kifeszítenek, bár a regény egészéhez, mondanivalójához egyébként nem kapcsolódnak.

TL: – Az igazság az, hogy én némileg idegenkedtem a vokális zene komponálásától. Egyrészt nem találtam megfelelő szöveget, mert a versmegzenésítést problematikusnak érzem. Egy vers ritmikai struktúrájának, formaszervezetének átemelése egy zeneműbe számomra mindig a zenei gondolkodás leszűkítésének veszélyét idézi föl. Egyes szavakba való illusztratív belekapaszkodás pedig esztétikailag idegen tőlem. Korunk meghatározó vokális komponistái (például Boulez, Kurtág) olyan jellegzetes, egyéni utakat törtek ezen a területen, amivel egyenértékű saját megoldást nekem eddig nem sikerült találnom, ahhoz pedig, hogy a kitaposott ösvényeken a nyomukba szegődjek, se kedvem, se bátorságom nem volt elég.

ZK: – Ha a szövegválasztással bajlódik, miért nem választ intellektuális lírát, például Pilinszkytól vagy Nemes Nagy Ágnestől, ahol nem kell a vers ritmikai struktúráihoz, rímeihez igazodni, hanem a szavak tömör egymásutánja idéz fel egy gazdag képet?

TL: – Természetesen az említett költők olvasása közben előfordul, hogy zenei asszo-

ciációim támadnak, de ezek inkább saját életet kezdenek élni és önálló zeneművé formálódni. Egyik zenekari darabom például végigköveti Tandori egyik szonettjének első nyolc sorát: reflektál rá, válaszol neki, játszik vele, anélkül azonban, hogy maga a vers bármilyen formában elhangozna, mert az csak apropó egy teljesen szuverén zenei folyamat létrehozására. De a hagyományos versmegzenésítéstől való idegenkedésem azért nem végleges: a közelmúltban megismertem Háty Jánost és verseit, és egyik verse egy ideje már foglalkoztat.

ZK: – Azt hiszem, elkerülhetetlen ezen a területen Kurtág György hatása, a *József Attila-töredékek*, az *Eszkák-émlékzaj*, a *Truszo-üzenetek* számbavétele.

TL: – Ez így van. Meggyőződése, hogy Kurtág vokális kompozíciói hosszú ideig a mércét fogják jelenteni. Ami engem illet, be kellett látnom, hogy tőle alapvetően különböző alkat lévén, az övétől eltérő, egyéni utat kell találnom, s ez nem feltétlenül vezet vokális művek felé. A *Fehér szavak* tehát inkább kivételnek tekinthető. Végül annyit mondanék el, hogy megkomponálására Kosztolányi Márta kért fel, aki énekes-diplomakoncertjére szeretett volna valamit tőlem, és én nekiláttam dolgozni.

ZK: – Önről már tudjuk, hogy nagyon tudatos, intellektuális komponista, kompaktlemzésnek ismertetőjét is maga írta. Előre megtervezett struktúrákkal komponál. Amit tudni szeretnék, vagy amihez inkább közelebb férkőzni, az az a probléma, hogy van-e olyan pillanat, amikor ez a konstruált anyag önálló életet kezd élni a keze alatt? Togobickij például egy tavaszi *Muzsika*-beli interjúban arról beszélt, hogy egy darabjának kulminációjáról utólag ismerte fel, hogy tükör-szekundkánonban valósul meg. Ha Pilinszky János hasonlatát veszem, aki a versírást a diszkoszvetéshez hasonlítja, arra a pillanatra gondolok, amikor a diszkosz a kézből elrepül...

TL: – Őszintén irigylem Togobickijt, én még nem fedeztem fel olyan tükörszekundkánont a darabjaimban, amelyet ne tudatosan írtam volna. De a tréfát félretéve, természetesen van olyan pillanat, amelyre célzott, és a *Fehér szavak* egész 3. tétele ilyen. Ez eredeti formájában egy szóló-brácsadarab volt, amely – sokadik újraolvasáskor – egyszerre új dimenziót nyitott: tárgulni és dúsulni kezdett, s végül teljesen beleilleszkedett az új kompozícióba.

ZK: – Én annyit érzékelek ebből, amint ezt a tételt hallgatjuk, hogy itt teljesen kinyílik, eloldódik a zenei anyag.

Végül az utolsó darab, amit megosztunk a hallgatósággal, a *Summer Music* (1992) című, kamaraegyüttesre, hat hangszerre írt kompozíció.

TL: – Számtalanszor előfordul, hogy új darab komponálásakor a cím előbb kell megszülesse, mint maga a zene, ráadásul úgy, hogy nagyon keveset tudok még arról, mit is fogok majd írni. Ezzel a darabbal az történt, hogy a megrendelést tavasz elején kaptam, s ekkor még csak annyit tudtam, hogy majd a nyár végén, augusztusban lesz időm megírni. Akkor azt gondoltam, hogy ha John Cage írt *Winter Music*-ot, akkor az enyém legyen *Summer Music*.

ZK: – Az igazat megvallva, számomra ez inkább téli zene, és a hallottak közül a legihletettebb, a legemelkedettebb. Kíváncsi, hogy a jövőben minél több hasonló kompozíciót hallhassunk Öntől.

SZÜKSÉG VAN-E A FILOZÓFIÁRA?

Első pillantásra úgy látszik, egyértelműen: igen. Manapság mindenkinek van „filozófiája”. Vidal Sassoon a reklámklipben a hajvágás „filozófiájá”-ról beszél. A híradókban és a gazdasági riportokban a vállalkozók lépten-nyomon üzleti „filozófiájuk”-at fejtegetik. Egy biztosítótársaság reklámszlogenje: „Gondoskodom, tehát vagyok”. (Ami a Descartes-allúziót elérteni képesek szemében növelni hivatott a cég presztízsét, mások számára pedig szépen beilleszkedik a többi – magyar és idegen nyelvű – érthetetlen reklámvárázsformula közé.) A „filozófia” tehát divatszó, úgy tűnik, sokak szemében előkelőbb a cég filozófiájáról, mint üzleti elképzeléseiről, elveiről, terveiről, elgondolásairól, felfogásáról vagy stratégiájáról beszélni. Szóval: „neve, ha van, csak áruvédjegy”, s ami velejár, a kifejezés illetén használata a köznapi gondolkodásban kiszorítja a szó eredeti értelmét. A sok „filozófia” között elvész a filozófia. Ha mindenkinek van „filozófiá”-ja, mi szükség lenne ezek mellett vagy fölött még valamiféle Filozófiára. Vagy, ha egyesek szerint van is ilyen, nyilván az is egyike a „filozófiák”-nak, a széttöredezett posztmodern kultúra cserepeinek. Végül is, ha mindenki „filózik”, s e téren egyenlőek vagyunk, akkor mi szükség arra, hogy egyesek, akik filozofálnak „még egyenlőbbek” legyenek?

Második pillantásra, jobban szemügyre véve a dolgot, úgy látszik hát, arra jutottunk, hogy mégis „nem” a válasz a címben feltett kérdésre. Mert az előbb jellemzett divatos szóhasználat – Wittgenstein óta tudjuk – korántsem triviális fejleményekről tanúskodik. A divat diktálta igazodás mint életforma, amelyhez a reklám szolgáltatja a mintát és a gondolati paneleket, nemcsak hogy nem igényli, hanem egyenesen kizárja – mint működésére veszélyeset – a filozófiát mint a reflexió, a mérlegelés és választás *par excellence* szféráját. A konzum-idiotizmushoz vezető legjobb út pedig nem a kultúrában kialakult racionális, emocionális és morális értékek nyílt elvetése vagy megtagadása (hiszen ez ellenállást kelthetne), hanem a reklám általi kisajátítása, behelyettesítése, átértelmezése. A filozófia (ahogy egyébként a tudomány is) a reklám eszköztárába kerül, illetve maga is egyike lesz a fogyasztási javaknak. S ahogyan a reklámok igazítanak el abban, hogy milyen sampont, arckrémet vagy mosóport használjunk (ezeket fehér köpenyes „tudós” ajánlja idegen szakkifejezésekkel, mert így a tudomány karizmája a terméket övezi majd) vagy abban, hogy milyen ételt, italt találjunk izletesnek (higgyünk egészségesnek), milyen küllemű nőt/férfit találjunk vonzónak, úgy abban sem hagynak magunkra, ami a „magasabb” szellemi igényeket illeti: szánkba rágják a „filozófiá”-kat. A reklám hatásosságához ugyanis nélkülözhetetlen az, hogy a filozófiát, a *valódi* filozófia-igényt közömbösítse, behelyettesítve azt annak látszatával, és kisajátítva annak maradék nimbuszát. (Ahogyan a valódi egyéniséget is az egyéniség látszatával helyettesíti a teljes konformitás a nyájszellem kialakítása érdekében.) A tökéletes fogyasztói mentalitás előfeltétele és fenntartója a minél teljesebb öntudatlanság, a filozófiai, de még akár a köznapi értelem-

Fehér Márta és Lendvai L. Ferenc itt olvasható írásai hozzászólásként érkeztek Boros János a *Jelenkor* októberi számában megjelent *Filozófia: szenvedély vagy szükségszerűség* című vitaindítójához. Heller Ágnes *Filozófia mint luxus*, valamint Bacsó Béla *Válasz Boros Jánosnak* című írása előző számunkban olvasható.

ben vett önreflexió teljes hiánya. A „nem gondolkodom, tehát veszem(teszem)” mentalitás (amit olyan tömören és frappánsan fogalmaz meg az ismert amerikai eredetű reklámszlogen: „just do it”).

A teljesítményelv hipertrófiája, a túlhajszoaltság, a tempó fokozódása egyébként sem kedvez – mondhatni: ellensége – a reflexiónak, a cselekvések, történések feletti (időigényes) meditálásnak. Az újdonságérték vezérelte életünkben az információ mennyisége és áramlási sebessége – a számítógépek és a közlekedési eszközök működési sebességének megnövekedése következtében – annyira megnőtt, hogy eléri, sőt meghaladja az emberi agy reakciósebességének határait. Ez igen veszélyes helyzet – s nemcsak a filozófia szempontjából – az egész emberi életre nézve. Az információs dagály és reflektív-meditatív apály korszakában élünk. Mintha egy élő szervezet csak táplálkozna, de emésztésre nem jutna ideje. A természet-, műszaki és társadalomtudományok, a gazdasági, politikai és szociológiai folyamatok ontják az információt, olyan gyorsan és olyan mértékben, hogy nem hagynak időt a felettük való mélyebb elgondolkodásra. A *world wide web*, az információs szupersztráda mai anarchikus-kaotikus állapota is jól tükrözi ezt a helyzetet. S valahogy úgy járhatunk majd mint *Mohó*, az információgyűjtő okleveles zsvány (Stanisław Lem zseniális *Kiberiádájában*), akinek *Trurl* és *Klapanciusz* egy (a *Maxwell Démonhoz* hasonló) *Másodfajú Démont* épített, aki aztán megállíthatatlanul ontotta a struktúratlan és szelektálatlan információt, mígnem a szerencsétlen *Mohót* elborította és megbénította a rá zúduló információözön...

A természet adta vagy a magunk termelte információk tengerében tájékozódni, utat találni, ősidőktől fogva az emberiség legfontosabb feladata volt. Ezt a korai társadalmakban a mítoszok segítségével oldották meg. (Modern változatai számosak, a legmodernebbek talán a szerepjátékok, s a virtuális valóságban átélhető kalandok.) Az antik görögségnek köszönhetjük a racionális rendezési mód első változatát, a tulajdonképpeni filozófiát. A filozófiát, amely aztán története során sokféle alakváltozatban jelent meg és sok ágra szakadt, professzionalizálódott is, de legfontosabb küldetése mindmáig az, hogy megóvjon a tengerbe fulladástól, attól, hogy természeti vagy társadalmi kényszereknek (köztük újabban a reklám- és politikai szlogeneknek) legyünk öntudatlan játékszerekként kiszolgáltatva. Ezt pedig a reflexió módszeressé tételével oldja meg, amelyhez a radikális, módszeres kérdéssel jut el. A kérdés, a kérdésessé tétel a mindennapi élet magától értetődő és a szaktudományos tudás „mástól-értetődő” azaz sajátos magyarázatrendszerbe illeszkedő ismereteit egyaránt érinti. A filozófia a rácsodálkozással kezdődik – tartotta már Arisztotelész. A radikális filozófiai kérdés ily módon a (köznapi és szaktudományos) nyilvános értelmezettségek fellazítására irányul. Ez a közös elem a mai – egyébként igen különböző – filozófiai irányzatokban. A tudomány-filozófia a szaktudományok előfeltevéseire és metodológiájára kérdez rá, a hermeneutikai és fenomenológiai irányzatok az értelmezések unicitására, de még a posztmodern *dekonstrukció* célja is az, hogy fellazítsa az adottságok világának páncélját, amely az unicitás, a kitüntetettség és az abszolútság mázával van bevonva. A filozófia ezzel megnyitja a lehetőségek, az alternatívák világába vezető utat. Vagy legalábbis rákérdez arra, vannak-e lehetőségek is az adottságokon túl. A filozófia a szaktudományoktól eltérően ezért nem deskriptív tudomány, nem a természeti vagy társadalmi szükségszerűségek leírója, hanem a lehetőségek feltárója. Vagy legalábbis a lehetőségek lehetőségének kutatója. S ezzel a filozófia az emberi szabadság *par excellence* letéteményese. Persze a szabadság, és kivált annak tudatosítása súlyos teher rajtunk. S már maga a reflexió is – mivel eltávolít, kiemeli a megszokottságok, adottságok világából – életidegennek tűnik. Egyfajta menekülés hát az, hogy műanyag „filozófiák”-kal, reklámszlogenekkel helyettesítjük a valódit, s próbáljuk lerázni magunkról a terhet. Ezt azonban csak embermivoltunk elvetése árán tehetnénk meg. Ez az alternatíva sincs kizárva, soha nem is volt. De most, amikor

egy, a 17. századihoz fogható nagy kulturális és mentalitásbeli átalakulás küszöbén (vagy már kellős közepén?) állunk, még sürgősebb és fontosabb az alternatívák felmérése.

A harmadik pillantásra azt látom tehát, hogy nagyon is szükség van ma (is) a filozófiára. Az egyre gyorsabban meghozandó döntések világában létkérdéssé vált, hogy tudjuk is, mit teszünk, ne csak tegyük. (A „just do it” nem jó tanács). A virtuális valóság szférájának szélesedésével és a „reális” valóságba való behatolásával a „mese, az álom és a mámor” veheti át az uralmat (ahogy a világszerte felbukkant graffiti hirdeti). A modernizmus ideológiáinak komolyságát és mindent átfogni akaró jellegét a posztmodern mesék, magán-mitológiák (szerepjátékok, kultuszok) plurális világa váltja fel. A filozófiában is lejárt a *Nagy Narratívák*, a nagy átfogó metafizikai rendszerek, a mindenre kiterjedő világmagyarázatok kora. A cserepeire hullt képet összeragasztani nem lehet és nem is szabad (mert ha megpróbálják, agresszív fundamentalizmusok bálványképeivé lesznek). A filozófia ma nem a rendszeralkotás fázisában van, nem ez a feladata. A gondolkodás éberségét, a reflexió képességét kell őriznie az önző öntudatlansággal, önfeledtséggel szemben. Ez azért elengedhetetlen, hogy a globalizálódott föld, a világfalu ne essen szét mentálisan és morálisan is összemérhetetlen és összehérhetetlen elemekre, amelyeket csupán az együtt-élés kényszere tart össze valamennyire. Mert – Herakleitosz szavaival – „Az ébren lévőeknek egy és közös a világuk, de az alvók mindegyike külön világba lép”.

LENDVAI L. FERENC

SZÜKSÉG VAN-E FILOZÓFIÁRA?

Válasz a Jelenkor kérdésére

A kérdésre a mindennapok emberének szempontjából kívánok válaszolni – nem a „szakma” szempontjából tehát. A mindennapi nyelv szóhasználatában azonban csak részben szolgáltat támpontokat a kérdés megválaszolásához. Ha kimondjuk ezt a szót: „filozófia”, akkor először valamiféle (alkalmasint igencsak elvont) tudományra gondolunk. De hogy a filozófia aligha lehet olyasféle „rendes” tudomány, mint a matematika vagy a fizika, azt jól tükrözik az olyan szófordulatok, mint például „ne filozofálj már!”, „hagyd abba a filozofálást!” – olyan alkalmakkor tudniillik, amikor valamilyen gyakorlati kérdés megválaszolásánál valaki rendkívül bonyolult, a kérdéshez közvetlenül nem tartozó elméleti megfontolásokba bonyolódik. Nagyjából mindenki tudja, hogy filozófiai kérdéseknek az ilyesmi számítanak: végtelen-e a világ? létezik-e Isten? helyes dolog-e ölni? vagy hazudni? Vagy ilyesfajta, még elvontabb kérdések: honnan szerezzük az ismereteinket? megismerhetjük-e az igazságot? Vagy éppen: azonos-e egy dolog önmagával? Ugyan mire mennénk ilyen kérdések megválaszolásával, ha az a problémánk, hogy be akarjuk állítani a videókészüléket, vagy az adóívet kell kitöltenünk? És ki ne tudná, hogy a videó-készülék nem az adóívvvel, hanem önmagával azonos? A filozófiával való foglalkozás, úgy érezzük, az égvilágon semmi, technikainak vagy tudományosnak nevezhető segítséget nem adhat valamely gyakorlati probléma megoldásához. Bármilyen filozófiai tétellel

fogunk ugyanis előállni, az nem fog rendelkezni azzal az objektív kényszerítő erővel, amivel kénytelenek vagyunk azt elfogadni, hogy két pont között legrövidebb út az egyenes, vagy hogy a sósav képlete HCl.

A filozófiai megfontolásokat és tételeket itt – és pedig negatív értelemben – merőben szubjektívnak fogjuk tehát tartani. Pozitív értelemben fogalmazódik meg ugyanez a vélemény – tehát a filozófia merőben szubjektívnak tartása – az olyan kijelentésekben, mint például „az én filozófiám az, hogy...”, „ennek a dolognak az a filozófiája, hogy...” stb. Ha teszem egy munkahelyi vezető ezt mondja: „az én filozófiám az, hogy a munkatársakat mindenekelőtt meg kell becsülni!”, akkor ez nem azt jelenti, hogy a filozófia tudományának valamely kényszerítő erejű alapelve vagy ebből levezetett tétele értelmében kell megbecsülni őket (ahogyan mondjuk egy ház megalapozásának megvannak a pontos technikai paraméterei, melyeket be kell tartani, különben a ház összedől), hanem azt, hogy ez az illető személyes meggyőződése, ami ellen valaki éppúgy fölléphet például azzal a tétellel, miszerint „az én filozófiám pedig az, hogy a munkatársakat mindenekelőtt kordában kell tartani!”.

Világképünk akkor is a tudományokra épül, ha nem sokat tanultunk belőlük, s a tanultak jó részét is elfelejtettük. Azt azért tudjuk, hogy $2 \times 2 = 4$, s hogy a pénztárcánkban rejlő 2 darab százforintost semmilyen eljárással nem tudjuk megkétszerezni vagy napóleon-aranyakká változtatni. Tudjuk, hogy „nincsenek csodák”, s még a legmegátalkodottabb ufó-hívó sem gondolja, hogy autóját idegen bolygóról érkezett lények lopták el, hanem a rendőrségen tesz följelentést ismeretlen tettes ellen. A világban csak olyasmi történhet meg, ami természettörvényekkel magyarázható: a cinikusan gúnyos mondás szerint „hinni a templomban kell”. A tudomány azonban nemcsak „varázstalanítja” és „demitologizálja” a világot, hanem *dezanthropomorfizálja* is. A kutatásokat végző szubjektum, a tudós egyénisége nem játszhat szerepet a tudományos vizsgálatokban. Mindegy például, hogy sok vagy kevés munkával jutott-e a fölfedezésére, vagy hogy ez összhangban van-e az egyéniségével. Kekulé egy álma nyomán fedezte föl a benzol gyűrűs szerkezetét: az az ötlete, hogy a szénatomok gyűrűsen is kapcsolódhatnak egymáshoz, természetesen ébren is támadhatott volna, s az álomban támadt ötletet kemény munka előzte meg, viszont az ötlet akkor is csak ötlet maradt volna, ha szigorúan racionális következtetésekkel jön rá a kémikus, de nem tudja egzakt módszerekkel bizonyítani. Ha a kutatóorvos bebizonyítja, hogy a dohányzás tüdőrákot okoz, ez attól még igaz marad, ha ő maga szenvedélyes dohányos. Éppígy kemény következményei vannak a dezanthropomorfizálás követelményének a vizsgált objektumok vonatkozásában is. Nem vizsgálhatjuk és kezelhetjük a tudomány tárgyait érzelmi alapon. Ha egy földterületen a további termelés már kizsarnolná a talajt, a termelés adott típusával akkor is föl kell hagyni, ha ezzel évszázados tradíciókat törünk meg, vagy ha a gazdálkodás egy adott módja nem gazdaságosabbé, akkor is be kell szüntetni, ha ezzel növekedni fog a munkanélküliek száma. Különösen akkor válik kiélezetten nyilvánvalóvá a tudomány elvi dezanthropomorfizmusa, ha a vizsgálódás tárgya maga az ember. Ilyen esetekben mindenki a tudományos tevékenység objektumává válik, személyiségétől függetlenül, mert – jóllehet pontosan tudjuk, hogy ő ember, tehát személyiség – ettől az adott esetben éppen hogy el kell tekinteni. Egy pszichiáter kezelheti ugyan a közvetlenül hozzá tartozó személyt, de csak akkor számíthat sikerre, ha képes ugyanúgy kezelni, mint bárkit, aki gyógyító tevékenységének objektuma. Amikor pedig férfiaknak és nőknek a szexuális tevékenység során bekövetkező testhőmérséklet-, vérnyomás- vagy hormonális változásait figyelik és mérik kísérleti módszerekkel, akkor az embert a legintimebb szféráiban is objektummá teszi a tudomány.

Am a tudományos megismerésnek is vannak, ha nem is hitszerű, de mindenesetre tudomány előtti vagy tudományon kívüli mozzanatai, illetőleg előfeltevései. Úgy is fogal-

mazhatjuk a dolgot, hogy a dezantropomorfizálás módszertani elvének megvannak a maga határai. Ahogyan Leszek Kolakowski mondja: nincs a világegyetemben olyan mély kút, amelybe pillantva az ember ne látná visszatükröződni a saját arcát. A tudomány fejlődésének *historikus* szemlélete mindenekelőtt Thomas S. Kuhn nevéhez fűződik: eszerint a tudomány fejlődése nem valamiféle folyamatos és töretlen fejlődés, amely kizárólag magán a tudományos kutatáson belüli, szintisztán racionális tényföltárást és igazságkeresést jelent, hanem meghatározott, történetileg alakuló föltételekhez és paradigmákhoz van kötve, s e keretek között közvetlenül nem más, mint egy sajátos társadalmi csoport, a tudósok professzionista, kenyérkereső tevékenysége. A tudomány-fejlődés kuhn-i historizálása nem vonta azonban kétségbe magát a tudomány-fejlődést: azt, hogy a tudomány fejlődésének paradigmatiszta modellje azért mégiscsak valódi fejlődést jelent – jóllehet a paradigmaváltásokat nem tisztán racionális tényezőkkel magyarázta, s a tudományos eredmények kumulativitását is jelentősen korlátok közé szorította. Az ennek nyomán Paul Feyerabend által kidolgozott tudományfilozófiai *relativizmus* (vagy „anarchizmus” – ahogy Feyerabend maga jellemzi) azonban már magának a fejlődésnek a tényét is kétségbe vonja. Ha ugyanis a paradigmák határolják be az egész normál-tudományos „rejtvényfejtési” folyamatot, a paradigmák viszont mintegy a tudósok közmegegyezésén alapuló előfeltevések, sőt előítéletek csupán, akkor csakugyan nincs különbség elvileg a mindennapi gondolkodás előfeltevései és előítéletei, illetve a tudományfejlődés paradigmái között, a különböző paradigmák alapján létrejött „normál-tudományos” rendszerek pedig összemérhetetlenek.

Bármilyen éles elméjű is mármost e kritika a tudomány mindenhatóságába vetett hitet szemben, végső soron mégiscsak abszurd. Kezdjük azzal, hogy vajon képtelenek-e az emberek a tudósok tevékenységét kontrollálni. Közvetlenül persze tényleg azok: a tudomány sokszor egészen specializált részterületein tevékenykedő tudóstársának tevékenységét a legtöbbször már a magát egy másik részterületre specializált kollégája sem tudja ellenőrizni vagy akárcsak érdemben megítélni. Csakhogy, mivel elvileg bárkinek lehetősége van rá, hogy magát egy tudományban, annak valamely ágában és ennek egy specializált részterületén is kiképezze, ahhoz, hogy az anarchista tézis fönnttartható legyen, föl kellene tételeznünk: minden egyes, a tudománnyal foglalkozó személy, mihelyt a tudományos kasztnak nemhogy tagja, de csupán tagjelöltje lesz (tehát már abban a pillanatban, hogy beiratkozik valamely egyetemre), egyszersmind egy totális összeesküvés részesévé is válik... Végül, ha a különböző paradigmák által meghatározott normál-tudományos rendszereket egyáltalán nem lehetne összemérni, s éppígy teljesen összemérhetetlen lenne – ebből logikusan következőleg – a tudomány mint olyan a mágiával és a mitológiával, akkor semmiféle összeesküvéssel és elnyomó intézményrendszerrel nem lehetne elérni, hogy az emberek higgyenek a tudományban, legyen bár ez a hitük valóban minden közvetlen kontrollt nélkülöző is. Az emberek (gyakorlatilag: a civilizáció eredményeit ismerő minden egyes ember) valójában azért hisznek, közvetlen kontroll-lehetőség nélkül is, a tudományban, mert pontosan tudják, hogy a tudományos eredmények mindennapos használata már maga egy naponta megismétlődő – s bár módjában csak közvetett és relatív, eredményében azonban abszolút – kontrollt és hitelesítést jelent. A tudomány az emberiség olyan vállalkozása, amelynek bár valóban megvannak a korlátai, ám létrejötté óta folyamatosan (ha nem is egyenletes kumulativitással) segíti elő tudásunk gyarapodását és ezzel az emberi élet jobbá tételét. Nincs tehát szó arról, hogy a tudományt ne illethetné kritika, ámde ennek a kritikának magának is tudományos alapokon állónak kell lennie. *A tudomány valóban érvényes kritikája csakis önkritika: a filozófia lehet.*

Lehet-e azonban tudományos egy olyan eszmerendszer, mely maga nem tudomány? Két olyan diszciplína adódik itt példaként, amelyeket hagyományosan a tudományok

közé sorolnak ugyan, sőt a tudományok fejlődésének kezdetén éppenséggel alapvető szerepet játszottak, de a szó modern és szigorú értelmében mégsem lehet őket tudománynak tekinteni: a földrajz- és történettudomány. Amint „geográfia” és „historiográfia” nevük is mutatja, e diszciplínák leírást adnak a világról, térben, illetve időben szemlélve azt, ahelyett, hogy törvényszerűségeket állapítanak meg róla. Persze lehet beszélni mondjuk a gleccserek törvényszerűségeiről, csak hogy ez az általános természetföldrajz körébe fog tartozni, a tulajdonképpeni (leíró) földrajznak viszont azt kell elmondania, hogy Svájcban van egy Aletsch nevű gleccser, lehet beszélni a kapitalizmus törvényszerűségeiről, csak hogy ez a történeti szociológia körébe fog tartozni, a tulajdonképpeni (leíró) történetírásnak viszont azt kell elmondania, hogy Angliában hogyan alakult ki a kapitalizmus. Ámde mitől lesz akkor tudományos jellegű a földrajz és a történelem? Nos, éppen attól, hogy leírásaikban nem elégszenek meg az ókorban és középkorban alkalmazott, szinte meseszerű elbeszélésekkel, hanem az általános törvényszerűségek figyelembevételével ábrázolják tárgyaikat: az Aletsch-gleccser leírásában az általános természetföldrajz, az angol kapitalizmus leírásában a történeti szociológia általános törvényszerűségeit alkalmazva. A földrajz- és történettudomány ily módon, jóllehet a szó szoros értelmében nem tekinthetők tudománynak – mert pre-paradigmatikus korszakukon ugyan túl tudnak jutni olyan paradigmákkal, mint Alfred Ratzel vagy Leopold von Ranke stb. elméletei, ám a fenomenológiai rendszer szintjéről elvileg nem juthatnak a hipotetikus-deduktív rendszer szintjére –, mégis tudományos leírást tudnak adni az ember világáról térben és időben.

Adhatna-e hasonló leírásokat a filozófia, mondjuk *sub specie aeternitatis*, összegyűjtve a különféle tudományterületek legfontosabb eredményeit? Akkor nem lenne más, mint valamiféle enciklopédia, a világ objektumairól szóló leírások praktikus tárháza. A filozófia azonban nem egyszerűen úgy akar beszélni az ember világáról, mint a földrajz- vagy a történettudomány, hanem oly módon, hogy vizsgálódásainak középpontjában az *ember mint szubjektum* álljon. A filozófia nemcsak azért nem lehet tudomány, mert nem állapít meg általános törvényszerűségeket a világról, hanem azért sem, mert – legalábbis közvetlenül – nem a világra (a világ objektumaira) vonatkozik, nincs tehát objektív tárgya. Nem empirikus tudomány tehát, ám ugyanakkor nem is formális, mivel vizsgálódásai mégsem a teljes elvontság szintjén mozognak. A filozófia összes kérdései, mint például hogy mit tudhatok meg a világról?, mit kell tennem a világban?, mit remélhetek a világtól? – összefoglalhatók, amint arra a legvilágosabban Immanuel Kant rámutatott, abban az egyetlen kérdésben, hogy mi az ember helye a világban, röviden fogalmazva: *mi az ember?* A filozófia ezért csak annyiban vonja be elemzéseibe a tudományok eredményeit, amennyiben segítenek választ adni erre a kérdésre. Az ember mint szubjektum a világban, a világ objektumai között él és mozog, s ha a „mi az ember?” filozófiai alapkérdésre olyan választ akarunk kapni, mely nem pusztán mindennapi vagy egyéb hitek függvénye, akkor nem kerülhetjük meg, hogy a tudományok mit mondanak az ember világáról. A filozófia orientálni kívánja az embert mint céltudatos lényt, mint szubjektumot a világban, s ehhez szükséges, hogy tájékozódási pontokat nyújtson, ha pedig tudományos módszerrel kívánunk orientálódni, akkor e tájékozódási pontokat a tudományból kell vennünk. Enélkül a legéleselméjűbb filozófiai elemzés is üres játszadózás marad. Ezt az orientációt a különböző filozófiák másképp és másképp adják meg: hogy a filozófia nem tudomány, az abban is megnyilvánul, hogy csak „pre-paradigmatikus” állapotai vannak. A filozófiát ezért – alapvetően Márkus György nyomán – úgy határozhatjuk meg, mint olyan eszmerendszert, amely a tudomány önreflexiójaként és önkritikájaként, egyszerűs mind a tudományok eredményeit figyelembe véve, nem hitszerű, hanem racionális módszerekkel kíván az embernek mint szubjektumnak az objektumok világában történő orientációjához lehetőség szerint támpontokat nyújtani.

Miféle következtetéseket vonhatunk le magának a filozófiának a történetéből? Először is azt, hogy e történet nemcsak az emberi tudás fejlődésétől függött, hanem a *társadalom és a kultúra fejlődésétől*, a „korszellem” alakulásától is. E tekintetben a filozófia fejlődése nem annyira a tudományéhoz, mint inkább a művészetéhez hasonlít, s e hasonlóságot tovább erősíti az a tény, hogy míg a tudományban minden szakterülettel rendszeresen foglalkoznak, a filozófiában koronként vannak előtérben álló és háttérbe szoruló diszciplínák. Bizonyos korszakokban foglalkoznak, más korszakokban nem foglalkoznak metafizikával vagy ismeretelmélettel, esztétikával vagy etikával, ahogyan bizonyos korszakokban írnak eposzt, másokban nem, bizonyos korokban készítenek mozaikokat, másokban nem stb. A művészetek széthullásának korában bármekkora tudással is hiába próbálna meg valaki nagy esztétikát írni, amiként ismeretlenül halna meg a ravennai mozaikok alkotója is. Manapság e tényt azzal a divatos kifejezéssel illetik, hogy az ún. „nagy elbeszélés” (grand récit) kora véget ért: vége a nagy művészi alkotások és a nagy filozófiai elméletek idejének. Az már további hozzáállás kérdése, hogy valaki e tényt mint a filozófia és a művészet halálának tragikus tényét agnoszkálja, vagy pedig egyszerűen konstatálja, hogy ebben az ún. posztmodern korban immár „minden elmegy” (anything goes).

Másodszor levonhatjuk azt a következtetést, hogy a filozófiában a *tudás fölhalmozódása – ha van ilyen – végképp nem kumulatív jellegű, tehát nem gyarapodik mennyiségileg folyamatosan*. Ezt világosan jelzi az a gyakran fölemlgetett tény, hogy a filozófiában mindig ugyanazokat a kérdéseket vitatják újra meg újra, anélkül, hogy dönteni tudnának bennük. Egy filozófiai elméletet ugyanúgy nem lehet bizonyítani vagy cáfolni, mint egy verset vagy egy festményt. Ha azt mondom egy Ady-versre vagy egy Cézanne-képre, hogy „mélyen igaz”, akkor az „igaz” kifejezést egészen más értelemben használom, mint a tudományban: azt akarom vele mondani, hogy valamiféle morális vagy egyéb értékszempontú igazsággal bír. A filozófia történetének e sajátosságai megerősítik azt a megállapításunkat, hogy a filozófiának csak „pre-paradigmatikus” állapotai vannak. Látszólag ugyan a filozófia fejlődésének is voltak paradigmái: az ókorban senkinek nem jutott eszébe, hogy az ember minden közösségtől függetlenül lehetne megismerő vagy morális szubjektum (tehát az újkori privatizmus álláspontja), vagy a középkorban, hogy kétségbe vonja Isten létezését (a modern ateizmus álláspontja). Ez azonban nem olyasmi, mint egy tudományos paradigma, hiszen sokkal inkább kötődik az adott korszellemhez, mint a tudományos megismerés teorémáihoz. Ha azonban a filozófiák eszerint voltaképpen korhelyzeteket és korszellemeket: életérzéseket fejeznek ki, akkor ezzel kapcsolatban két kérdés is fölvetődik.

Az egyik: mi értelme van a szóban forgó életérzéseket a *filozófia bonyolult nyelvén* kifejezni? nem lenne-e egyszerűbb mindközönségesen csak elmondani őket? Erre a kérdésre a művészettel való analógia jól érthető választ ad. A művészi alkotások is életérzéseket fejeznek ki, a művész – tudatosított vagy nem tudatosított – életérzését, ám ha a művész ezt csak úgy egyszerűen elmondaná, legföljebb egy szűk körű és pillanatnyi hatást érne el. Ha Shakespeare nem írja meg a *Hamletet*, hanem barátainak panaszkodik, mily nehéz is a becsületes ember helyzete a világban, ha Rembrandt nem festi meg híres fény-árnyék játékait, hanem csak elmondja egy bizalmasának, hogy a világban föloldhatatlan feszültségeket érez, ha Mozart nem veti papírra *Requiemjét*, hanem szerelmének írt levélben vallja meg, hogy az evilágiság életöröme és a túlvilágiság rettenete küzd a lelkében: akkor mindez egy múltó helyzet és egy múltó pillanat hangulata marad. Ahhoz, hogy művészi hatás keletkezzen, olyan sajátos formát kell találni, amely csapdába ejti és megragadja a befogadót, ahol a közvetlen eszmeiség rejtett és csillámló marad, s épp ezáltal válik a mű élvezője számára izgalmassá. Hasonló a helyzet a filozófiai művek esetében is, bár nem ugyanaz, mert – szemben a műalkotások érzelmi telítettségével – a filozófiai alkotá-

sok lényegéhez tartozik a tudatosítottság, a végiggondoltság, a logikai szerkesztettség. (Ezért nem drámaíró Platon, hiába írt remek dialógusokat, s ezért nem filozófusok Dürrenmatt, hiába van filozófiája a világról.) De a filozófiai mű sem maradhat meg a közvetlen meggyőződés és meggyőzni-akarási formáinál: hogy a világ végtelen, hogy minden ismeretünk a tapasztalatból ered, hogy kell lennie Istennek, hogy hazudni aljas dolog – ilyesmit mindenki tud mondani, s ettől a kijelentés önmagában még nem lesz sem érdekes, sem maradandó. A filozófus azt a gondolati utat akarja megéreztetni a filozófiai mű befogadójával, amelynek révén ő maga eljutott egy önmagában végül is egyszerű vagy leegyszerűsítható gondolathoz („a világ lényege az Eszme”, „a világ lényege az Akarat”, „a világ lényege az Anyag”, „a világ lényege a Semmi” stb.), úgy próbálva kifejtetni a gondolatait, hogy olvasóját rávegye ennek a gondolati útnak az újramegtételére. Ehhez szükséges az egyébként gyakorta valóban igen bonyolult filozófiai nyelv.

A másik kérdés, hogy ha a filozófiai eszmék valóban csak korhelyzetek és életérzések kifejeződései, miféle igazságokat kereshetünk bennük egyáltalán? Hiszen a filozófusok, szemben a művészekkel, nem érzelmi hatást kívánnak a befogadóban elérni, hanem tudatos meggyőződést, nem az érzelmeikre, hanem az értelmükre kívánnak hatni. (Ez még az olyan filozófusok esetében is így van, akik kifejezetten művészi eszközöket is igénybe vesznek: történeteket mesélnek el, mint Kierkegaard, vagy meghökkentő aforizmákat mondanak, mint Nietzsche: a hangsúly náluk is az értelmi és logikai meggyőzésre esik.) Érvek és érvelések, fogalmi konstrukciók és teoreémák – a filozófus mégiscsak ezekkel az eszközökkel dolgozik elsősorban, s az egyéb eszközök csak színezik a gondolati hatást. Ha azonban az eszme csak egy életérzés kifejeződése, *akkor hogyan lehet igaz? nem pusztán ideológia-e akkor minden filozófia?* Az ideológia nem abszolút mértékben és nem is föltétlenül „hamis tudati” jellegű. Ha általánosságban lehetetlen is, hogy a filozófia tudománnyá váljon, s ha számos filozófia tudatosan mond le arról is, hogy tudományos jellegű legyen, a tudományosság egy minimumát (mondjuk a logikai koherenciát) valamennyien megőrzik. Épp ez a közös az egymástól egyébként oly különböző filozófiákban, s épp ezért értelmetlen, ha az egymással vetélkedő filozófiai irányzatok egymást sokszor legszívesebben kizárnak a filozófia (az általuk helyesnek gondolt filozófia) fogalmi keretei közül. Minden filozófiai irányzat és minden filozófiai álláspont – amennyiben hatásában igazolni tudja magát – megragadja a filozófiai igazság egy elemét. Ilyen értelemben még valamiféle előrehaladás is rögzíthető, ha nem is mennyiségileg, hanem minőségileg: *ugyanazokat a kérdéseket egyre mélyebben és egyre gazdagabb tartalommal vitatjuk.*

Az ember életében döntési szituációk sora követi egymást. Nem tudunk örök filozófiai igazságokat megfogalmazni minden szituációban, s nem is fogalmazunk, hiszen a legtöbb helyzet mintegy magától megoldódik, anélkül, hogy akárcsak időnk is lenne a végiggondolására. Csak a Kierkegaard által „*határszituációnak*” nevezett helyzetek visznek el filozófiai kérdések föltételéhez, habár előre soha nem tudható, hogy éppen melyikük fog határszituációvá válni, amelyben egyszer csak életbe vágó sürgetéssel fölvetődnek az addig figyelmen kívül hagyott életproblémák. *Segítségünkre lehet-e mármint ilyenkor a filozófia tanulmányozása?* Közvetlenül aligha: éppoly kevésbé, ahogyan hidrológiai, geológiai, atomfizikai ismereteim sem igen mondják meg, mit tegyek egy – ne adj’isten bekövetkező – árvíz, földrengés, atomtámadás esetén. Az bizonyos, hogy az egész helyzetet jobban és tudatosabban fogom ugyan látni, mint ha nem lennének ilyen ismereteim, de közvetlen hasznot vagy receptet ettől persze nem kapok. Éppoly reménytelen vállalkozás lenne egy tudatos életvitel során azt megkísérlni, hogy az életet és a világot, bármilyen elvek szerint, *a maga egészében* átalakítsuk: az életet, ahogyan Wilhelm Dilthey mondotta, „nem lehet az ész ítélőszéke elé vinni”. Hogy a filozófiával végül is mit tesz, hogy mire megy életproblémáinak tudatosításával: ez éppúgy minden ember saját ügye, mint az, hogy mit tesz általában az életével.

ANGYALI ÉS KÖNYÖRTELEN

Szemponok Tolnai Ottó totális színházának értelmezéséhez

„...nem vagyok meggyőződve arról,
hogy a vakoknak semmi
keresnivalójuk a színházban.”

(Tolnai)

1. („Alias” vagy A virtuális asztal)

A Centre Choréographique National d’Orleans Nagy József nevét viselő társulata (Compagnie Josef Nadj) az 1996-os Avignoni Fesztiválon mutatta be *Habakuk kommentárok* című színházi produkcióját. Az előadást, a Budapesti Őszi Fesztivál rendezőinek jóvoltából, a (tervezett) pesti Broadway legrepresentatívabb épületében, a polgári színházünnepet estéről estére ünnepre halmozó Operettszínházban láthatta a magyar közönség.

Nagy József újabb alkotásának címe azt sugallja, a rejtélyes életű kisprófeta liturgikus indíttatású, kultikus használatra szánt énekeket – főként siratókat, panaszdalt, átokmondásokat (a híres 5 jaj!) – egybegyűjtő prófetai könyve valamiféle (mozgás)színházi „áttételével”, „magyarázatával”, exegézisével (részletezni, leírni, ábrázolni) van dolgunk. A bibliai vájt fül a színházi előadás címében azt a nagyvonalú és finom utalást is felfedezni véli, hogy a klasszikus kommentár-műfaj első darabja éppen Habakuk prófeta könyvéhez kapcsolódik (a híres kumrái Habakuk-tekercs!).

Az irodalmi vájt fül egészen más irányból közelít Nagy József előadásához: az írás-hagyományból csilhatatlan érzékkel a prófeta nevének jelentését jegyzi meg (bazzalikom vagy mentafű), és máris Donatello szikár, rejtélyes, a sírástól megkülönböztethetetlen mosolyú – prófetai, mondhatni „kanonikus” szájtartás – Habakuk-szobrára gondol, amelyet, ha másutt nem, hát Tolnai Ottó *Wilhelm-dalok*¹ címet (*avagy a vidéki orfeusz* alcímet) viselő könyvének nem kevésbé rejtélyes illusztrációs függelékében látott. Arra is emlékezhet, hogy amennyiben a Habakuk-portrét a hármas (hátsó-belső) borítón látható Tolnai-fotóval együtt szemléli, akkor a két tekintet

¹ Vö. *alias* című vers: „a zsäre rendőr is felfigyelt / hogy csúnya habakukkozás folyik / a HATCSÖCS-ben meg már kint a rét felett is / a Balkán teraszán / mire a bakota megmagyarázta neki / hogy én lettem habakukká / és nem mint zsäre gyanította a kuka béla / mire zsäre azt mondta / rendben van / csak mindig tegyük elébe / azaz hogy utána / a wilhelm után a habakuk élé hogy / *alias*.” Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992.

Az utószót Radnóti Zsuzsa írta
Neoprológus Kiadó
Budapest, 1996
211 oldal, 590 Ft

– Habakuk prófétáié, amely hozzátéve mintegy két és fél évezredes, és a kortárs Tolnai Ottóé – egy irányba néz.

Nagy József előadása azonban egyik elvárásnak sem megy elébe maradéktalanul, mint-hogy távol áll attól, hogy műveltségelemre, illetve valamiféle intellektuális készenlétre apelláljon, holott a létrejött drámai műalkotásnak ehhez is, ahhoz is köze van (lehet), ezért hoztuk szóba. De itt még, a rend kedvéért, meg kell említenünk a rendező-koreográfus bejelentette harmadik támpontot is, Borgest, aki a magyarországi bemutatóra megjelentetett műsorfüzetben egy szép-szomorú idézettel szerepel: „Születünk és meghalunk. Ezért minden más metafizikai kérdésnél mélyebben érint az idő problémája. Mert minden más elvont. Az idő a mi problémánk. Ki vagyok? Kik vagyunk? Talán megtudjuk egy nap. Talán nem. De időközben, ahogy Szent Ágoston mondja, »a lelkem ég, mert tudni vágyom«”.

A fölvertezett néző egy ismerős, de legalábbis fölismerhető, dekódolható történet kibontakozásában reménykedik, a mindenkori (színházi) Nagy Történet megmutatásában, fölmondásában, *interpretatív* fölmutatásában, odaadó *re-prezentációjában*. A Nagy Történet, ha töredék is, összeáll, és a Szerelem–Élet–Halál háromszög arannyal futtatott keretében már mint Egész helyére kerül. A „játék előtt” azonban semmilyen módon nem érzékelhető a Logosz munkálkodása, a klasszikus teatralitás istene nem szorong, lélegzetét visszafojtva a kulisszák mögött, a meghatározott és elvárt jelentések kibontakozásának reményében, hogy aztán kijöjjön a függöny elé és megköszönje a tapsot.

A *Habakuk kommentárok* egyik díszleteleme egy gondos elnagyoltsággal megmunkált felületű paralelepipedon, amelynek egyik oldalán négy lyuk és geometrikus árnyékok – egy asztal lábnyomai (fekete árnyékok) és lapja (fehér árnyék) – láthatók. Az előadásban szerepel még asztal, mondjuk egy valóságos, számtalan találkozás jön létre a virtuális és reális, a fény anyagában létező és a fából készült, történettel bíró tárgy között, a képzeletbeli-imaginárius és a való egymásba hatolásának folyamatait követve nyomon.

Ezek a kellék- és díszletelemek sűrített kifejeződései egy olyan dramaturgiának, amely a *totális reprezentáció*² színházához közelít. Ebben a színházban ember, állat, tárgy nem állnak hierarchikus viszonyban egymással, a kompozíció keresése folyamán „véletlenül” létrejövő viszonyok, az önmaga lehetséges jelentéseit mindenkor hordozó látvány – „A felfoghatóság [...] a látvánnyal jellemezhető.” (Levinas³) – az anyag, a nehézkedés, a gondolat és forma folyvást ismétlődő, egyetemes, ám nem az ember univerzumára korlátozódó dráma reprezentációja történik megszakítatlanul. „Azt kell hinnünk, hogy a lényegbe vágó dráma, az a fajta, amely minden Nagy Misztérium alapja, a teremtés második üteméhez kapcsolódik, amelyben megjelenik a dolgok nehézsége és Hasonmása, s hozzá az anyag, amelyetől tömör test a gondolat” – írja Artaud *A könyörtelen színházban*.⁴

2. (Katmandu)

Pilinszky, a *színműíró* című dolgozatában Tarján Tamás arra a kérdésre keresi a választ, vajon volt-e „saját kidolgozott dramaturgiája” Pilinszky Jánosnak, és ha nem, amiképpen állítja, mi ennek a magyarázata?

Pilinszky, olvassuk a tanulmányban, „valóságos hőstettet hajtott végre darabjainak

² Jacques Derrida fogalma Artaud színházára. Vö: *A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása*. Farkas Anikó és mások fordításának felhasználásával gondozta Ivacs Ágnes. Gondolat–Jel, Szeged–Budapest, 1994. I–II. 3–18. o.

³ Emmanuel Levinas: *Diakronia és megjelenítés*. In: *Nyelv és közösség*. Ford. Tarnay László. Jelenkor Kiadó–Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 189. o.

⁴ Fordította Betlen Gábor. Gondolat, Budapest, 1985. 108. o.

megírásával. Ezt a színháztörténetnek annak ellenére is rögzítenie kell majd, hogy maradandó érvényű bemutató eddig nem keletkezett a szövegek nyomán”. Pilinszky János wilsoni ihletettséggű életműve – jóllehet „torzószerű teljességekkel gazdagította dramaturgiánkat”⁵ – a magyar színházi kultúra perifériáján helyezkedik el, újabb emlékművet állítva magyar dráma és magyar színház egymáshoz képest tapasztalható kizökkentségének. Pilinszky kísérlete sajátos módon mégis hagyományt, vagy ennek legalábbis lehetőségét teremtette meg a magyar drámairodalomban, hiszen közvetlen folytatója, Tolnai Ottó dráma világa, nemcsak a Pilinszky-színház eredményeinek hasznosításában, de a dolgok természetéből adódóan még abban is, hogy a magyar színházi recepciója is csak bátorítalan részeredményeiben értékelhető, egészében véve pedig távol van attól, hogy Tolnai színházát a maga sajátos nyelvezetével és gazdagságával bemutassa. Tolnai felől nézve persze nem kizárt, hogy a Pilinszky-dramaturgia kidolgozatlansága is más képet mutat, ám ezt a nézőpontot nem egyszerűen a *Végel(ő)adás* című kötetbe egybegyűjtött színházi szövegek olvasata kínálja, hanem a fentebb már megidézett Nagy József színházi világának visszhangos, a kortárs európai színjátszás egészében paradigmatiszmaszerű eredményei. A kérdést az bonyolítja némiképp, hogy a JEL Színház produkcióinak az író-társ-szerzője nem Tolnai Ottó, az egy *Orfeusz létráit* leszámítva, sem a feltehetőleg Tolnai elindította-megihlette Csáth-előadás (*Comedia Tempio*), sem pedig az egész irodalmi termost tekintve kiemelkedő jelentőségű *willhelm-dalok*ban szereplő Habakuk-alakmás (írói) megteremtése esetében.

Bárhogy lenne is (Tolnai Ottó *alias* Nagy József avagy Nagy József *alias* Tolnai Ottó: a legvalószínűbb nyilván, egy-egy drámai produkció horizontján, hogy mindkét változat egyszerre igaz), a Tolnai-drámakorpusz értelmezésekor hasonló kérdéssel állunk szemben – létezik-e saját kidolgozású Tolnai-dramaturgia? –, noha a választ a maga sajátos módján Nagy József színháza minden vitán felül megadta már. Ez a furcsa, a magyar színműirodalomban alighanem előzmény nélküli „eset” – hogy tudniillik a legérvényesebb olvasata egy drámai életműnek tánc-, illetve mozgásszínházi – döntő módon hatott a drámák interpretációjára is: Thomka Beáta referenciális Tolnai-monográfiájában a drámaértelmezési kísérleteket nyújtó alfejezet egyharmada a JEL Színház nyelvi világának megfejtésével és leírásával foglalkozik.⁶

Drámáit és egy drámai monológot összegyűjtő könyve élére Tolnai Ottó a *Bayer-aszpirin* (1982) című monodramát helyezte. Ez az egyetlen opus, amely az időrendet követő szerkesztésben nincsen a helyén az 1979-ben született *Végeladás* és az 1987-ben született *A tűzálló esernyő* között. Ennek a magyarázata nagy valószínűséggel az lehet, hogy a *Bayer-aszpirin* előtt, a szabadvers ritmusához igazodva hús-szorny dramaturgiai *ars poetica* olvasható.

Tolnai már az indító sorral ironikus kontextust teremt („a darabban semmi mondani-valóm sincs”), illetve a kötet cím drámáinak színházi recepciójára (is) utaló nem kevésbé ironikus játékát – *Végel(ő)adás* – folytatja, mintegy kibeszél a könyvből, elé megy az olvasatnak, amennyiben a hitvallás a gyűjteményben szereplő valamennyi darabra érvényes. Az előlegezett megfejtés, dramaturgiai útkijelölés, valamint a művek „összeolvasásának” az esélye valóban megnöveli a jelentőségét a „szabad”, tovább már alig redukálható, mindenestől fogva tolnais minimál-esztétikának:

⁵ In: *Iskolakultúra*, 1997/4, 103-106. o.

⁶ Vö: *Megéledő metaforák színháza* című fejezet. In: Tolnai Ottó. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 107-113. o.

*materialista po-etikám (ilyés használja follen kapcsán ki választja így el)
követeli a teret*

e teret

*egy új materialista színházat
(amely egyformán angyali és könyörtelen)
annál is inkább mivel a valóban szabad vers eredményeit
még nem kamatoztatta a színház
(ahol elkezdődött claudelnél eliotnál lényegében abba is maradt
brook-ted hughes orghastja és pilinszky színháza
szép kivétel
holan hamletjét nem tudom elő szokták-e adni)
pedig meggyőződéseem szerint arrafelé
az út*

Tolnai plasztikus szintagmája – materialista színház – egy képzőművészeti indíttatású színházi tér és drámai történés létrehozásának a kísérlete. (Figyelemre méltó az a tény, hogy az európai színjátszás két nagymestere is – Nagy József, Silviu Purcarete – a képzőművészet felől érkezett a színházhoz, amihez már csak magától értetődő adalék Tolnai Ottó közismert vonzódása a képzőművészetéhez.) Ennek hátterében részint az artaud-i színházesztétika, részint pedig a misztériumjáték-hagyomány áll, az a szakrális színházi forma tehát, amely a nyugati színjátszás meghatározó kútforrásának tekinthető. A kettő – Artaud könyörtelen színház képzetének a keresztény hagyományban gyökeredző Logosz uralta színház meghaladási szándéka ismeretében is – csak látszólag zárja ki egymást: a közös nevező a szent színház, amely, Peter Brook meghatározása szerint, arra törekszik, hogy láthatóvá tegye a láthatatlant.⁷

Artaud-hoz, valamint a képzőművészeti alkotásokra jellemző kompozícióhoz, a tér értelmezéséhez és strukturáláshoz vezethető vissza a tárgyak rituális megjelenítése és történetése a színházi térben, olyan spektákulum lehetőségét teremtvé meg ezzel, amelyben „Tolnai érzékletes tárgyai, látványai maguk és magukban is elvinnének egy előadást” (Parti Nagy Lajos).⁸ Másrészt meg a misztériumjátékokhoz kapcsolódik a fölhasznált (talált) történeteknek a történetvázra való lecsupaszítása-megtisztítása, valamint a passiójáték-töredékek felhasználása („LISZTTOLVAJ / kiáltotta a varga a fölfe-szített molnárnak / az úrnapi passiójáték krisztusának”), illetve azok a rendezői utasítások („gregorián énekek szüremlete”),⁹ jelenetszervezések, szövegtörmelékek (az *Ecce homo!* „áttett” változata például: „Íme a nadrág!”),¹⁰ a szakrálisból kiemelt vérmotívum, a negatív Krisztus-születés a jászolból kikelő, béresek megerőszakolta hétéves (!) gyermek csömöre, a leleplezett és kifordított színház mint a „színház a színházban” parodisztikus kezelése az előadás folyamán, amelyek az előadási stílus szerző általi körültekintő beha-

⁷ Vö: *Az ördög neve: unalom. Beszélgetések Az üres térről.* Fordította Szántó Judit. In: Színház, 1994. április, 36. o.

⁸ *Féljünk a farkastól.* In: Színház, 1993. március, 6. o.

⁹ Az idézetek a *Bayer-aszpirin*ből valók. Tolnai, i. m. 6. és 13. o.

¹⁰ Tolnai, i. m. 63. o.

tárolására hivatottak.¹¹ Míg a tárgy megjelenése a színházi térben magában való jelenléssel bír – ez pedig, Artaud szóhasználatával, „elsöpri az emberi egyediséget”, gátat vet a „jellemek diadalmaskodásának”, az ember pedig „csupán visszfény”¹² lesz –, ehhez hasonló változáson megy át Tolnai nyelvhasználata, illetve a szavaknak mint talált tárgyaknak a beépítése a szabadvers ritmikájú dialógusokba. A szereplő személyek között létrejövő viszony így többszörösen is áttételes, a társalgási színmű dialógusteknikáját, pszichologizmusát, jellemalkotó elvárását semmilyen módon nem lehet számon kérni Tolnai dramaturgiáján, s ez alól a *Könyökkanyar* című játék sem kivétel, noha ez bejelentetten a Harag György realista színházi formavilágához való közeledés jegyében született.¹³ A gyakori onomatopeikus hangzás – és gondoljunk a *Paripacitrom* kálvária-jelenetére, amikor Wak és Albin a tetszhalott Krisztiánt viszik Katmanduba, a copf, caplatok, a wak, a tour-retour, Kamcsatka, coboly szavak kimódolt ismétlésére –, a látvány és a hangzás, a gesztus és a színészi állapot egységes egészzé lesz, totális színházzá.¹⁴

A dadogáshoz közelítő nyelv az elesettség és anyagi együgyűség, az apokalipszis mint létélmény költészetén és színházon, egyszerűval esztétikai akaraton túli materiális formája ez, a nehezen artikulálható misztikus tapasztalattal mutatva legközelebbi rokonságot.¹⁵

¹¹ A Tolnai-dramaturgia (különösen a *Végeladás*) értelmezésekor felmerülő Krleža-hatással kapcsolatosan lásd Spiró György *Miroslav Krleža* című monográfiájának *A Búcsú* című fejezetét. Gondolat, Budapest, 1981. 32–43. o. A *Végeladás*ban egyébiránt főlemlítődik Witkiewicz neve is (36. o.), a lengyel szakrális színházi formák hatására terelve a figyelmet. Spiró szerint is Krleža és a lengyel színjátszásban Wyspiański nevével elindult archaikus színházi formák iránti érzékenység lényegi eleme az emlegetett szerzők dráma művészetének.

¹² Artaud, i. m. 176. o.

¹³ Tolnai színműveinek (magyar) színházi recepciójáról legtöbbet Gerold László színikritikáiból tudhatunk meg. *A színház a nézőtérrel* (Fórum, Újvidék, 1983.) című gyűjteményben a Jancsó Miklós rendezte *Bayer-aszpirin*ről és a Virág Mihály rendezte *Végeladás*ról, a *Paripacitrom* ősbemutatójáról a *Híd* 1991/3. számában találunk kritikát. Ezekből a leírásokból is kitűnik, hogy a lélektani realista megközelítést követi magából a Tolnai-szöveg. A szerző megcélozta stílusegységre álljon itt példaként egy rendezői utasítás: „Eddig orvosságos üvegek voltak, most pedig már csak üvegcsék, egy aggastyán színes, csilingelő játéka. *De összefüggés van az öreg e mozdulatai és például a borbély és a színészek bizonyos mozdulatai között: a tárgyakhoz már nem mint használati tárgyakhoz közelednek, nyúlnak, hanem mint utolsó dolgokhoz.*” (25. o., kiemelés tőlem – V. A.)

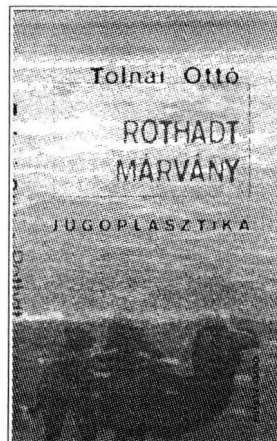
¹⁴ A legszebb példa erre a *Végeladás* első részének második jelenete (25–27. o.), Csömöre és a Fiú üveghang-játéka az orvosságos tégelyekkel, az idegen hangzású gyógyszernek és a tárgyak számbavételének és fölmutatásának gazdag rituáléja, amelynek finom pillanata doktor Kosztolányi nevének felemlgetése.

¹⁵ Reményi József Tamás szerint „Tolnai színháza egyfajta *posztabszurd* színház, amennyiben szituáció- és figurakezelését tekintve a klasszikus abszurd hagyományait követi, sőt monologikus építkezése révén nyelvi szerkezetében is azt teszi, de a beszéd kiürítése, eljelentéktelenedése helyett a nyelv önálló, érzéki valóságát teremti meg.” Megállapítása, értelmezésünk szerint, a Beczett utáni színházra irányítja a figyelmet, ezen belül meg a bennünket közelről érintő Pilinszky-kísérletekre. Idézetünk a *Lét night show* című tanulmányból való. In: Színház. 1993. március, 2. o.

KIS „SEMMISEK” AZ ÚJ TOLNAI LEXIKONBÓL

Tolnai Ottó: Rothadt márvány (Jugoplasztika)

Ha egyszer, ötven vagy száz év múlva valaki visszanéz a mi századvégünkre, s történetesen a művészet kérdései érdeklik, akkor sok más mellett azt is megállapíthatja, hogy ennek a ki tudja hány évtizednek az egyik legfőbb problémája a formával folytatott küzdelem volt. A formáért folytatott küzdelem, hogy az új érzetek és feszültségek elférhesenek a régtől öröklött formákban, s a formával folytatott küzdelem, hogy ez a küzdelem is új feszültségeket mutathasson meg. S a küzdelem mellett a forma szétesésének időszaka is ez, ha valaki éppenséggel a régi formák szétesésére lesz majd kíváncsi, akkor biztosan Tolnai Ottó hagyományos műfajokba egyáltalán nem besorolható írásait is előveszi majd. Tolnai újabb kötetein ott szerepelnek még a hagyományos műfaji besorolásokra való utalások, mint például a „*prózák könyve*”, „*újabb prózák könyve*”, vagy „*versek könyve*”, ám az is igaz, hogy munkái egyre nehezebben illeszkednek a kívülről rájuk erőszakolt rendbe, s felolvadnak egy újfajta személyesség teremtette világban. Roppant telítettek az írásai, majdhogynem szétfeszülnek a belső gazdagságtól, mintha minden külsőlegességet, formának tekintett külső „rendet” ledobnának magukról. Tolnai a maga útját járja, azt hiszem, valójában ezek a kérdések sem foglalkoztatják, már régen saját gondolkodásának summázatát, a rá, s a csak rá jellemző Új Tolnai Lexikon darabjait írja („Bár otthon, nálunk nem volt egyetlen Tolnai-kiadvány sem, a Világlexikkonnal-Világtörténettel-Világlappal már szinte csecsszopó koromban azonosultam, akárhol láttam a köteteket, akárhol hallottam a nevet, lehunytam a szememet, mondván: én vagyok a Tolnai..., de – tettem hozzá mindig elpirulva – én vagyok a Tiszavirág és az Azúr expressz... színésznője is” – utal a játékos-ironikusan mitizált, s itt is személyessé formált kapcsolatra, s arra a régi, no meg az újabb, az elképzelt, de az elképzelnél azért mégis valóságosabb saját „lexikonra”), a különböző műfajok szinte felolvadnak-eggyé válnak a személyességben, a motívumok nála szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint másnál, szinte nagyobb az írások motívumai által teremtett kohézió, mint az egyes írások rendje által megteremtett egységesség. Nem az írások teremtik meg az író világát, hanem az írói világ – (hadd nevezzem ennek, másnak nem tudom, pedig lehet, hogy másról van szó) az írásokat: innét azok belső, meghatározó erejű rokonsága. A *Rothadt márvány* című kötet Tolnai újabb képző-

Kijárat Kiadó
Teve Könyvek
Budapest, 1997
95 oldal, 496 Ft

művészeti írásait közli, *Jugoplasztika* alcímmel, maguk az írások azonban már nem címeikkel együtt szerepelnek a kötetben, hanem nélkülük, a szerző – vagy a szerkesztő – feltehetően ezzel is a belső, lényegük szerinti összetartozásukra utal. Mintha egy novella-ciklust olvasnánk, vagy inkább egy gondolat-füzért, az egyik írás motívuma a másikban is feltűnik, a korábban feltett kérdések később kapják meg a válaszaikat, ha ugyan megkaphatják, így ez a kötet önmagában nézve is egységes, jóval egységesebb, mint mások kötetei. Festőkről, szobrászokról készült arcképeket, jegyzeteket, képzőművészettel kapcsolatos gondolatmeneteket találunk ebben a kötetben, ahogy Tolnai mondja: kis *semmi*-seket, alighanem ezzel is utalva arra, hogy itt nem *művekről* (értsd: saját opusokról, hanem csak afféle apróbb-rövidebb jegyzetekről) van szó. Formai tekintetben lehet, hogy igaz is ez a besorolás, bár azt hiszem, így sem teljesen, hiszen a kötet két nagy portréja, a Veličković művészetéről írott dolgozat s a Benes József pályáját, művészetét felmérő, bemutató írás – nem terjedelmüket, hanem jelentőségüket nézve – a nagy magyar esszék közé tartozik. De a többi írás is fontos, jóval fontosabb holmi jegyzetnél, s nem is választható el az egyik a másiktól, valamennyi így együtt mutatja be Tolnai gondolkodásmódját.

Miért fontos ez a gondolkodásmód? Azért, mert a mi időnkben talán a legintenzívebben sűríti magába a művészi útkeresés alapvető, meghatározó jelentőségű kérdéseit. Az írások azt az útkeresést reprezentálják, melyet egyébként Tolnai maga is átél, bolyongásaival, tűnődéseivel, motívumai megteremtésével. Eggyé olvadnak azzal, a mű és a művet megteremtő ember ismét azonosul egymással. A művészet újabb kori történetének fontos pillanata ez, egyszerre utal egy lehetséges végpontra, olyan végpontra, amely talán egy újabb szakasz kiindulópontja is lehet. Ennek az útkeresésnek az egyik legmeghatározóbb sajátossága a személyesség. Amikor a világról elmondtak mindent, amikor leírták, meghatározták valamennyi elemét, amikor a lexikonok (igen, ismét a *lexikonok*) minden tudást elérhetővé varázsolnak, a CD-ROM-ok pedig még gyorsabban teszik ezt, akkor új kapcsolatot kell kialakítani a világgal, új, személyes kapcsolatot, átélhetővé, tapinthatóvá kell tenni ezt a kapcsolatot, ha tetszik, kézzelfoghatóvá, s ha tetszik, akkor személyessé kell formálni a lexikont is. Vagy a saját, személyes lexikonunkat kell létrehozni. A *gondolkodásmóddhoz* így kapcsolódik a *magatartás*: Tolnai is megfigyel, szemlélődik, elrendezi magában a világot, közben pedig kíváncsi, s hogy kíváncsiságát kielégítse, körülnéz, bóklász, kézbe veszi a tárgyakat, elmegy újra, amikor a kiállítást „leszedik”, hogy a vitrinben kiállított albumokba belelapozhasson, közben asszociációi támadnak, járja a világot: nemcsak gondolkodik a világról, hanem meg is éli azt, így teremti meg gondolkodása hitelességét. Írásaiban a művészekkel, a műtárgyakkal kapcsolatos leírások elválaszthatatlanul kapcsolódnak össze a saját személyes világával, önmaga kérdéseivel, útkereséseivel. A személyesség itt nem a bezárkózást vagy a világtól való elzárkózást jelenti, hanem a világ által adott élmények továbbgondolását, mérlegre tételét. Így az írások „szöve” is számos, az eddigiekhez kapcsolódó megfigyelésre ad alkalmat. Az első talán az, hogy Tolnai valóban éli-megéli azt a térséget, amelyet jobb esetben, ahogyan mondja, Mediterráneumnak, rosszabb esetben Balkánnak szoktak nevezni, de talán nagyobb is az általa megélt térség az így behatároltnál: nagyobb és nyitottabb Közép- és Nyugat-Európa irányába. A másik megfigyelés már a kötet szorosan vett tárgyával kapcsolatos: Tolnai a képzőművészettel roppant erős és bensőséges kapcsolatban él. Az írók között (megint kénytelen vagyok ezt a hagyományos kifejezést használni) talán nincs is, aki ennyire benne élne a képzőművészetben. Nem volt és nincs olyan korszaka, amelyikben a kép ne lett volna fontos a számára: a Tolnai-múzeum is a képzőművészettel való szoros kapcsolatából – s hát gyűjtőszenvetélyéből – nőtt ki. Talán éppen ez a szoros kapcsolat készíti arra, hogy a kötet legfontosabb kérdéseit – önmaga legfontosabb kérdéseit – a képzőművészet kapcsán, a már említett írásokban, a Veličković-írásban és a Benessel

foglalkozó írásban tegye fel. Ezek a kérdések pedig így hangzanak: merre megy a művészet, a pusztulás, a szétesés átélése, leírása, megfestése után merre megy tovább a művészet, tud-e továbbmenni, van-e kiút? Ha a művészet saját motívumai „felhasználásával” végére jutott a pusztulás bemutatásának, akkor miképpen tud új világot építeni magának? Válaszként először Veličković képeit veszi elő, azokat, amelyek *háttal a pusztulásnak* születtek, úgy, hogy festőjük nem kísérte végig a pusztulást, hanem elfordult a világtól, s így hozta létre képeit. „Van egy kép a kiállításon, amelyen még egy fa is feltűnik – írja Tolnai. – Ez teljesen váratlan a kormos falak világában, váratlan, még akkor is, ha ez a fa egyelőre Beckett csupasz fája. Váratlan, mert a folyamat ellenkező irányú: pillanatok kérdése, és a száraz fa kizöldül, ki, hisz a fák a valóságban lettek olyanokká, mint a Godotban. Így akár meg is jósolhatnánk, hogy a korom, a hamu, a minium és a vér után Veličković következő anyaga a klorofill lesz. Sőt az is megtörténhet, bizonyos jelek erre engednek következtetni, hogy ezeket az anyagokat a szín fogja megváltani: a sárga, a zöld... De az sincs kizárva, a rútat hamarosan felváltja a szép, a preparált patkányt a virágcsokor, hisz lassan ezek már nagyobb kihívást, erősebb gesztust jelentenek.” Tolnai a pusztulás és leépülés bemutatását követi végig Benes József festészetében is, egészen addig, amíg Benes eljutott a *vég utáni látképig*, a minium-vérvörös-rozsdásvörös színig és az üres, ember nélküli tájig, vagy az összevarrt szájú-hasú gyermekig és halottakig. Ekkor mondja Tolnai, Benes festészetének ezen a feltételezett zárópontján: „Különben ez az a momentum, ahonnan ismét előlről kezdődhet a festészet – amikor ismét lehet majd tájat festeni, fűszálat, fát, folyót, állatokkal pásztort melankolikusan, mint Poussin képein, jól-lehet ez a melankólia már túlnani. Ismét lehet festeni, mert már nem lehet lefényképezni, mert elpiszkolódott, kiszáradt, eltűnt, elpusztult. Ez az újrakezdett festészet a világ megmosdatása lenne, úgy, mint ahogyan azokat az olajban vergődő kárókatonákat mosdatták az öbölháború után...” S Benes új, legújabb, a Tolnai-tanulmány megírása után jó pár esztendővel festett képein ismét színes a táj, ember nincs rajtuk, de az a hajdani feketébe hajló mélyvörös szín ismét sárgára-zöldre-barnára esett szét, jelezve: a vég után is kell élni, alkotni, létezni. S talán az sem véletlen, hogy Tolnai írásaiban a zöld a legtöbbet emlegetett szín, a *szent zöld* – a vérvörössel szemben: talán azért, mert ahogyan Benesnek és Veličkovićnak a pusztulástól való elfordulás, neki a zöld szín megtalálása jelenti az erősebb kihívást. Mintha egy új művészeti korszakra való rátalálást jeleznének ezek a különböző vásznanon megfigyelt zöldek...

VALAKI MÁS(KÉPP UGYANAZ)

Kertész Imre: Valaki más

Csúnyán írok. Úgy értem: a kézírásom majdnem olvashatatlan. Ezért az egyetlen személy, aki akarhat valamit ettől a kézírástól – valami informatívát – egyedül én magam lehetek. Régebbi, a *Kaddisról* készített jegyzeteimet forgatva egy megállapítás (pontosabban: egy megállapítást valaha – még frissiben – jelentő ábra) szemembe ötlött. Feltételezem, e gondolat pontos és fontos lehet, ha ennyi idő múltán is ennyire ellenállhatatlanul és természetesen jelentkezik újra, általában ugyanis szövegfejtési hatékonyságom memóriám függvényét, emlékezetem pedig az üzenet vélt igazságának és mélységének vonalát követi.

Azért beszélek a *Kaddisról*, miközben a *Valaki másról* beszélek, mert meggyőződése, hogy Kertész Imre munkái egymást értelmezik, szabadon bővítik; valahogy olyan ez, mint a főszöveg és a lábjegyzet viszonya: amit épp olvasol, nevezd ki szövegnek, a többit pedig ajánlott hozzá vened mint lábjegyzetet. (Ekkor persze ezt az újat tekintheted szövegnek, az eredeti pedig automatikusan lábjegyzetté válik. Az eredmény: két egymásnak fordított tükör – új könyvében a szerző amúgy is azon van, hogy megsokszorozza önmagát!)

„Bizonytalansága ellenére a dolgokat, távolságuk okán, helyükön találja” – így szól tehát a megjegyzésem. Mi az oka a bizonytalanságnak? A *Kaddisban* talán az a tapogatódzás, ahogy a szerző körülszövi (szövegeli) a tettenérhetetlen és mégis tettenérendő tényeket, az elbeszélésnek azok a próbaútjai, melyeknek centrumában a hallgatás áll; itt, a *Valaki másban* pedig talán épp az előbb javasolt kettőstükör metaforája: az alkotó-én és az élet-én áttűnése és elmozdulása (elmozdítása); az a törekvés, hogy mindkét alakot a másik szemével láttassa.

Kertész Imre, az auktor, aki „írói egzisztenciáját éli”, megbízza önmagát azzal, hogy „állítson rá” valakit (de kit?) K.-ra, az íróra. K. pedig megírja a regényt. Ebben a könyvben, mely technikailag mégiscsak monológ, sokan beszélnek és sokfélét mondanak, sőt, még nekünk, olvasóknak is lehet szavunk (persze Foucault már rég elárulta nekünk: egy regény szerzője minimum hárman *vannak*).

Az egó és alteregó motívumai áthatják az írást, összetartják és felszabdaldják, az elmúlás rímével felelvén a perchy-i önfeladás (azaz: a szorítás enyhülésének) hívására. Ezeknek a szubjektumképzeteknek azonban nemhogy stabil pályájuk nincs, ráadásul halandók is: „A darabban halálra ítélem magam (minden munkámban, mindig meghalok), s ha túléltem az ítéletet, tovább menekülök, újabb halálok felé (melyek közt egyszer, valószínűleg váratlanul és teljesen készületle-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1997
168 oldal, 790 Ft

nül, a valóságosra is rá kell bukkannom: kicsoda meglepetés lesz!)” – így ír a szerző ké-szülő színművéről, melynek témája az „igazi alkotó”, az alteregó feláldozása lenne.

A szét-, fel- és leszakadtság tehát mélyen e regény alaptétele, s ez nemcsak a szubjek-tum töredezettségében, hanem saját létét a létezéssel egyeztetni igyekvő művészember minden életdilemmájában, életközeli és élettávoli tapasztalatában megmutatkozik. Arról azonban nem ad számot a könyv (vagy éppenséggel ilyesféle számadás lehetetlenségéről szól), mi módon képzelhető el, hogy az „ítélet” visszanyerje sajátlagos, eredeti tartalmát, kirekesztettségéből vállalható sorssá váljék.

A zsidóságra gondolok, és arra a szellemi és identitásbeli tudathasadásra,* melyet egy olyan ember érzékel, akit a zsidó sors személyesen érintett a háború előtt és alatt, a háborút követő „amnézia” idején, hiszen olyan író könyvét tartja kezében az olvasó, aki-nek tudatát százezrek hekatombája terheli, aki számára Auschwitz jelenvaló, s aki Auschwitzot a ködösítés és a megmagyarázhatatlanság pátozából kiragadva „a szürke ég alatt, a porban térdepelve és a hamuban meghengergetett arccal, a kegyelem iszonyú jegyében” elfogadni igyekszik. Megbélyegzettsége legelemibb tapasztalata és létotthona: mert *nincs olyan, hogy zsidó*, csak mindenki úgy tesz, mintha lenne; s – úgy tűnik – lehe-tetlen kikeveredni abból a wittgensteini circulus vitiosusból, melyet e hibás nyelvhasz-nálát eredményez. Hiszen használjuk a szót, és használata közben vagy az antiszemitz-mus, vagy az ideológiai dilettantizmus szabályait követjük, miközben jelentését rég nem értjük, hiszen *nincs érvényes jelentése* – talán ez az író legtapinthatóbb – ha ki nem is mon-dott – következtetése. Ahogy azonban Kertész ezt az egész kérdéskört, ezt a gondolati mezőt állandóan készenlétben tartja, az egy briliáns, de félreprogramozott rendszer mű-ködésére emlékeztet engem, ahol újra és újra rövidzárlat lép fel, és a logika önmagába fordul: Kertész, ki tudja, szándékosan-e, rendre az alapvonalhoz parancsol bennünket: Tessék újra kezdeni a gondolkodást, innen!

Vannak persze olyan pillanatok, melyekben az oldás és kötés tökéletesen eltált, minden keresettséget mellőző formulája megtöri e destruktív logikát: Kertész Imre, a bo-lyongásaiból otthontalanságába hazatérő, zsidó származású és magyar anyanyelvű író Tel-Aviv-i látogatása alkalmával mégiscsak megel valamit, valami olyat, ami minden kulturális és társadalmi kontextusból kiragadva egy *ember* embermély perspektíváját tár-ja elénk: „Holnap hajnalban indulok haza, Budapestén állítólag nyolc fok van és szakad az eső. Nehéz itt hagynom a napot, a tengert, az életet.”

„Bizonytalanság”: én most eljutottam oda, hogy ez nem is megfelelő szó. Széttagozó-dottság, az utat-tévesztettség mérlegelése – inkább. A *Kaddis* Kertész Imrének az a regé-nye volt, amelyben hosszú mondataival behatolt az evidenciák legbensőbb sféráiba, ahol ezzel a nagyon tudatosan összecsomózott, végtelenített nyelvvel merített létének, énjeinek idegen vizeiből: evidenciák maradtak utána.

A *Valaki másban* a stílus, tehát a látásmód is más. Pontosságával, tömörségével, át-

* Hadd utaljak itt Márton László tanulmányára (*Kiválasztottak és elvegyülők*, Budapest, Magvető, 1989), mely több ponton is gondolati párhuzamokat kínál Kertész könyvéhez: „Az elkülönítés gyakori szokás, méghozzá, mint sokszor hallani, »mindkét részből«, holott (és ez a kérdéskörben a krónikus tudatzavar első jele), beláthatja mindenki... hogy *nincs két rész*. Itt kezdődik tehát a je-lenkori tudatzavar: nincs magyar zsidóság, mégis tudni lehet, ki zsidó és ki nem az, miközben nincs végiggondolva, miféle kategória lappang a származás mögött.” (11. o.) Kertész szavaival: „Ugyan, mi a magyar specifikum? Így kiélezve, többnyire csak negatív állításokban verifikálódik, melyek közt a legegyszerűbb – ha nem köntörfalaznak – így hangzik: magyar az, ami nem zsidó. Igen ám, de mi a zsidó? Nos, ez csak világos: ami nem magyar.” (86. o.) Ami pedig megoldja – vagy legalább sokadlagossá teszi – a dilemmát, az a nyelv: a belső világ és az öniszólás végső rendszere, az íróilag visszanyert identitás eszköze: „Elárulom hát nektek: egyetlen identitásom van, az írásbeli identitás. (Eine sich selbst schreibende Identität.)” (37. o.)

gondolt nyelvi ökonómiával most az evidenciák mellé állítja az azokat hordozó és kiváltozó élményeket; kor- és kórképet rajzol, dokumentálja a rendszerváltást követő évek politikai és társadalmi anomáliáit, s eközben igyekszik megtartani azt az optimális – talán fájdalmas, művészileg mégis gyümölcsöző – távolságot, melyből a számára adott valóság, azaz élményeinek reflektált szubjektivitása feltárulhat. Kár, hogy ez a distancia időnként tarthatatlannak bizonyul a beszélő számára: ilyenkor története mintha önvádi eljárásba, beszéde pedig retorikai demonstrációba csapna át. Jelen van továbbá egy, nevezzük így: filozófiai toposz, amely kiirthatatlanul, kiirtásra valószínűleg nem is érdemes mozzanatként szignálja a könyvet. Ez a mozzanat a halál.

Ebben a dimenzióban, ahol a jelen „máris az emlékeknek szánt idő”, mutatkozik meg legélesebben Kertész számára, hogy létezik a „kimondhatatlan titok, két ember mindenki másétól különböző saját, zárt világa”, ahol a halál egyszerre problémákat hívó perspektíva és feloldás, s nemcsak Auschwitz, a „modern halál”, hanem a végletesen személyes, maga a *halálhoz viszonyuló lét* (Heidegger) is hordozza azt a rettenetet, „mellyel szemben tehetetlen mindaz, amivel [az ember] négy-öt-hat-hét-nyolc évtizeden át – egész életében – áltatta magát”.

Kertésznél is, akárcsak Heideggernél, a halál elsősorban mint lehetőség fontos: az aktualitás, maga a *meghalás* nem épül be életünkbe, anélkül, hogy benne tartózkodnánk, valahogy átkerülünk rajta; ahogy Epikurosz érvel: életünkben a halál nincs itt, mikor pedig a halál megtalál bennünket, már életünk nincs velünk. Kertész Imre felfogásában a halál egyfajta elkötelezettség, ami visszaadja az élet komolyságát, a hétköznapiságot misztikumra cseréli, és aminek jó állandóan tudatában lennünk, hogy az „egzisztenciális szórakozottságot” létünkben örökre száműzzük.

Így vannak tehát együtt a dolgok: tapogatózás, az élet és a halál pályáit kirajzoló figyelem, az ideális távolság – minden a helyén. Mégis, mi ez a könyv? Mennyire regény? Mert nekem a fentiek ellenére valamelyest hiányérzetem van: a *Kaddisban* még jelen volt B., egy olyan narrátor, aki státuszánál fogva értelmet adott a „fikció” kategóriájának, jól-lehet ott is kézenfekvő volt B.-t a szerzővel azonosítani (vö.: Bán Zoltán András: *Egy újabb fogadtatás*, Holmi, 1993/5). Ez a mostani könyv, bár tele van jó mondatokkal és jó meglátásokkal, mégis valamit nélkülöz. Íme Kertész egy önidézete: „Három éve, *Az angol lobogó* óta nem hoztam létre semmilyen narratív képződményt. Mintha e lélekmélyi utazások helyett mostanában inkább az osztrák és a svájci tavakhoz utaznék szívesebben... Feloldható ellentét” – az olvasó viszont nem mindig ilyen engedékeny!

Realitás – fikció – imaginárius: alapkategóriák. Ha a műbéli realitás fölébe kerekedik az imagináriusnak, abból esetleg tényhiteles önéletírás (és önhalálírás) születik, már amennyiben a fikció, melyben a két szélső kategória egyesül, hatékonyan és gazdaságosan működik. Itt viszont az imaginárius réteg szinte teljesen hiányzik, a realitás pedig mindent betölt, és nem mindig jön létre az ideális közvetítés fikatív és imaginárius között: a fikatív annyiban túlműködik, amennyiben nincs imaginárius, amit átlényegíthetne. Magyarárnálva: a szöveg olyan eljárásokat alkalmaz, melyeknek hatóképesége, érzésem szerint, sokszor egy üres kategóriára irányul.

Ennek egyrészt az a következménye, hogy időnként hiteltelennek tűnik a beszélő hangja: hangfekvése túl van azon a stilizáltsági fokon, melyet ez a műforma megkívánna; másrészt a rengeteg filozofálás, gondolatfutám, töprengés – s ezt nehéz nem meghallani – történetért kiált. Emiatt ez a nagyszabású, s végtére is karakterisztikus elmélkedés, ha kordokumentumnak és alkotói naplónak kiváló is, biztosan nem sorolható az író legmaradandóbb munkái közé. Számvetés és útkeresés inkább, a maga *másságában*. És ezt most meg kéne haladni. Ezt a másságot.

KUKUBA NÉNI

Simon Balázs: Makdír

Kérdés, mi az, hogy *makdír*?

Kérdés az, hogy *mi* *makdír*?

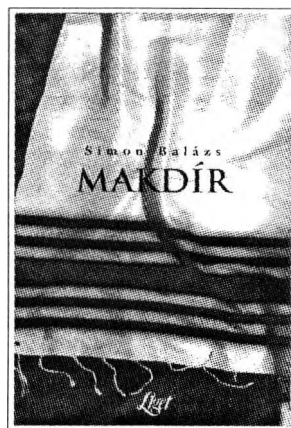
A kérdés az, hogy *makdír*-e Simon Balázs negyedik verseskötete?

A *Makdír* három ciklusából a második (*Makdír a gyász*) a kötet gyűjtőpontja. (A címadó vers a kötet középpontján helyezkedik el, előtte-utána 23 vers, ahogy a középső ciklus maga is 23 versből áll.) A ciklus versei az én és te (halott anya) párbeszédének erőterében szerveződnek, a te halálos szóval való „életre keltésében”: a te (a halott) lecsupaszodik a halálára, egyetlen „megmaradt” jellemzőjére, és *ebben* szólít(hat)ja meg az én, ebbe konstituálódik negatívum. A „nem vagy” itt azt mondja: „te a halálos »vagy«”, a te kimondása: az *üres* kimondása (*Tehát a styxi járat, Mint Parmenidész*). Olyan (celani) emlékezéssel van dolgunk, ahol a kimondás kényszere korántsem erkölcsi imperatívusz, sokkal inkább a menekülés egyedüli lehetősége – de az elveszése is, ami az üres kimondásába zárulás. A legerőteljesebben ezt a ciklus verseiben a látást/vakságot előhívó motívumok mondják ki, ahogy a nézés, látás a mondás metaforájaként jelentkezik, a vakság (a halálos szó) pedig annak felfüggesztéseként, megakasztásaként és *nem* ellentétéként. Ez a vakság nem nemlátás; ez ellesi a te (a halott) nemlátását, és *ezt* látja, ezzel néz szembe, ha a te-t akarja látni: a nemlátást látja (a halálos szót mondja ki). Ez a vakság nem „semmit sem lát”, hanem „semmit lát”.

„(...) A tenger halvány
Fémlapja, mikor fölülről
Megláttam, vagy ez a szó, »damaszkusz«,
Fehér villanás. És Ádám meztelen
Háta, mikor kiment.”

(Az adamasz)

A mindennapos nézésnél a fény eltűnik abban, amit látni enged; de a nézés itt a nézhetetlent nézi, ami azért nézhetetlen, mert a nézés alapja, hagyása – a nézés itt a maga nézhetetlen alapjával, hagyatottságával szembesül. A *Makdír*-ciklus verseiben a Nap a nézhetetlen hagyás: annak a fénynek a forrása, ami a nézést/látást engedi, ami által az *lehet*. A megállított délben a nézés nem szabadul egy mozdulatlan és folyvást megtörténő villám (a Nap) szuggesztiójától. A villám pedig nem mutat meg semmit, vagyis csak önmagát mutatja meg, az elvakítást.

Liget Könyvek
Budapest, 1997
72 oldal, 420 Ft

Az Isten Szeme, a látni engedő és el /megvakító, megalapozó és felfüggesztő (*Föliül, A hatalmad*).

*„Az időt, ahogy jár, jelezte
Az ablakra szegezve, fönt,
Nekiünk, a rekkenő hőséget is,
Hogy nem rezdült mint egy nagy,
Izzó szem pupillája, mögötte volt
A Nap (...)”*

(A lepedőn)

Isten Szeme néz (nézésünknek fényt ad); szeret. De vigyáz-e ránk, *mint* a Szeme Fényére, ha *akkor* mindennapos nézésünk *valamit* akar látni, ezért Isten „nem” látását (hagyását) nemlátásnak látja (nem hagyja)? A vakság és sírás (*A papírkígyó, Kunhalom*) az Isten látásának látása, amikor a nézés belesötétül a merőleges fénybe, a fehérre-feketére égésbe. Ez katasztrófa, a katasztrófa, a törés, amikor kettéhasad az ég kárpitja, a totális megsemmisülés és nullpont.

*„A háztető a sátrakkal Tammúz
Delén, ahol a Könyvek szénné
Égtek, fönn a Nap fűrója sistereg,
Átfúrja lassan minden szervemet a
Gyász, a háztető az olvadt aszfalttal,
Le-föl járka valaki, kaftánja szurok,
Szakálla hófehér, tudom, a gyász, ami
Vakít ahogy a Nap, az Éj (...)”*

(Makdír a gyász)

Persze, kérdés, mi az, hogy *makdír*. A címadó vers így indul: „Szómagyarázat csak ez is, / Mint az volt mindegyik” – ehhez járul aztán egy köteten kívüli magyarázat (S. B.: *A Makdír-címző, Liget. 1997/8*), amiből megtudhatjuk, hogy a *makdír* bibliai-talmudi ige, amely az átfordítások eredményeként végül egyben jelenti azt, hogy „elsötétít, gyászba el /leborít” és „(gyásszal) átéget, átfúr”; a *makdír* fehér és fekete kohója. A definíció, az önjegyzetelés és -interpretáció nem ismeretlen eljárások; Simon Balázs költészetében azonban az (ősi) mítoszok (a *Nimród*-kötetben megkezdett) „tovább-átírását” kell észrevennünk, azt a kísérletet a posztmodern szövegirodalom túllépésére (?), amely a legkevésbé sem *újkeletű*. Vagyis egy olyan „szövegirodalmat”, ami szembehelyezkedik az új szenzibilitás irodalmával (tehát annak viszonyában is alakul), nem tagad meg magától metafizikai perspektívákat stb. Nemcsak a mítoszok/legendák szövegei (melyek már maguk is parafrázisok, átfordítások sűrűi) és e mai költészet, hanem a kötetek között is ez a tovább-átírás teremt folytonosságot.

A harmadik ciklusban (*Telelt világon át*) találkozunk a már „állandósult” (az előző kötetekből megismert) mitikus szereplőkkel, mint az én önazonos (mert állandósult) és önidegen (mert több mítoszbeli, behatárolhatatlan) szereplőivel (Nimród, Amrafel stb.). A megsemmisülés „után” az én az eleve tovább-átírásba helyezett emlékezésnek van kiszolgáltatva, ezért *ebben* az emlékezésben kell a felejtéssel elnyernie „önazonosságát”.

*„Azóta, reggel, este,
Egyre itt, velem, ami
Történet volt, már el-*

*feledtem, rég nem Amrafel,
Kronosz, Mágus, Király –*

*Egy ember csak Marad-ból,
De az egyetlen nekem (...)”*

(Nimróddal azóta is)

Azonban a második és harmadik ciklus versei minden intenzitásuk és erős hangjuk ellenére nem eléggé merészek: a hatásoktól, amik érik (félreismerhetetlenül Hölderlin, Celan, Pilinszky), nem mozdulnak el *igazán*. Makdír-e Simon Balázs negyedik verseskötete?

Az emlékezés és felejtés a meghatározói az első ciklusnak (*Függőkeret, Függelék*) is, de darabjai függetlenebbek, merészebbek és kevésbé *kivédettek*. A személyes emlékezésen/felejtésen megéltebben tűnik át *valami* katasztrófa: el-el- és elő-előtűnésében. A rendszerint 1 többszörösen összetett, mellérendelő mondatból álló, 20-30 soros szabadversek itt válnak néhány esetben adekváttá: az emlékezés logikájával a nézőpontok, a jelölt-jelölő, a metaforák folyton módosulnak, egymásba alakulnak (*A látcső, A tartály bójája*). A kimondás/megírás kényszere is jelentkezik (*Babel, Aposztrofé*); de a ciklus legjobb versei mégis azok, amelyekben az emlékezés (kimondás) közegében azt látjuk, hogy a felejtés mint nyitott üresség egyfajta valódi szabadulást hoz, és ez már nem a halálos szó örvényszerűen zárt semmije, ez gazdag üresség. Ez a felejtés nem felejtés, ez felejtésre emlékezés (*Szerynggel jók a partiták, A muzulmán*). Az emlékezés centrumában ekkor egy elhelyezhetetlen nyitottság áll, ahová az nem tud bejutni. Ekkor a vers: dadogás és kint-ről szólongatás.

*„Az ismételtetés, tudom-e még,
Nem tűnt-e el, így ismételték ott
Ezerszer is az agyhalott néni
Nevét, ilyenkor kéne az ima, hogy
Csak azzal legyek, Kukuba néni,
Hallja hát, Kukuba néni, Kukuba...”*

(Kukuba néni)

A *Makdír* ekkor makdír.

ÚJ ÉLET

Baka István fordításában

Joszif Brodskij versei különleges élményt jelentenek az olvasónak. Intellektuális és érzéki, hagyományban hangzó és egzisztenciálisan egyszerű, hol lágyabb, hol karcosan költői hang az övé. Szereplírája, alakváltásai sajátosan közelítik letűnt korok, kultúrák alakjait, és ezek a „szerepversek” meg tudják szólítani a ma emberét. Verseinek Puskind, Mandelstamot, Paszternakot, Audent, Eliotot idéző szólalmai, a történelem és a kultúra alakjaival való azonosulási készsége, a naturális megszólalások, az érzékeny állapotrajzok, a bölcséleti beállítottság, a végtelen, a horizont széle felé tartó irányultság, a határfeszítő, pillanatmegállító magatartás Brodskija meggondolkodtató és befogadható olvasmány. A megnyitott távlat egyszerre hatalmas, ugyanakkor el is tűnik abban a nyelvi folyamatban, amelyben a költő intimmé, magától értetődővé, kortárssá transzformálja – a távolságtartó díszletek ellenére – a benne létező személyt, eseményt. A kimondott szó, a költészettel teleírt lap jelzi, ám el- és le is fedi a vállalkozás lehetetlenségét, a szavakkal elérhető világ, idő képzetét és vágyát. Keresi a nyomokat az óceánon, az összeérő végeket, az érintkezéseket. A horizontváltások: a szűköség és a tágasság, a lánghatás és a fagy, a reménytelenség és a szenvedély, a fekete és a fehér oppozíciói érzékelhetővé teszik egy modern lélek útkereső magá-

nyát, domesztikáló kísérleteit, melyek során szerelmet vallhat akár Stuart Máriának: „S ha út halálos órák – csak veled. / És fából volna éle is a bárdnak.” Mandelstamhoz hasonlóan vállalja (bár gyakran hűvösebb, kontrasztosabb nála) a töredék-lét plebejus érzéki melegét: „Ajkamról beszélgetés közben időnként az egyes / számú névmás helyett a többes számú szólalt, / s ujjaimban a galagonyabokor élénksége ébredt”; „a véges az, mely a boldogság érzékelésére képes”. Mandelstam hangja feltűnően gyakran szüremlik át költészetébe, bár a Cvetajeva-hatás még tapinthatóbb. A költő ridegebb kontúrait, kérlelhetetlen magatartását (ahogy Kusner megjegyzi: byroniságát), a világmindenséggel és az alantas tömeggel egyként való szembenállását a puhább, szolidárisabb, megértőbb, a nyomorultsággal inkább közösséget vállaló, bűnöst és áldozatot kevésbé elkülönítő mandelstami attitűd fölé helyezi. Mégsem tud ellenállni az utóbbinak sem, akinek szóhasználat, képi világa, közvetlen és közvetett idézései feltétlenül jelenvalóak Brodskij lírájában. A költői megszólalás mikéntje, a műalkotás születése, a művészet ontologikus kérdései mindkettejük érdeklődésének előterében állnak. A mindennemű határátlépések kihívásai, a magány és közösségvállalás alternatívái, a végtelenség utáni sóvárgás és a végesben való időleges megnyugvás, az érzékek nyújtotta tapasztalásban adódó feloldódás a brodskiji attitűdöt is jellemzi: „Az ember, eléve addig, mikor már nem lehet / szeretni őt, már nem akar szembeütni az árral, / inkább maga is elrejtőzik a perspektívába.” A látás, a hallás, a tapintás, a szaglás élményein át zajló világfeltárás, a tárgyakon át történő felidézési kísérletek, az eltűnt korok megragadásának szakadatlan próbája, a romokból való építkezés gesztusa, az állapotrekonstrukció, a világkultúra örökségének átvétele mind rokonítják az övét Mandelstam költészetével.

Szerepekben realizálódó alakváltogatásai Baka István lírájához is közelítik Brodskijét. Baka István belehelyezkedik a magyar történelem és kultúra nagyjainak: Dózsának, Széchenyinek, Petőfinek, Vörösmartynak, Aranynek egy-egy hanyatló, zaklatott életszakaszába, és

Az utószót M. Nagy Miklós írta

Jelenkor Kiadó

Pécs, 1997

150 oldal, 990 Ft

döbbenetes víziókban idézi meg Őket. Felveszi Hamlet és Yorick alakját. A totális átlényegülés gesztusai: Baka egész cikluson át ható, következetesen kitartott misztifikációja, egy Sztjepan Pehotnij nevű költő verseinek „lefordítása”, vagy valós költő (Arszenij Tarkovszkij) „megtalált” műveinek magyarázata (természetesen Baka saját alkotásai ezek) Brodskijnál ugyan nem történik meg, az ilyen fokú véres játéknak, az „arcra simuló maszknak” (Baka kifejezése Szosznoráról) nála nincsenek meg a párhuzamai, mégis Brodskij esetében is alapvető a hosszú szerepvers, az átváltozás tematikus és struktúraszervező motívuma, mitológiai, történeti, irodalmi alakok megszólítása, az archetipikus és irodalmilag már kódolt helyzetek újraélése. Az angol nyelvbe történő átlépés szükségszerű, permanens kalandja is átlényegülés, amely Brodskijnál reflexiókat, esszéprózákat hoz létre. A *Kevesebb az egynél* (Less Than One) című, angolul írott önéletrajzi művében is a két nyelven, két kultúrában élés állapotából indul ki Brodskij. Megkísérli az emlékezést hazai dolgokra – a befogadó ország nyelvén, orosz fogalmakat határoz meg – angolul. Arról ír, hogy kezdetektől szenvedélyesen költözött idegen nyelvbe, kultúrába, és csakis „tudattörténete” a mérvadó, melyet a könyvek formáltak. Az irodalom tette lehetővé a maga és barátai számára, hogy kívül kerülhessenek az álságos valóságon (tizenöt éves korában egyszerűen kisétált az iskolából, és vissza sem tért oda), hátrahagyjanak minden banálisat, a szovjet élet megannyi tompa, bamba képét, a tömény propagandát; „mindent, ami másodlagosságra utalt”. Úgy különülhetett el tehát a másodlagosság szürkéségétől, a gipsz-Leninek dermesztő egyöntetűségétől, szellemtelenségétől, jellegtelenségétől, hogy arról fantáziált: vajon mi rejlik Leningrád másik arca, a szépséges, sokféle homlokzat mögött. A város volt az ő művészettörténeti kalauza, s az az általa számára személyes rendezőelvről kényszerű vándorlása során, amikor is a Leningráddal egy szélességi fokon fekvő városokat látogatta végig. Baka István számára is meghatározó ez az orosz város, tovább is írja mitológiáját. Irodalmi formákba, alakokba lépnek mindketten, a hagyománnyal indítványoznak dialógust, a már meglévőt, így a klasszikusan zárt forma erejét veszik igénybe saját, szent-profán együtthangzásában megnyilvánuló megszólalásukhoz. „ahhoz, hogy írni tudjak, ... szükségem van arra, hogy másokat utánozzak”, vallja meg Baka egy beszél-

getésben. „Beöltöztetésével” világot hódít és terem, de nem sikerül megkerülnie a maga hiánytudatát, mondja Szigeti Lajos. Én-elrejtésében és megsokszorozásaiban ott a magyar fá-tumra és a közép-kelet-európaiság dilemmáira való reflektálás, írja róla Baán Tibor. Fried István interpretációja szerint az én és a nem-én együttes jelenlétében a meg nem feleltethető tapasztalait rögzíti. Baka érzelmileg dolgozza fel, éli meg az orosz kultúrát, és kerül (orosz fordítója, Guszev számára is meglepő hitelességgel) azon *belülre*. Az orosz világerzékelés apokaliptikussága, félkegyelmű gesztusai, szent istenkáromlása azonban a periféria látásmódjával ötvöződnék nála, jegyzi meg találóan Szőke Katalin. Vajon tetten érhető-e Brodskij odafordulásában a múlt ismert alakjaihoz az időnként neki tulajdonított, önbizalommal teli „birodalmi attitűd”? A Fried István által bemutatott folyamatnak pedig, amely szerint Baka életének utolsó éveiben levetkezi a szerepeket, és már csak a fontos dolgok kimondására van idő, Brodskij betegség-tudatának költői lenyomatában, ha van ilyen, lehet-e valamilyes analógiája? „...csak egy a biztos: Brodskijt fordítottam, / ki száműzött, mint enmagamba én”, olvassuk a *Post tectatem vestram* című, az ismert Brodskij-költeményt parafrázáló Baka-versben, s tudjuk, nem ez az egyetlen Brodskijnak felelő műve (ilyen például az *Aeneas és Dido*).

A most megjelent kötet borítólapja azonos hangsúlyt ad szerzőnek és fordítónak. Nyomatékosítja a fordító személyének ezt a kiemelését, hogy a könyv hátsó fülszövegén az egyébként megszokottól eltérően nem az eddigi magyar Brodskij-kiadások, hanem Bakának a Jelenkor Kiadónál megjelent kötetcímei sorakoznak. A két költő közötti kapcsolatot, az analógiák és hasonlóságok rendszere viszonylag ismert; várható lett volna, hogy a kötet utószava, M. Nagy Miklós munkája esetleg újabb adalékokkal, reflexiókkal még tovább közelíti kettőjüket. Az utószóból megtudhatnánk, hogy Baka Istvánnak vannak-e még kiadásra váró Brodskij-átültetései, milyen helyet foglal el az orosz irodalmat köztudottan jól ismerő és szenvedélyesen tolmácsoló költő-fordító életművében Brodskij világa, hogyan hatott az rá, beépült-e a fordító saját költészetébe. Az orosz költő magyar fogadtatásának állomásait is feltérképezhetette és a fentebb felvetett kérdésekre esetleg válaszokat fogalmazhatott volna a záró tanulmány. Nem így történt. M. Nagy Miklós talán nem akarta elvenni azok kenye-

rét, akik mostanában Baka (és Brodskij) sajnálatosan korai és időben egymáshoz közeli halála kapcsán éppen ezekről a témákról értekeznenek. Az utószóírónak nem is feltétlenül feladata kommentálni, értékelni a fordítást. Az olvasó azonban az impresszumból tudja, hogy éppen M. Nagy vetette össze a versek eredetijét a fordítással, és kissé csodálkozik, hogy nem volt megjegyzése hozzájuk. Szó nélkül hagyta Baka helyenként nagyvonalú ritmika- és rímképlet-kezelését, de ugyanígy nem emelte ki, nem méltányolta a zseniális áttételeket sem.

Nyilvánvalóan ettől egészen eltérő koncepció alapján született meg a kötetzáró írás. Nem a versek világát, nem is önéletrajzi, ars poetica (például a fentebb már említett, nálunk szintén alig ismert *Kevesebb az egynél* című esszé; „Az író életrajza abból áll, hogyan csavarja az anyanyelvét”), hanem külső vonatkoztatási pontot választ M. Nagy Miklós, aki *Életrajz kommentárokkal* címen egy titkos KGB-beszámolóiból idéz; ennek megvan a maga pikantériája, de M. Nagy ezzel határozottan merdebe is terepi saját szövegét. Kissé publicisztikus hangvételt, kiszólásokkal tűzdelt, beavatott beszédmodot gerjeszt ez a kiindulás. Belső és külső emigráció, tiltás, úzottság politikai koordinátái mentén halad így a szerző életművének bemutatása. Már az első oldalon megemlítetik a nagy előd és példakép, a Brodskijhoz ezer szállal köthető Mandelstam neve, de nem a legjellemzőbb poétikai vagy motívus kontextusban. Így is befoghatóak természetesen az életmű, a költői személyiség jellemző oldalai, informatív az anyag, megelevenednek az identitás, a száműzöttség, az idegenség, a másik nyelv konceptusai, de például nem tisztul ki kellően a „birodalmi gondolat” kifejtése. A magyarul is jól ismert (hiszen az előző, az Európa Kiadó által 1988-ban megjelentetett *Post actatem nostram* című Brodskij-kötetben közölt), a Nobel-díj átvételekor elmondott emlékezetes beszédben, de a verseken belül maradván is megragadható a brodskiji demokratikus, emberi méltóságot, egyediséget tisztelő, anti-autoriter attitűd. (Az esztétikai viszony elsődlegességének, a művészet által megteremthető egyéni, intim, kiválást

elősegítő világérzékelésnek a példáival van teli a *Kevesebb az egynél* című esszé is.) M. Nagy Miklós vállalja ezeket az ellentmondásokat, sőt élvezettel halmozza is őket. Érthető, méltányolható a posztmodern elvárással, nyelvfelfogással való szakadatlan ütköztetés, hiszen Brodskij maga provokálja ezt a nyelv által vezetetségről szóló, sokat idézett elképzelésével, vallomásával. Ebből ad közre néhány sort az első fülszöveg is. Érdekes a nyelv univerzalizálásának, a metanarratívának és az esetleges „birodalmi gondolatnak”, a nagy birodalmak iránti vonzódásnak az összekapcsolása. A kötet kompozíciója és járulékos szövegei így bizarr ívbe foglalják a nyelviség mindenhatóságának, a nagy korok, rendszerek, témák, elméletek és ezek politikai vetületének aspektusát. A szövevényes és izgalmas gondolatmenet több helyütt törvényszerűen megbicsaklik; az utószó helyenként az önreflexió, az eltávolítás, a rövidre zárás közvetlen gesztusaiba menekül („Ezt most nincs kedvem folytatni...”; „Annyit mégis elmondok...”; „de legyen ez itt posztmodern áthúzás...”; „azért ne tessék olyan nagyon komolyan venni...”).

A kötet mindent összevetve jó benyomást tesz. Építhet az évek óta eleven érdeklődésre, ezzel együtt is bátor vállalkozás. Ötven verset ad közre (amelyek közül tizenhat Baka-fordítás az előző, már említett Brodskij-válogatásban is szerepelt) orosz címmel, a keletkezés idejének megjelölésével és három típusú jegyzettel ellátva. Már az előző Brodskij-kiadásban is szerepelt a Szerzőtől a versekhez kapcsolt, a mindenkori szerkesztőtől (vagy fordítótól?) pedig a 67–68. oldalra korlátozódó kommentár (egy angol és egy orosz kifejezés magyar fordítása). Bojtár Endre a 2000 1992. júniusi számában közölt publikációjának („Jegyzetek három költői levélhez”) megfelelő részét is itt találjuk; a folyóiratban olvashatjuk a három verset is, és Bojtár jegyzeteiből kiderül, hogy a címzett és válaszverset író Tomas Venclova fogalmazta e magyarázatok nagy részét. Az *Új élet* című kötet olvasója, úgy gondolom, alighanem hálás lett volna a számos alcím, ajánlás gyakran ismeretlen címzettjének a kiderítéséért is.

V. GILBERT EDIT